

**T.C.
ZONGULDAK KARAELMAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİMDALI**

**GÜMRÜK BİRLİĞİ VE REKABET: TÜRKİYE
UYGULAMASI**

(Yüksek Lisans Tezi)

Ertuğrul Yıldırım

Zonguldak, 2005

**T.C.
ZONGULDAK KARAELMAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİMDALI**

**GÜMRÜK BİRLİĞİ VE REKABET: TÜRKİYE
UYGULAMASI**

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan: Ertuğrul Yıldırım

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Hasan Vergil

Zonguldak, 2005

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS
TEZİ olarak kabul edilmiştir.

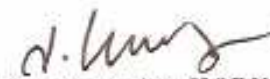

Başkan
Yrd.Doç.Dr. Ahmet BEŞKAYA

Üye
Yrd.Doç.Dr. Hasan VERGİL (Danışman)

Üye
Yrd.Doç.Dr. Mehmet TUNÇER

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

14...7.../2005

Doç.Dr. Turhan KORKMAZ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
TABLOLAR LİSTESİ	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	vi
GRAFİKLER LİSTESİ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
1. GİRİŞ	1
2. EKONOMİK ENTEGRASYON KAVRAMI VE TARİHİ	5
2.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramı ve Tanımları	5
2.2. Ekonomik Entegrasyon Çeşitleri	7
2.2.1. Sektörel Entegrasyon	8
2.2.2. Tercihli Ticaret Anlaşması	8
2.2.3. Serbest Ticaret Bölgesi	9
2.2.4. Gümrük Birliği	10
2.2.5. Ortak Pazar	11
2.2.6. Ekonomik Birlik	12
2.2.6.1. Mali Politikaların Uyumlaştırılması	13
2.2.6.2. Ekonomik Politikaların Uyumlaştırılması	13
2.2.7. Siyasi Birlik	13
2.3. Ekonomik Entegrasyon Tarihi	14
2.3.1. II. Dünya Savaşı Öncesi Ekonomik Entegrasyon Hareketleri	15
2.3.2. II. Dünya Savaşı Sonrası Ekonomik Entegrasyon Hareketleri	17
3. EKONOMİK ENTEGRASYON TEORİSİ	20
3.1. Geleneksel Ekonomik Entegrasyon Teorisi	20
3.1.1. Gümrük Birliği Teorisi	20
3.1.1.1. Viner Öncesi Katkılar	21
3.1.1.2. Viner Dönemi Katkılar	23

3.1.1.3. Viner Sonrası Katkıları.....	24
3.1.2. Gümrük Birliğinin Ekonomik Etkileri	34
3.1.2.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri.....	35
3.1.2.1.1. Kısmi Denge Analizi.....	36
3.1.2.1.2. Genel Denge Analizi	39
3.1.2.2. Ticaret Hadleri Etkisi	40
3.1.2.3. Dinamik Etkiler	42
3.1.2.3.1. Ölçek Ekonomileri Etkisi.....	43
3.1.2.3.2. Yatırımları Teşvik Etkisi.....	44
3.1.2.3.3. Rekabet Etkisi	45
3.1.2.3.4. Dışsal Ekonomiler Etkisi	46
3.1.2.3.5. Kutuplaşma (Yoğunlaşma) Etkisi	46
3.1.2.3.6. Döviz Rezervlerini Artırma Etkisi	47
3.1.2.3.7. Ekonomik Etkinlik ve Büyüme.....	47
3.2. Yeni Bölgesel Entegrasyon Teorisi.....	49
3.2.1. Yeni Ekonomik Entegrasyon Teorisinin Temel Vurguları	51
3.2.1.1. Kaynak Dağılımı Çerçevesinde Yeni Vurgular	51
3.2.1.1.1. Artan Mal Çeşitliliği Etkisi	51
3.2.1.1.2. Rekabet Yanlısı Etki (Pro-Competitive Effect)	52
3.2.1.1.3. Yeniden Yapılanma Etkisi	53
3.2.1.1.4. Piyasa Bütünleşmesi Etkisi	54
3.2.1.2. Dinamik Etkiler Bağlamında Yeni Vurgular	54
3.2.2. Ekonomik Entegrasyon Teorisine Yeni Katkılar	55
3.2.2.1. Ülke Büyüklüğü Argümanı	55
3.2.2.2. Doğal Ticari Partner Argümanı.....	57
3.2.2.3. Gelenek Dışı Faydalar.....	58
3.2.2.3.1. Zaman Tutarsızlığı	59
3.2.2.3.2. Güvence.....	60
3.2.2.3.3. Pazarlık Gücü	61
3.2.2.3.4. Eşgüdüm Aracı.....	61
4. GÜMRÜK BİRLİĞİ VE REKABET TEORİSİ	63
4.1. Rekabet Kavramı.....	63

4.2. Rekabetten Beklenen Faydalar.....	67
4.2.1. Ekonomik Faydalar	67
4.2.1.1. Üretimde Etkinlik.....	67
4.2.1.2. Kaynak Dağılımında Etkinlik	68
4.2.1.3. Yenilikte Etkinlik	69
4.2.2. Sosyal Faydalar	70
4.2.3. Siyasal Faydalar	70
4.3. Gümrük Birliği ve Rekabet İlişkisi	71
4.3.1. Gümrük Birliğinin Rekabet Ortamı Üzerine Etkisi	71
4.3.1.1. Fiyat-Maliyet Marjı.....	75
4.3.1.2. Fiyat-Maliyet Marjı ve Yoğunlaşma İlişkisi.....	77
4.3.1.3. Fiyat-Maliyet Marjı ve Liberalleşme İlişkisi	79
4.3.1.4. Fiyat-Maliyet Marjıyla İlişkilendirilen Diğer Değişkenler	83
4.3.2. Gümrük Birliğinin Rekabet Gücü Üzerine Etkisi	84
4.3.2.1. Temel Yaklaşımlar	85
4.3.2.2. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (RCA) Yaklaşımı	86
4.3.2.3. Literatür.....	88
5. AB-TÜRKİYE GÜMRÜK BİRLİĞİ’NİN TÜRKİYE’NİN REKABETİ ÜZERİNE ETKİSİ	95
5.1. AB-Türkiye İlişkileri.....	95
5.2. Ampirik Uygulamalar	97
5.2.1. AB-Türkiye Gümrük Birliği’nin Fiyat-Maliyet Marjı Üzerine Etkisi	97
5.2.1.1. Model	98
5.2.1.2. Veriler	101
5.2.1.3. Yöntem.....	104
5.2.1.4. Durağanlığın Sınanması	105
5.2.1.4.1. Panel Birim Kök Testi.....	107
5.2.1.3.3. Panel Birim Kök Testi Sonuçları	110
5.2.1.4. Tahmin Sonuçları.....	110
5.2.2. AB Türkiye Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Rekabet Gücü Üzerine Etkisi	113
5.2.2.2. Model	113

5.2.2.3. Veriler	114
5.2.2.4. Panel Birim Kök Testi.....	117
5.2.2.5. Panel Veri Analizi Sonuçları.....	118
6. SONUÇ	123
KAYNAKLAR	127
ÖZET	
ABSTRACT	

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Bölgesel Entegrasyon Biçimlerinin Şematik Gösterimi	7
Tablo 5.1. PCM Panel Birim Kök Testi Sonuçları.....	110
Tablo 5.2. Regresyon Analizi Sonuçları	111
Tablo 5.3. Kullanılan Teknolojiye Göre Mal Sınıflaması.....	115
Tablo 5.4. Kullanılan Üretim Faktörüne Göre SITC Rev.3 Sınıflaması.....	116
Tablo 5.5. Teknolojiye Göre Sınıflanan Veriler İçin Panel Birim Kök Testi	117
Tablo 5.6. Üretim Faktörüne Göre Sınıflanan Veriler İçin Panel Birim Kök Testi.	117
Tablo 5.7. İleri Teknoloji Malları Regresyon Analizi Sonuçları	118
Tablo 5.8. Ara Teknoloji Malları Regresyon Analizi Sonuçları.....	118
Tablo 5.9. Standart Teknoloji Malları Regresyon Analizi Sonuçları.....	119
Tablo 5.10. Hammadde Yoğun Mallar Regresyon Analizi Sonuçları	119
Tablo 5.11. Emek-Yoğun Mallar Regresyon Analizi Sonuçları	120
Tablo 5.12. Sermaye-Yoğun Mallar Regresyon Analizi Sonuçları	120
Tablo 5.13. Taklidi Kolay Araştırma Yoğun Mallar Regresyon Analizi Sonuçları	121
Tablo 5.14. Taklidi Zor Araştırma Yoğun Mallar Regresyon Analizi Sonuçları	121

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. Ticaret Yaratma ve Ticaret Saptırma Etkisi.....	37
Şekil 3.2. Genel Denge Analizi.....	39
Şekil 3.3. Gümrük Birliği'nin Ticaret Hadleri Analizi: İkili Analiz.....	41
Şekil 3.4. Gümrük Birliği'nin Ticaret Hadleri Analizi: Üçlü Analiz.....	42
Şekil 3.5. Gümrük Birliği ve Ölçek Ekonomileri	43
Şekil 3.6. Talep ve Rekabet Etkisi	53
Şekil 5.1. Parçalı Doğrusal Model	98

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 2.1. Bölgesel Entegrasyon Anlaşmaları 1948-2002	18
--	----

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği (European Union)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri (United States of America)
ADF	: Geliştirilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller)
AGSP	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (European Coal and Steel Community)
CACM	: Orta Amerika Ortak Pazarı (Central American Common Market)
CPC Ver1.1	: Temel Mal Sınıflaması Versiyon 1.1 (Central Product Classification 1.1)
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization)
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (European Free Trade Association)
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement to Tariffs and Trade)
IFS	: International Financial Statistics
ISIC Rev3.1.	:.Ekonomik Faaliyetler Göre Uluslararası Mal Sınıflaması Düzenleme 3.1 (International Standart Industrial of All Economic Activities Revision 3.1)
LAFTA	: Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (Latin American Free Trade Association)
LLC	: Levin-Lin-Chu
Mad.	: Madde
MERCOSUR	: Güney Ortak Pazarı (Southern Cone Common Market)
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (North America Free Trade Area)

OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
PCM	: Fiyat-Maliyet Marjı (Price-Cost Margin)
Prg.	: Paragraf
SITC Rev3	: Uluslararası Standart Mal Sınıflaması Düzenleme 3 (Standart International Trade Classification Revision 3)
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
UNSD	: Birleşmiş Milletler İstatistik Bölümü (United Nation Statistics Division)

1. GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki ekonomik gelişmeler incelendiğinde özellikle iki gelişmenin dünya ekonomi sahnesinde önemli yer tuttuğu açıktır. Bunlardan birincisi, dünya çapında liberalleşme hareketleri ve ikincisi, bazı ülkelerin kendi aralarındaki ekonomik ilişkilerini serbestleştirmelerini içeren, bölgesel entegrasyon hareketleri ya da ekonomik entegrasyon hareketleridir. Başarılı bir entegrasyon hareketi olan Avrupa Birliği'nin (AB) entegrasyon dışında kalan diğer ülkeleri ya mevcut entegrasyon hareketlerine katılma ya da yeni entegrasyonlar oluşturma yönünde cesaretlendirmesi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik entegrasyon hareketlerinde artışa neden olmuştur.

Ekonomik entegrasyon hareketlerindeki artışla birlikte, iktisat literatüründe ekonomik entegrasyonların katılımcı ve entegrasyon dışında kalan ülkeler üzerine etkilerini inceleyen çalışmalar ortaya çıkmıştır. Ekonomik entegrasyonların etkileri, temel olarak statik etkiler ve dinamik etkiler olarak ikiye ayrılmıştır. Statik etkiler, bir defalık olan "ticaret yaratma" ve "ticaret saptırma" etkilerine atfedilirken; dinamik etkiler, ekonomik entegrasyonların daha uzun dönemli etkilerine atfedilmektedir. Ekonomik entegrasyonların dinamik etkilerinin en önemlileri, rekabet etkisi, ölçek ekonomisi etkisi ve yabancı yatırımları teşvik etkisidir.

Günümüzde serbest piyasa ekonomisi genel kabul görmüş bir iktisadi sistemdir. Serbest piyasa sisteminde ekonomik etkinliğin sağlanması için, rekabetçi piyasaların oluşturulması, ekonomi politikaları içinde bir köşe taşı niteliğindedir. Rekabetin bu derece önemli olması arkasında rekabetten beklenen faydalar yatmaktadır. Rekabetçi piyasalardan söz edebilmek için, endüstrideki firma sayısının çokluğu ve endüstriye giriş çıkış serbestliğinin sağlanması gerekmektedir. Piyasaya

giriş serbestisi, rakiplerin sayısının artmasını ve gizli anlaşmaların ortadan kalkmasını sağlayarak, piyasalarda rekabetin artmasına neden olmaktadır.

Bir ekonomik entegrasyon türü olan gümrük birliğinde, birlik içinde tarifeler ve kotalar gibi piyasaya giriş engelleri ortadan kaldırılmakta ve birlik dışı ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanmaktadır. Bu uygulamaların rekabeti etkilemesi beklenmektedir. Gümrük birliğinin rekabet etkisi, ekonomik entegrasyonun yurt içi rekabet ortamını ve ülkenin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünü değiştirebilmesidir. Ekonomik entegrasyonun yurtiçi rekabet etkisi, entegrasyona dahil olan ülkeler arasında oluşturulan iktisadi serbestliğin rekabet ortamını iyileştirmesi ve fiyat-maliyet marjlarını düşürmesi, ürün çeşitliliğini ve kalitesini artırması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan entegrasyon hareketleri dünya üzerindeki tüm ülkeleri etkilemektedir. Türkiye de bu sürecin dışında kalmamak için AB entegrasyonuna dahil olma amacını gütmektedir. Bu amaca yönelik olarak Mayıs 1995’de AB-Türkiye gümrük birliği anlaşması imzalanmıştır. Bu gelişme Türkiye açısından ekonomik entegrasyonun etkilerinin incelenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Diğer taraftan, Türkiye’nin AB ile gerçekleştirdiği gümrük birliğinin, Türkiye üzerine rekabet etkisini inceleyen çalışma yok denecek kadar azdır. Bu çalışma ile AB-Türkiye gümrük birliğinin Türkiye üzerine rekabet etkisi konusunda literatürdeki boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır.

AB-Türkiye gümrük birliğinin Türkiye üzerine rekabet etkisi, yurt içi rekabet ve uluslararası ticarete rekabet olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Birinci etkiyi incelemek için, 1993-2000 döneminde, gümrük birliği ile Türkiye’nin yurt içi piyasalarındaki fiyat-maliyet marjları ilişkisi analiz edilmiştir. Bu analiz sonucunda, gümrük birliğinden kaynaklanan AB’den yapılan ithalattaki artışın Türkiye’nin yurt içi endüstrilerinin fiyat-maliyet marjlarını olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Gümrük birliğinden kaynaklanan dünyanın geri kalanından yapılan ithalat artışının ise fiyat-maliyet marjlarını düşürdüğü bulunmuştur. Gümrük birliğinden

kaynaklanan Türkiye'nin AB piyasalarına yaptığı ihracattaki artış ile fiyat-maliyet marjları ilişkisi de negatif bulunmuştur. İkinci analizde gümrük birliğinin, Türkiye'nin AB piyasalarındaki rekabet gücü üzerine etkisini ölçmek için, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi kullanılmış ve gümrük birliği için oluşturulan kukla değişken ile ilişkilendirilmiştir. İkinci analiz sonucunda, gümrük birliğinin Türkiye'nin taklidi zor araştırma yoğun mallar üreten sektörlerinin ve ileri teknoloji malları üreten sektörlerinin rekabet gücünü artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Gümrük birliğinin rekabet gücünü olumsuz etkilediği sektörler ise ara teknoloji malları üreten sektörler ile sermaye-yoğun mallar üreten sektörlerdir. Ayrıca, %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen, gümrük birliği ile rekabet gücü arasında, standart teknoloji malları ve taklidi kolay araştırma yoğun mallar üreten sektörlerde pozitif ilişkiler elde edilirken, hammadde-yoğun mallar ve emek-yoğun mallar üreten sektörlerde negatif ilişkiler elde edilmiştir.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Takip eden ikinci bölümde, ilk olarak literatürde farklı biçimlerde tanımlanan ekonomik entegrasyon kavramı ele alınmakta ve ekonomik entegrasyon türleri incelenmektedir. Daha sonra ekonomik entegrasyon tarihi, II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası şeklinde ayırım yapılarak ele alınmaktadır.

Üçüncü bölüm, ekonomik entegrasyon teorisi ve ekonomik entegrasyon literatüründeki gelişmelere ayrılmıştır. Bu bölümde ilk olarak geleneksel ekonomik entegrasyon literatürüne yer verildikten sonra ekonomik entegrasyonun statik etkileri kısmı denge analizi ve genel denge analizi ile incelenmekte ve ekonomik entegrasyonun dinamik etkileri ele alınmaktadır. İkinci olarak 1980 sonrası ekonomik entegrasyon teorisinde ortaya çıkan gelişmeler “yeni bölgesel entegrasyon” başlığı altında verilmektedir.

Takip eden dördüncü bölümde ilk olarak rekabet kavramı ve rekabetten beklenen faydalar ele alınmaktadır. Daha sonra ekonomik entegrasyonların rekabet etkisi, yurt içi rekabet etkisi ve rekabet gücü üzerindeki etkisi şeklinde ikiye ayrılarak ilgili literatüre ve teorik açıklamalara yer verilmektedir.

Beşinci bölümde ise ilk olarak AB-Türkiye ilişkilerine yer verilmekte ve daha sonra AB-Türkiye gümrük birliğinin Türkiye üzerine rekabet etkilerini konu alan ampirik çalışmalar yer almaktadır. Ampirik çalışmalardan AB-Türkiye gümrük birliğinin Türkiye'nin yurt içi piyasalarının rekabet ortamı üzerindeki etkisinin incelendiği analiz verildikten sonra, gümrük birliğinin Türkiye'nin AB piyasalarındaki rekabet gücü üzerine etkisinin incelendiği analize yer verilmektedir.

Sonuç bölümünde ise bu çalışmadan elde edilen bulgular sunulmaktadır.

2. EKONOMİK ENTEGRASYON KAVRAMI VE TARİHİ

Bu bölümde ilk olarak ekonomik entegrasyon kavramı ele alınacak ve daha sonra ekonomik entegrasyon tarihi sunulacaktır.

2.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramı ve Tanımları

Bir grup ülkenin kendi aralarındaki ticareti daha serbest hale getirmeleri şeklinde tanımlanabilen ekonomik entegrasyon kavramının tanımı konusunda literatürde bir fikir birliği bulunmamaktadır. Machlup (1977), ekonomik ilişkiler alanında ekonomik entegrasyonun kavram olarak ilk kez kullanıldığı 1942'den bugüne kadar, çeşitli anlamlarda kullanıldığını belirtmektedir (El-Agraa, 1999:1).

Örneğin Machlup (1977) tarafından ekonomik entegrasyon kavramını tanımlayan ilk iktisatçı olduğu belirtilen Tinbergen (1945), kavramı birleşme, bütünleşme, dayanışma, işbirliği gibi anlamları içerecek şekilde tanımlamıştır (Halıcıoğlu, 1996:3).

1950'ye kadar uluslararası ticarete uzmanlaşan ekonomistler tarafından ise terime spesifik bir tanımlama verilmekte ve terim "daha geniş serbest ticaret bölgeleri içinde farklı ekonomilerin birleşmesini içeren bir süreç ya da işlerin durumu"nu ifade etmekteydi (El-Agraa, 1999:1).

Haberler (1964) ise, ekonomik entegrasyon kavramını ilgili bölgeler arasındaki daha yakın ilişkiler olarak ifade etmiş ve ekonomik entegrasyonu serbest mal ticareti, daha fazla uzmanlaşma ve mal fiyatlarında eşitliğe yönelme olarak üç aşamaya ayırmıştır. Ayrıca üretim faktörlerinin serbest hareketliliği durumunda faktör fiyatlarının da eşitliğe yöneleceğini eklemiştir (Haberler, 1964:1).

Tinbergen (1965) “negatif entegrasyon” ve “pozitif entegrasyon” kavramlarını literatüre kazandırmıştır. Negatif entegrasyon ticaretin liberalleştirilmesi sürecinde ortaya çıkan engellerin ve ayrımların ortadan kaldırılmasını içerirken; pozitif entegrasyon ise birliğin liberal politika amaçlarını teşvik etmek ve piyasanın etkin bir şekilde işletilmesi amacına yönelik olan kurumların ve araçların güncellenmesi ve yenilerinin oluşturulması sürecini tanımlamaktadır (Robson, 1993:1).

Balassa (1961) ekonomik entegrasyon kavramını “değişik ülke ekonomileri içinde yer alan ekonomik birimler arasındaki her türlü ayrımcılığın kaldırılma süreci” olarak tanımlamıştır.

Robson (1993) ise entegrasyonu üç aşamaya —entegrasyon, harmonizasyon, koordinasyon— ayırarak tanımlama yoluna gitmiştir. Birinci aşamada entegrasyon kavramı, üye ülkelere ait ekonomik işlevlerin ve araçların birliğe ya da topluluğa devredilme süreci olarak tanımlanmıştır. Harmonizasyon kavramı entegrasyonun ikinci seviyesini ifade etmek için kullanılmış ve üye ülkelerin kontrolünde olan araçların birliğin kabul ettiği biçimde uygulanma sürecini ifade etmiştir. Harmonizasyon birlik kurumu tarafından oluşturulan mevzuatlara uyumu içermektedir. Koordinasyon ise, üye ülkelerin ulusal politikalarını ve tedbirlerini, gönüllü ve çoğunlukla zorunlu olmayarak birbirlerine yaklaştırma çabalarını içermektedir (Robson, 1993:57).

Sonuç olarak, ekonomik entegrasyon kavramının tanımlanması konusunda fikir birliğinin bulunmadığı söylenebilir. Ekonomik entegrasyon kavramı hem tanımlayana hem de zamana göre değişiklik gösterebilmektedir.

Ayrıca, literatürde ticaret entegrasyonu, piyasa entegrasyonu ve ulusal entegrasyon gibi entegrasyon tanımlamaları mevcut olmasına rağmen, burada ilgilenilen entegrasyon türü uluslararası entegrasyon ya da bölgesel entegrasyon olarak isimlendirilen entegrasyon kavramıdır. Günümüzde bölgesel entegrasyon, en

az iki katılımcı ülke arasındaki tüm ticaret engellerinin kaldırılması ve ülkeler arasında işbirliği ve koordinasyon bileşenlerinin kurulması ile ilgilidir. Kavramın daha spesifik tanımının yapılabilmesi tamamıyla bölgesel entegrasyonun fiili biçimine —serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği vd.— bağlıdır (El-Agraa, 1999:1).

2.2. Ekonomik Entegrasyon Çeşitleri

Ekonomik entegrasyonu sistematik bir şekilde sınıflayarak tanımlama yoluna giden ilk iktisatçı Balassa (1961) olmuştur. Balassa (1961)'nın yaptığı sınıflamalara sektörel entegrasyon ve tercihli ticaret anlaşmaları gibi entegrasyon türlerini ekleyerek, entegrasyon türlerini en zayıf entegrasyon şeklinden en ileri entegrasyon aşamasına doğru sıralamak mümkündür. Bölgesel entegrasyon biçimlerinin şematik gösterimi Tablo 2.1'de sunulmaktadır.

Tablo 2.1. Bölgesel Entegrasyon Biçimlerinin Şematik Gösterimi

Entegrasyon Türü	Tarife İndirimi		Sadece Tarife İndirimi	Serbest Ticaret	Ortak Dış Ticaret Politikası	Serbest Faktör Hareketliliği	Ortak Para ve Maliye Politikası	Tek Yönetim
	Sadece Belirli Mal Gruplarında	Sadece Belirli Sektörlerde						
S. E.	Yok	Var	Var	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
T. T. A.	Var	Yok	Var	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
S.T. B.	Yok	Yok	Yok	Var	Yok	Yok	Yok	Yok
G.B.	Yok	Yok	Yok	Var	Var	Yok	Yok	Yok
O.P.	Yok	Yok	Yok	Var	Var	Var	Yok	Yok
E. B.	Yok	Yok	Yok	Var	Var	Var	Var	Yok
P. B.	Yok	Yok	Yok	Var	Var	Var	Var	Var

Not: Tablo 2.1. El-Agraa (1999) tarafından STA, GB, OP, EB ve PB'yi içeren tabloya SE ve TTA eklenerek oluşturulmuştur. Serbest ticaret tarifelerin tamamıyla ortadan kaldırılması anlamında kullanılmaktadır. Kullanılan kısaltmaların açıklamaları şöyledir: SE, sektörel entegrasyon; TTA, tercihli ticaret anlaşması; STB, serbest ticaret bölgesi; GB, gümrük birliği; OP, ortak pazar; EB, ekonomik birlik; PB, politik birlik.

Kaynak: El-Agraa, Ali M.; 1999, *Regional Integration Experience, Theory and Measurement*, MacMillan Pres., London, pp.2.

2.2.1. Sektörel Entegrasyon

Üye ülkelerin, mevcut endüstrilerinin tamamından ziyade ticaret yaptıkları belirli bir sektörde karşılıklı olarak gümrük tarifelerini ve miktar kısıtlamalarını kaldırmalarıdır. Sektörel entegrasyon daha çok stratejik önemi olan sektörlerde meydana gelmektedir. Örneğin, 1951 yılında Belçika, Lüksemburg, Almanya, Fransa ve Hollanda tarafından kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Birliği böyle bir ekonomik entegrasyon türüdür.

El Agra (1999)'ya göre, hem bölgesel entegrasyon tanımlamasına hem de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'nın ilgili kuralı olan XXIV. maddeye¹ uymadığı için sektörel entegrasyon genel kabul görmüş bir entegrasyon türünden ziyade bir işbirliği biçimidir.

2.2.2. Tercihli Ticaret Anlaşması

Anlaşmaya üye olan ülkeler tek yanlı veya karşılıklı olarak dış ticarete konu olan belirli mallar üzerindeki gümrük tarifelerinde indirimde giderler. Anlaşmaya dahil olmayan ülkelere (üçüncü ülkelere) karşı ise her ülke kendi tarifelerini uygulamaktadır. Bu anlaşma durumunda üçüncü bir ülke, anlaşmaya dahil olan ülkeler içinde en düşük gümrük tarifesine sahip olan ülke üzerinden diğer üye ülkelere ihracatta bulunabilir. Yani üçüncü ülke anlaşmaya dahil olan ülkeler arasında reexport işlemi yaparak tercihli ticaret anlaşmasının dışında kalmasından doğacak zararını ortadan kaldırabilir ya da minimize edebilir.

¹ XXIV. madde serbest ticaret bölgesine ve gümrük birliğine izin verirken sadece bu kavramlara yer vermektedir. Tanımları gereği bu entegrasyon türleri, birliğe üye ülkelerin belirli bir sektör boyutunda değil tüm ekonomi boyutunda ticareti serbestleştirmeyi amaçladığından, sektörel entegrasyon hem GATT'ın ilgili kuralına hem de entegrasyon tanımlamasına aykırı olmaktadır. GATT'ın XXIV. maddesi için http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regatt_e.htm adresine bakınız.

Tercihli ticaret anlaşmasının en popüler örneği 1932 yılında kurulan ve 48 üyesi olan İngiliz Milletler Topluluğu (Common Wealth)'dur. Bir diğer örneği de, 1981 yılında kurulan Doğu ve Güney Afrika Tercihli Ticaret Anlaşması'dır².

Sektörel entegrasyon türüne yönelik yapılan eleştiriler tercihli ticaret anlaşmasına da yöneltilmektedir. Bu anlaşma ticaret önündeki engelleri bütünüyle kaldırmadığı ve dış ticarete konu olan tüm mallara uygulanmadığı için daha çok bir işbirliği olarak nitelendirilmektedir.

2.2.3. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest ticaret bölgesi üyeleri arasında ticareti kısıtlayan veya engelleyen tarife ve kota gibi sınırlamaların ortadan kaldırıldığı ve üye ülkelerin üçüncü ülkelere karşı ortak bir tarife uygulamak zorunda olmadıkları ekonomik birleşme türüdür (GATT Anlaşması, Mad.24, Prg.8). Bu entegrasyon şeklinde üretim faktörlerinin bölge içinde serbest dolaşımı söz konusu değildir ve malların serbest dolaşımı da çeşitli tarife dışı engellerle (non-tariff barriers) karşılaşabilir.

Bu entegrasyon türünde de tercihli ticaret anlaşmalarında olduğu gibi reexport sorunu ortaya çıkabilmektedir. Yeniden ihracatı (reexport) engelleyebilmek için bölge içinde serbest dolaşımı bulunan malların ilk üretim yerlerini belirten menşe belgeleri (certificates of origin) düzenlenir. Böylece düşük gümrük tarifeli ülkeden serbest ticaret bölgesine giren mallar, gümrük tarifesi daha yüksek olan bir diğer bölge ülkesine geçerken aradaki tarife farkı tahsil edilir (Karluk, 1998:423).

Serbest ticaret bölgesi, tercihli ticaret anlaşmasına göre daha geniş kapsamlı bir entegrasyon biçimidir. Tercihli ticaret anlaşması tek yanlı veya karşılıklı olarak

² 1981 yılında kabul edilen bu anlaşma 1994 yılında yenilenmiştir ve 31 Ekim 2000 tarihinde Doğu ve Güney Afrika Serbest Ticaret Bölgesi (COMESA) adını alarak, daha ileri bir entegrasyon aşaması olan serbest ticaret bölgesi aşamasına geçilmiştir.

sadece belirli mallar üzerindeki tarife oranlarında indirimleri içerirken, serbest ticaret anlaşmasında karşılıklı olarak tarifeler ve kotalar kaldırılmaktadır.

Serbest ticaret bölgesine yönelik en iyi örnekler Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA) ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA)'dır.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün verilerine göre, Ağustos 1998 itibariyle dünya üzerinde var olan 162 bölgesel entegrasyon anlaşmasının 143'ü serbest ticaret bölgesi formundadır (Schiff ve Winters, 2003:78).

2.2.4. Gümrük Birliği

Gümrük birliği, iki veya daha fazla üye arasında ticaret önündeki engellerin kaldırılmasını ve üçüncü ülkelere karşı birlik üyesi ülkelerin tek bir ortak tarife uygulamasını içermektedir (GATT Anlaşması, Mad.XXIV, Prg.8). Üçüncü ülkelerden gelen mallardan alınan vergiler ise birliğe üye ülkeler arasında paylaşılmaktadır.

Gümrük birliği, üçüncü ülkelere karşı tüm birlik üyelerinin tek bir ortak tarife uygulayarak serbest dış ticaret politikalarını sınırlandırdıkları için, serbest ticaret bölgesine göre daha ileri bir entegrasyon aşamasını ifade etmektedir. Bununla birlikte serbest ticaret bölgesinde olduğu gibi gümrük birliğinde de üretim faktörlerinin serbest dolaşımı mümkün değildir.

Gümrük birliğine dahil olan ülkeler arasında tarifelerin ve kotaların kaldırılmasına rağmen yine de ticaret önünde engeller olabilir. Ticaret önündeki bu tür engeller tarife dışı engeller olarak adlandırılır. Bunlara ek olarak, en önemli tarife dışı engeller teknik engeller ile standartlar ve düzenlemelerdir (Robson, 1993:57-58).

1834 yılında sınırlarındaki işlem maliyetlerini ortadan kaldırmak amacıyla kurulan Alman Gümrük Birliği (Zollverein) uluslararası alanda kurulan ilk gümrük birliğidir (Ertürk, 1993:144; Karluk, 1998:424). Gümrük birliğinin en önemli ve güncel örneği ise Türkiye'nin de üyesi olduğu Avrupa Birliği ülkeleri arasında geçerli olan gümrük birliği anlaşmasıdır. Dünya Ticaret Örgütü'nün verilerine göre, Ağustos 1998 itibariyle dünya üzerinde var olan 162 bölgesel entegrasyon anlaşmasının 19'u gümrük birliği biçiminde oluşturulmuştur (Schiff ve Winters, 2003:79).

2.2.5. Ortak Pazar

Ortak pazar terimi ilke defa 1956 tarihli Spaak Raporu³'nda kullanılmış ve bu tarihten itibaren ortak pazar ya da tek pazar ismiyle yaygın bir şekilde kullanıla gelmiştir. Ortak pazar, gümrük birliğinde geçerli olan serbest ticaret ve dışa karşı ortak tarife uygulamalarına ek olarak üretim faktörlerinin (emek, sermaye, müteşebbis ve teknoloji) birlik içinde serbest dolaşımını içermektedir. Ortak pazar üye ülkelerin pazarlarından oluşmuş “genişletilmiş bir iç pazar”dır. İç pazarın oluşabilmesi için üye ülkelerin ulusal sınırlarında uygulanan her türlü fiziki, teknik ve mali engellerin kaldırılması gerekmektedir. Atılması gereken ikinci adım ise ülkelerin iç ekonomik politikalarının birbirine yaklaştırılmasıdır.

Bu entegrasyon türüne örnek olarak 1960'da kurulan 5 üyeli Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM)'nı ve 1991 yılında kurulan 4 üyeli Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR) verilebilir. Ortak pazar için daha iyi bir örnek, 1980'li yıllarda AB tarafından gerçekleştirilen ortak pazar uygulamasıdır.

³ II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Avrupa ülkeleri arasında entegrasyon oluşturma çabaları bağlamında, 1-2 Haziran 1955 tarihlerinde Messina/İtalya'da bir konferans düzenlenmiş ve bu konferansta Belçika Dışişleri Bakanı Paul Henri Spaak'ın başkanlığında bir komisyon kurulması ve komisyonun tedrici entegrasyon imkanlarının araştırılması konusunda bir rapor hazırlaması kararlaştırılmıştır. Spaak'ın “Genel Bir Ekonomik Birlik ile Nükleer Alanda Bir Birlik Kurulması İmkanları” konulu raporu (Spaak Raporu) Venedik'te toplanan dışişleri bakanları tarafından kabul edilmiş ve bu rapor temel alınarak, 25 Mart 1957 tarihinde Roma'da; “Avrupa Ekonomik Topluluğu Anlaşması” (AET-EEC) “Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu Anlaşması” (AAET-EURATOM) isimli tarihi belgeler imzalanmıştır.

2.2.6. Ekonomik Birlik

Ekonomik birleşme hareketlerinin en ileri aşamasıdır. Temel özellikleri şunlardır:

- Üyeler arasında gümrük tarifelerinin ve kotaların kaldırılması,
- Üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanması,
- Üye ülkeler arasında emek, sermaye, müteşebbis ve teknolojinin serbest dolaşımı,
- Üye ülkeler arasında ekonomik ve mali politikaların uyumlaştırılması.

Ekonomik birlik aşamasında üye ülkelerin makro ekonomik politika izleme serbestileri birlik düzeyindeki merkezi bir organa devredilir. Bu bütünleşmeye geçilebilmesi için tek bir para ve bankacılık sistemi, ortak maliye politikası ve tüm birlik için ortak ekonomik politikaları belirleyecek ve uygulayacak ülkeler üstü bir organın bulunması gerekir.

Ortak pazar aşamasından sonra ekonomik birlik aşamasına geçilebilmesi için üye ülkelerin ekonomik ve mali politikalarının uyumlaştırılması gerekir. Mal ve faktör piyasalarında sağlanacak bütünleşme sadece gümrük engellerinin kaldırılması ya da sermaye ve emek dolaşımının serbestleştirilmesiyle gerçekleşmemektedir. Üye ülkelerin kontrolünde olan, mal ve faktör akımlarını engelleyici çeşitli politika araçları —standartlar, vergileme, çeşitli teşvikler gibi— halen uygulamada kalabilmektedir. Mal ve faktör piyasalarında entegrasyonun tamamlanabilmesi için, tarife dışı engeller olarak isimlendirilen bu araçların, kaldırılması gerekmektedir.

Ayrıca etkileri uluslararası düzeyde görülen çevre sorunları gibi konularda ortak politikaların izlenmesi; tek bir ülkenin çözemeyeceği büyük ölçekli teknoloji, bilimsel araştırmalar ve projelerde olduğu gibi uluslararası kaynakların harekete geçirilmesini gerektiren alanlarda ortak politikaların izlenmesi; topluluk içinde

rekabetçi yapıları bozan ve tekelleşmeyi ortaya çıkaran uygulamaları önlemeye dönük politikalarda işbirliğine gidilmesi de uyumlaştırma politikalarına dahildir.

Bu tür entegrasyonlara örnek olarak 1975 yılında kurulan 16 üyeli Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) verilebilir (Karluk, 1998:485). Bir diğer örnek ise halen ekonomik birlik aşamasında olan AB'dir.

2.2.6.1. Mali Politikaların Uyumlaştırılması

Mali politikaların uyumlaştırılması temelde vergi sistemlerinin uyumlaştırılmasını içermektedir. Ekonomik entegrasyondan önce birliğe girecek ülkeler arasında vergi sistemi farklılıkları mevcuttur. Bazı ülkelerin vergi gelirleri içinde gelir vergisi ve kurumlar vergisi gibi dolaysız vergiler baskın olurken, kimi ülkelerin vergi gelirleri içinde dolaylı vergiler daha baskın konumdadır. Dolaylı vergiler fiyatlara yansıyan vergiler olduğundan dolaylı vergi oranları yüksek olan ülkelerin dış piyasalardaki rekabet güçleri azalır. Ekonomik birliğe üye olan ülkeler, vergi oranlarının farklılığından doğan fiyat rekabetini ortadan kaldırmak için dolaylı vergilerin uyumlaştırılması yoluna giderler.

2.2.6.2. Ekonomik Politikaların Uyumlaştırılması

Ekonomik birlik oluşturan ülkeler arasında haksız rekabetin ortaya çıkmaması için ekonomik politikaların uyumlaştırılması gerekir. Örneğin, bir birlik üyesinde ücretler dondurulurken diğer birlik üyesinde ücretler sürekli yükselirse; ücretleri donduran ülkenin rekabet gücü artar, diğer ülkenin rekabet gücü ise azalır.

2.2.7. Siyasi Birlik

Ekonomik birlik aşamasından sonra beklenen bütünleşme şekli siyasi bütünleşmedir. Ülkelerin para ve maliye politikalarını uyumlaştırmaları ekonomik

olarak tek bir devlet gibi davranmalarına yol açacaktır. Ekonomik konularda ortak hareket eden bir birlik güvenlik ve savunma gibi siyasi konularda da ortak hareket etmeye başlayacaktır (Dura ve Atik, 2003:9).

Siyasi bütünleşmeye örnek olarak, 1871 yılında 89 küçük Alman devletinin birleşmesiyle oluşan Almanya ve 1770’li yıllarda birleşen Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gösterilebilmektedir. Buna gerekçe olarak ise, ortak dış politika ve ortak ulusal savunma politikası uygulanan bu entegrasyonlarda, artık bir “siyasal bütünleşme” düşüncesine de yer verildiği için, bu durumun ekonomik bütünleşme kavramından çok, “devlet” olma düşüncesi ile açıklanabileceğidir.

Bu entegrasyon türüne yaklaşan bir diğer örnek AB’dir. Birlik 1992 yılındaki Maastricht Anlaşması ile bir siyasi birlik oluşturma hedefini ortaya koymuştur. Bu bağlamda AB tarafından gerçekleştirilen adımların en önemlilerinden biri 1 Ocak 2002 tarihinde gerçekleştirilen tek paraya geçiş ve bir diğeri de AB bünyesinde oluşturulan Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP)’dir. Ayrıca sosyal politika, istihdam, mülteciler ve göç politikası, polis ve adli işbirliği ve dış politika gibi alanlarda da ortak politikalar yürütülmektedir. Bunlarla birlikte AB Anayasası oluşturma çalışmaları devam etmektedir. Bu gelişmeler sonucunda tek bir devlet gibi hareket etme ortaya çıkacaktır.

2.3. Ekonomik Entegrasyon Tarihi

Ekonomik entegrasyon anlaşmaları yüz yıllardır varlığını sürdürögelmiştir. Fakat, entegrasyon tarihi gerçekleştirilen ekonomik entegrasyonların derinlikleri açısından ele alındığında, II. Dünya Savaşı öncesi gerçekleştirilen ekonomik entegrasyon hareketleri ve II. Dünya Savaşı sonrası gerçekleştirilen ekonomik entegrasyon hareketleri olarak ikiye ayrılabilir.

2.3.1. II. Dünya Savaşı Öncesi Ekonomik Entegrasyon Hareketleri

Kimi yazarlar, örneğin Haberler (1964), ekonomik entegrasyon tarihinin ulus devletlerin kurulması ile başladığını kabul etmektedir. Haberler (1964) ulus devletlerin oluşumuna “iç entegrasyon” adını vererek, bu kavramı ulus devlet haline gelen bir ülke içinde ticaret ve göç üzerindeki engellerin kaldırılması anlamında kullanmaktadır. İç entegrasyonunu ilk tamamlayan ülke İngiltere olmuştur ve İngiltere’yi Fransa, Amerika ve daha sonra Kıta Avrupası ülkeleri takip etmiştir. Amerikan ekonomisi çok erken dönemlerde entegre olmuştur ve mal, hizmet, işgücü ve sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir serbest ticaret bölgesi oluşturulmuştur. Fransa’da ise 1664 yılında Fransa’nın eyaletleri arasında bir gümrük birliği kurulmuştur. Fakat Fransa’nın tüm eyaletleri gümrük birliğine girmeyi kabul etmemiştir.

Ulus devletlerinin ortaya çıktığı dönemde, İngiliz ve Fransızlar arasındaki işbirliğini geliştirmek amacıyla, 1786 yılında kabul edilen Eden Anlaşması⁴ ekonomik entegrasyona yönelik ilk girişimlerden biridir. Bu anlaşma ticaret üzerine konan tarifelerde önemli oranda indirimi içermektedir. Fakat, Fransız Devrimi ile bu anlaşma hayata geçirilememiş ve ancak 1860 yılında tekrar uygulanabilmiştir.

Entegrasyon tarihini inceleyen bir diğer yazar olan Kohr (1960), uluslararası düzeyde ekonomik entegrasyonun ilk örneğinin 1819’da Prusya ve etrafındaki küçük prenslikler arasında gerçekleşen bir entegrasyon olduğunu belirtmektedir. Başlangıçta küçük olan bu entegrasyon, yeni devletlerin katılımıyla 1831 yılında Prusya Gümrük Birliği halini almıştır. Bu sırada Almanya’nın güneyinde benzer bir süreç ortaya çıkmış ve Bavarian Gümrük Birliği kurulmuştur. 1833 yılında Almanya ve Prusya ekonomilerinin birleştirilmesi kararı, Alman Zollverein (1834-1871) entegrasyonunun oluşturulmasıyla sonuçlanmıştır. Üyelerinin neredeyse tamamı Alman devletleri olan bu birliğe 1842 yılında Lüksemburg katılmış ve

⁴ Eden Antlaşması, Adam Smith’in öğrencisi ve ticaretin serbestleştirilmesini öneren ilk İngiltere devlet başkanı olan William Pitt’in yoğun çabaları sonucunda kabul edilmiştir.

Lüksemburg'un Alman devletleri ile arasındaki gümrük birliği anlaşması 1918'e kadar devam etmiştir.

Lüksemburg ve iki küçük Avusturya devleti dışında, Zollverein gümrük birliğinin tüm üyelerinin politik olarak da birleşmeleriyle 1871 yılında birleşik bir Almanya oluşturulmuştur.

Zollverein gümrük birliğini takiben, 19. yüzyılda pek çok gümrük birliği kurulmasına rağmen önemli sayılabilecek iki örnek vardır. Birincisi Macaristan, Lihtenştayn, Modena, Parma, Danubian Krallığı'nın yarısı ve Avusturya'nın katılımıyla oluşan Avusturya gümrük birliğidir. İkincisi ise, Cape Kolonisi ve Bağımsız Portakal Devleti arasında 1889 yılında kurulan Güney Afrika gümrük birliğidir.

Avusturya gümrük birliği Zollverein gümrük birliğine rakip olarak ortaya çıkmıştır. Zollverein entegrasyonu ile Avusturya entegrasyonu arasındaki farklardan biri, Zollverein entegrasyonunun ekonomik entegrasyondan politik entegrasyona doğru bir süreç takip ederken, Avusturya entegrasyonunun tam tersi bir süreçle ortaya çıkmış olmasıdır. 1849 yılında gerçekleştirilen Avusturya ekonomik entegrasyonu oluşturulmadan yaklaşık 300 yıl önce, bir politik birleşme şekli olan krallık biçimindeydi.

Zollverein gümrük birliğinden sonra ortaya çıkan diğer önemli entegrasyon olan Güney Afrika gümrük birliği başlangıçta iki ülke arasında geçerli olmasına rağmen ilerleyen yıllarda birliğin üye sayısı artmıştır. İngiliz Bantu Bölgesi, Basuta Bölgesi, Himaye Altındaki Bantu Bölgesi, Natal, Transvaal, Güney Rhodesia, Swaziland , Kuzeybatı Rhodesia ve eski Güneybatı Afrika Alman Kolonisi birliğe sonradan katılan ülkelerdir. Güney Afrika entegrasyonunun ayırt edici özelliği bir politik birliğe dönüşmemiş olmasıdır. Entegrasyona katılan 10 ülkeden sadece dördü 1909 yılında politik bir birlik oluşturmuştur. Güney Afrika gümrük birliği diğer benzer entegrasyonlarla kıyaslandığında gevşek bir yapı sergilemektedir. Bunun

nedeni entegrasyon üyelerinin entegrasyon dışı ülkelerle yapmış oldukları ikili anlaşmaların sayıca fazla olmasıdır

Bu bölümde II. Dünya Savaşı öncesi ekonomik entegrasyon hareketlerinin en önemli olan üçünü ele alınmasına rağmen, 1818 ile 1924 yılları arasında gümrük birliği türünde on altı bölgesel entegrasyon oluşturulduğu belirtilmelidir. Lüksemburg-Belçika (1921), Linhtenstayn-İsviçre (1923) entegrasyonları I. Dünya Savaşı sonrası gerçekleştirilen entegrasyonlar arasındadır. Kısa süre varlığını sürdürebilen bazı entegrasyonlar da vardır. Saar Bölgesi-Fransa (1920-1935), Danzig-Polonya (1920-1939), Meme Bölgesi-Litvanya (1923-1939), İtalya-Arnavutluk (1939-1943) gümrük birlikleri bunlar arasındadır. Nijerya-Kamerun, Ruanda-Urundi-Kongo, Suriye-Lübnan ve Filistin-Transjordan gümrük birlikleri nispeten daha uzun ömürlü olanlardandır (Kohr, 1960:441-446).

Ekonomik entegrasyonların bu az sayılmayacak sayılarına ve önemlerine rağmen, 1950'lere kadar 19. yüzyıl klasik ve neoklasik ekonomistleri, ekonomik entegrasyonu tanımlama ve etkilerini ölçmeyle neredeyse hiç ilgilenmemişlerdir (O'brien, 1976:540-541). Bu nedenle II. Dünya Savaşı öncesi entegrasyon hareketlerini içeren kapsamlı bir literatür oluşmamıştır.

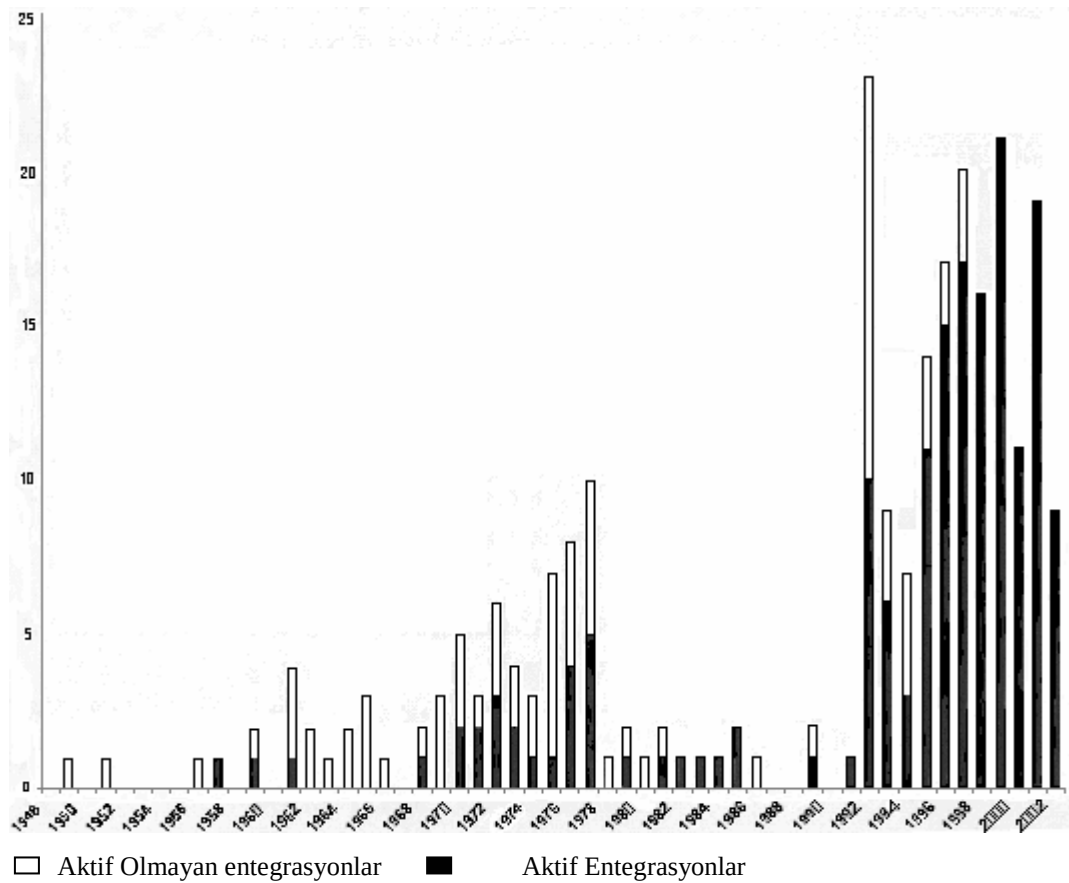
2.3.2. II. Dünya Savaşı Sonrası Ekonomik Entegrasyon Hareketleri

Şekil 2.1'de görüldüğü gibi II. Dünya Savaşı sonrası entegrasyon hareketleri izlendiğinde, ekonomik entegrasyon hareketinin iki önemli dalgalanmaya maruz kaldığı görülmektedir. Birinci dalgalanma, II. Dünya Savaşı sonrasında başlayarak 1970'lerin sonlarına kadar uzanan dönemi içermektedir. 1980'li yıllardan sonra ise ikinci entegrasyon hareketi ortaya çıkmıştır.

Birinci dalgalanma döneminde, Avrupa'da 1947'de Benelüks gümrük birliği, 1951'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ve 1957'de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuştur. 1960'lara gelindiğinde AET'nin başarısı, gelişmekte

olan ülkeler arasında ekonomik entegrasyon oluşturulmasını teşvik etmiş ve ekonomik entegrasyonların yaygınlaşmasına yol açmıştır. Gelişmekte olan ülkeler, kalkınmalarını sağlayabilmek için ekonomik entegrasyonu bir araç olarak görmüşler ve bu dönemde uyguladıkları ithal-ikameci kalkınma stratejileri ile ekonomik entegrasyona yönelik politikaları bağdaştırmaya çalışmışlardır. Sonuç olarak, bu dönemde entegrasyona giden ülkelerin sahip oldukları sektörlerdeki ekonomik aktiviteler üzerinde sınırlamalara ve kontrollere girmeleri nedeniyle, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan birinci entegrasyon dalgasının korumacı ve müdahaleci bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. 1970'lerin sonlarına gelindiğinde bu entegrasyonların etkinliği sağlayamadığı ve kalkınmaya yönelik beklenen güçlü katkıları sağlayamadığı ortaya çıkmıştır. Nihayetinde bazı entegrasyonlar dağılırken bazıları da dış borç krizlerinden dolayı can çekişir hale gelmiştir.

Grafik 2.1. Bölgesel Entegrasyon Anlaşmaları 1948-2002

Kaynak: Schiff Maurice and L. Alan Winters; 2003, *Regional Integration and Development*, The World Bank, Washington,, DC, p.3.

1980’li yıllarda AB ortak pazar programını uygulamaya başlamıştır. Bu uygulama ile, II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan entegrasyon hareketi ikinci dalgalanmasını yaşamıştır. 1980 sonrası gerçekleşen entegrasyon dalgalanmasına, de Melo ve Panagariya (1993) ve Ethier (1998) gibi yazarlarca “yeni bölgeselleşme” adı verilmiştir. Bu dönemin en ayırt edici özellikleri, entegrasyonun bölge içi liberal politikalara yönelik daha fazla derinleşme içermesi ve bugüne kadar ortaya çıkan entegrasyon hareketlerinin en büyüğü olmasıdır. Baldwin (1993) AB’nin 1992 yılındaki derinleşmesi ve NAFTA’nın kurulmasının, ekonomik entegrasyon hareketini tetikleyen mekanizmalar olarak nitelendirmektedir.

1990 sonrası ekonomik entegrasyon hareketleri incelendiğinde, DTÖ verilerine göre toplam 87 entegrasyon hareketi gerçekleştirilmiş ve bunların sadece 13 tanesinde Avrupalı bir partner yer almamaktadır. Başka bir ifadeyle, 1990 sonrası ekonomik entegrasyon hareketlerinin büyük bir bölümü Avrupa kıtasında gerçekleşmiştir. Fakat diğer kıtalarda gerçekleştirilen önemli entegrasyon hareketleri de vardır. Örneğin 1988 yılında Kanada-ABD serbest ticaret bölgesi 1994 yılında Meksika’ya da kapsayacak şekilde genişleyerek bugünkü NAFTA halini almıştır (Schiff and Winters, 2003:3-5).

3. EKONOMİK ENTEGRASYON TEORİSİ

Ekonomik entegrasyon teorisini iki ayrı sınıflama altında incelemek mümkündür. Birincisi, Viner (1950) ile başladığı kabul edilen ve tam rekabet piyasası ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımları altında ekonomik bütünleşmelerin etkilerini inceleyen “geleneksel ekonomik entegrasyon teorisi”dir. Geleneksel teori statik ve dinamik etkiler üzerinde durmaktadır. İkincisi, 1980’li yıllarda ortaya çıkan, eksik rekabet piyasa yapısı ve ölçek ekonomilerini temel alan yeni dış ticaret teorilerinde meydana gelen gelişmelerin bir yansıması olarak ortaya çıkan ve “yeni ekonomik entegrasyon teorisi” olarak adlandırılacak teoridir. Bu çalışmada ekonomik entegrasyon teorisi ele alınırken bu iki ayrıma bağlı kalınacaktır.

3.1. Geleneksel Ekonomik Entegrasyon Teorisi

Geleneksel ekonomik entegrasyon literatürü içinde, gümrük birliği bağlamında yapılan çalışmalar daha geniş yer tutmaktadır. Bu durum, gümrük birliğinin etkilerinin analitik olarak sorunsuz bir şekilde modellenebilmesine bağlanmaktadır (Karakaya, 2003:33). Bu nedenle bu çalışmada geleneksel ekonomik entegrasyon kavramı yerine gümrük birliği kavramı kullanılmaktadır. Geleneksel gümrük birliği teorisi ele alınırken ilk olarak gümrük birliği literatürü ve daha sonra gümrük birliğinin etkilerine yer verilecektir.

3.1.1. Gümrük Birliği Teorisi

Ekonomik entegrasyon literatüründe Jacob Viner (1950) bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Fakat Viner’in gümrük birliği literatürüne yaptığı önemli katkıdan daha sonra yapılan katkılar olduğu gibi daha önce yapılan katkılar da

mevcuttur. Burada gümrük birliği literatürü sunulurken Viner öncesi katkılar, Viner dönemi ve Viner sonrası katkılar olarak üçlü bir ayrıma gidilmektedir.

3.1.1.1. Viner Öncesi Katkılar

Gümrük birliği literatüründe genellikle Viner öncesi katkılara çok az değinilmektedir. Smith (1776), Ricardo (1817), McCulloch (1832) ve List (1885) gibi düşünürler gümrük birlikleriyle ilgilenmiş olmalarına rağmen, Viner'in katkılarına ulaşamamışlardır. Adı geçen Klasik ekonomistler genellikle tercihli ticaret anlaşmalarının etkileriyle ilgilenmişlerdir. Smith (1776), Ricardo (1817) ve McCulloch (1832) ekonomik entegrasyonla ilgili olarak sadece 1703 yılında yapılan Methuen Anlaşması'nın ticaret saptırıcı etkisi üzerinde durmuşlardır. List (1885) ise gümrük birliklerinin bebek endüstrileri korumak için kullanılan bir araç olduğunu öne sürmüştür.

Viner öncesi gümrük birliğini sistematik olarak ele alan De Beers (1941), federal birliklerin⁵ ve gümrük birliklerinin dış ticaret ve yurt içi ticaret açısından birbirine benzer olduğunu ifade etmektedir. De Beers'a göre neredeyse tüm federasyonların, federal birliklerin ve benzerlerinin biri ekonomik ve diğeri politik olmak üzere iki amacı vardır. Federal birliklerin ekonomik amaçları gümrük birliğini de kapsamaktadır (De Beers, 1941:49-50).

De Beers'ın çalışmasını yaptığı yıllarda, gümrük birliklerinin tüm dünyaya yayılacağı ve nihayetinde dünyanın tek bir gümrük birliği haline geleceği öne sürülmekteydi. Başka bir ifadeyle, gümrük birliğinin dünya çapındaki ticari serbestleşme için bir basamak olduğu hakim düşünceydi. Bu düşünce doğrultusunda dünya üzerindeki gümrük birliklerinin artması, dünya çapındaki serbestleşmeyi de beraberinde getirmelidir (Robson, 1993:5).

⁵ Federal birlikler, daha önce bağımsız olan birden fazla devletin tek bir devlet kurmaları biçiminde ortaya çıkan, federal devlet ve onun otoritesi altındaki federe devletleri içeren iki aşamalı bir devlet sistemidir. Genellikle milli savunma ve dışişleri gibi konular federal devlet tarafından, diğer işler ise federe devletler tarafından üstlenilir (Seyidoğlu, 2001:194).

De Beers (1941) döneminin hakim olan bu düşüncesine uymayan bazı sonuçlara ulaşmıştır. De Beers'a göre, gümrük birliklerinin, birlik içinde tarifeleri ve suni ticaret engellerini kaldırırken, birlik dışı ülkelere karşı uygulanan ticaret engelleri birlik öncesinde uygulanandan daha fazla olursa, dünya ticareti önündeki engellerin sanıldığı kadar tersine artacağını ifade etmektedir (De Beers, 1941:91-92).

De Beers (1941) elde ettiği bu çarpıcı sonuca rağmen, yeterince ilgi görmemiştir. O'brien (1976)'a göre De Beers'ın 1941 yılında yaptığı bu çalışmanın çok fazla ilgi görmemesinin nedeni analizde tek mal kullanmış olmasıdır.

Konuyla ilgilenen bir diğer yazar olan Gordon (1941) ise genellikle olumsuz bir değerlendirmeye, üyeler arasında tarifeler kaldırılarak oluşturulan birliklerin üyeler lehine olurken, global ithalatın artırılmaması durumunda dünya ticaretinin aleyhine olacağını belirtmiştir (Pomfret, 2001:180).

Viner öncesi düşünürlerden bir diğeri Frank William Tausing'dir. Tausing daha çok tarifeler ile ilgili çalışmalar yapmış ve gümrük birliğine arızı olarak değinmiştir. Tausing 1800'lü yıllarda Avrupa ülkelerinin üretimlerini, Amerika ve diğer rekabetçi ülkelere karşı korumak için gümrük birliği oluşturduklarını belirtmektedir (Tausing, 1911).

Ayrıca, Tausing 1876 yılında Hawaii adaları topluluğu ile ABD arasında yapılan belirli mallarda, özellikle en önemli kalemi olan şekerde, karşılıklı tarife indirimini içeren bir karşılıklılık anlaşmasını incelemiştir. Bu anlaşma ABD hazinesini önemli bir gelirden mahrum ederken, tüketicilerinin refahını ve Hawaii'li şeker üreticilerinin gelirlerini artırmıştır. Bununla birlikte ABD'deki şeker fiyatlarını düşürmemiştir. Tausing, ABD şeker ithalatının büyük bir kısmının hala anlaşma dışı ülkelere yapıldığını belirterek, bu durumu, Hawaii adalarının ABD şeker ithalatı içindeki payının düşüklüğüne bağlamış ve karşılıklı tarife indirimlerinin maliyetlerinin ve faydalarının ülkelerin dış ticaretteki paylarına bağlı olduğu sonucuna ulaşmıştır (Tausing, 1915).

Ekonomik entegrasyon ile ilgilenen bir diğ er yazar Torrens (1844)'dir. Torrens (1844)  ok taraflı tarife g r   melerinin tarifeler üzerinde olumsuz etkisi bulunduğ unu ve bu nedenle iki taraflı tarife g r   melerinin çok taraflı tarife g r   melerine tercih edilmesi gerektiğ ini belirtmi  tir (Dura ve Atik, 2003:10).

Adam Smith de ekonomik entegrasyonun faydalarından bahsetmi  tir. Smith'e göre bir ulusun belirli malların bir yabancı ülkeden giri  ine izin veren bir antla  ma ile kendini bağlaması ya da bir ülkeyi diğ er tüm ülkelerin tabi olduğ  vergiden muaf tutması durumunda, o ülke ya da en azından o ülkenin kayırlan tüccarları ya da üreticileri bu antla  madan avantaj sağlamı   olur (Smith, 1776).

3.1.1.2. Viner Dönemi Katkıları

Viner  ncesi dönemde, gümrük birliğ i ile ilgili hakim olan d    nce gümrük birliğ inin serbest ticarete yönelik bir hareket olarak kabul edilmesi idi. Serbest ticaretin dünya refahını maksimum yapacağ ı d    ncesi, ilgili dönemde gümrük birliklerinin desteklenmesi sonucunu doğ urmu  tur. Bu bağlamda GATT (  u anda Dünya Ticaret  rg t ) serbest ticaret bölgelerini ve gümrük birliğ ini XXIV. maddeden muaf tutarak bu g r   e desteğ ini ortaya koymu  tur. Viner (1950) ve By  (1950)'nin gümrük birliğ inin hiçbir suretle serbest ticarete eşit olmadığ ını ortaya koydukları çalışmalarına kadar, serbest ticaret bölgelerinin ve gümrük birliklerinin serbest ticarete yol a acağ ı kabul edilmekteydi.

Viner ve By 'nin çalışmalarının aynı zamana rastlamasına rağ men literatürde Viner (1950)'in temel alındığ ı g r  lmektedir. O'brien (1976)'a göre bunun nedeni, By 'nin 1950 yılında yaptığ ı çalışmasının Fransızca olması ve     yıl sonra İngilizce'ye çevrilmesidir. Viner 1950 yılında yaptığ ı "Gümrük Birliğ i Konusu" (The Customs Union Issue) isimli eseriyle hem gümrük birliğ i teorisinin kurucusu olarak kendisini kabul ettirmi   hem de gümrük birliğ i teorisinin iki önemli kavramı olan "ticaret yaratma" ve "ticaret saptırma" kavramlarını literatüre kazandırmı  tır. Ticaret yaratma kavramı, gümrük birliğ inin kurulmasından sonra üretimin yerinin

yüksek maliyetli ülkeden düşük maliyetli ülkeye kaymasını ifade ederken; ticaret saptırma kavramı, gümrük birliği kurulduktan sonra dış dünya dan yapılan ucuz ithalatın yerini, birlik içinde kalan daha pahalı üretimin almasını ifade etmektedir. Ticaret saptırma etkisi dünyanın geri kalanı için zararlı ve ticaret yaratma etkisi de dünyanın geri kalanını etkilemeksizin yararlıdır. Bundan dolayı, Viner ve Byè gümrük birliğinin tavsiye edilip edilemeyeceğine, her iki etkinin görelî durumuna bakılarak karar verilmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir.

Viner'in analizinin temel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde yapılan statik bir analizdir; bir dizi varsayımlar içermektedir; gümrük birliğinin sadece üretim üzerindeki etkilerini incelemektedir; ülkelerin gümrük birliğinden elde edecekleri refah kazançlarını ve kayıplarını kaynak dağılımı çerçevesinde incelemektedir. Daha sonra hem Viner modelinin varsayımları hem de sadece üretim etkilerini incelemesi eleştirilere neden olmuştur.

3.1.1.3. Viner Sonrası Katkılar

Viner sonrası gümrük birliği teorisini eleştirenler ve teoriye katkı yapanlardan oluşan literatür çok geniştir. Bundan dolayı, bu çalışmada teoriye önemli katkısı olanlar ele alınmaya çalışılmıştır.

Viner'in çalışmasına yönelik ilk eleştiriler analizin sadece gümrük birliğinin üretim üzerinde ortaya çıkaracağı etkileri içererek tüketim üzerinde ortaya çıkacağı etkileri ele almaması üzerinedir. Meade (1955), Gehrels (1956-1957), Lipsey (1957) ve (1960), Johnson (1965) ve (1974), Cooper ve Massel (1965) ve diğer bazıları tarafından bu eksiklik belirtilmiş ve katkılar yapılmıştır.

Meade (1955), Viner modelinin ticarete konu olan malların üretimindeki ülke içi ikame –üretim etkisi– üzerinde yoğunlaştığını ve tüketimde mallar arası ikamenin –tüketim etkisi– analizde yer almadığını belirterek tüketim etkisini de analize dahil etmiştir (Kreinin ve Plummer, 2002:6-7). Ayrıca, Meade standart dış ticaret

modellerinde ele alındığı gibi üretimde her zaman sabit maliyetlerin söz konusu olmayacağını da belirtmiştir (Dura ve Atik, 2003:10).

Lipsey (1960) ve Michaely (1965) ise hem değişken hem de sabit maliyet koşulları altında gümrük birliğinin refah düzeyini artırabileceğini ortaya koymuşlardır.

Gehrels (1956-1957) ve Lipsey (1957) toplumsal kayıtsızlık eğrileri kullanarak, ticaret sapmasının ticaret yaratmadan daha fazla olması durumunda bile gümrük birliğinin toplumsal refahı artırabileceğini göstermişlerdir. Viner (1950)'in açıklamalarına tezat oluşturan bu farklı açıklamanın nedeni Viner'in tüketim etkilerini analize dahil etmemesidir.

Viner sonrası en önemli katkılardan biri daha önce Meade (1955) tarafından değinilen “ikinci en iyi teorisini” genelleştiren Lancaster ve Lipsey (1956)'e aittir. Bu teoriye göre tam rekabet ve serbest ticaret dünya refahını en yüksek düzeye çıkarması açısından “birinci en iyi politikadır”. Ancak gerçek dünya da, gümrük tarifeleri gibi serbest ticaret önünde engeller olduğundan, bu engelleri dengeleyecek başka engelleyici önlemler alınması ülke refahı açısından daha yararlıdır. Bu “ikinci en iyi politika” olarak adlandırılmaktadır. İkinci en iyi teorisi gümrük birliğinin kurulma gerekçesini ortaya koymaktadır.

Literatürde tartışılan diğer bir konu, gümrük birliği oluşturan ülkelerin rakip ülkeler mi yoksa tamamlayıcı ülkeler mi olmaları durumunda gümrük birliğinden daha fazla fayda elde edilebileceğidir. Viner (1950) gümrük birliği üyeleri arasındaki tamamlayıcılığın muhtemelen kayba yol açacağını ve üyeler arasındaki rakipliğin kazanca yol açacağını belirtmiştir. Makower ve Morton (1953) üyeler arasındaki tamamlayıcılık ya da rakiplik ilişkisinin ilgili ülkelerdeki talep benzerliğine ya da maliyet benzerliğine göre tanımlandığını ve maliyet yapıları benzer olan ülkelerin rakip, farklı olan ülkelerin tamamlayıcı ülkeler olduğunu belirtmiştir. Makower ve Morton (1953) bu tanımlamaları temel alarak, Viner'in

açıklamasına itiraz etmiş ve üye ülkelerin tamamlayıcı olması durumunda kazancın daha fazla olacağını açık olduğunu belirtmişlerdir. Literatürde benzer ya da tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulacak birliklerden hangisinin daha yararlı olacağı konusunda fikir birliği bulunmamaktadır.

Literatürde tartışılan başka bir konu da tek taraflı tarife indirimi ile gümrük birliğinin karşılaştırılmasıdır. Cooper ve Massel (1965a), tek taraflı tarife indirimi gümrük birliği ile karşılaştırarak, en azından bir ülke için tek taraflı tarife indiriminin gümrük birliğinden daha iyi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışma gümrük birliğinin mi yoksa tek taraflı tarife indiriminin mi daha etkin kaynak dağılımına neden olacağı tartışmasını başlatmıştır.

Wonnacott ve Wonnacott (1981) üç ülkeli bir genel denge analizi ile, ekonomik perspektiften gümrük birliğinin tek taraflı tarife indirimine göre daha üstün olduğu sonucuna ulaşarak Cooper ve Massel (1965a)'e itiraz etmişlerdir. Wonnacott ve Wonnacott (1981), daha önce yapılan çalışmaları iki açıdan eleştirmişlerdir. Bunlar, tarifelerin indirilmesinden kaynaklanan maliyet düşürücü etkinin abartılması ve dış piyasalara giriş avantajlarının olduğundan daha az önemli kabul edilmesidir.

Ancak Berglas (1983)'ın, Wonnacott ve Wonnacott (1981)'un gümrük birliği literatüründe ima edilen iki temel varsayımı —i) gümrük birliği öncesi ve sonrası ticaret akımlarının yönünde değişiklik olmamalı, ii) üç ülkenin tümü ticarete iştirak etmeli— içermediği eleştirisi Wonnacott'ların daha zayıf bir öneri yapmasına neden olmuştur. Wonnacott ve Wonnacott (1984) tek taraflı tarife indiriminin gümrük birliğinden bazen daha üstün bazense daha zayıf olduğunu ileri sürmüşlerdir. Wonnacott ve Wonnacott (1984)'lara göre dünyanın geri kalanı ile olan ticaret hadlerinin sabit kaldığı varsayımı altında tek taraflı tarife indirimi gümrük birliğinden daha üstündür.

Conway, Appleyard ve Field (1989) tek taraflı tarife indirimi durumunda, fiyat çarpıklıkları ortadan kaldırılırken gelirden feragat edildiğini ve ticaret anlaşmaları durumunda ise ortak dış tarifenin korunduğunu, bu nedenle ticaret hadlerindeki iyileşmeden ve partner ülke ile olan tarifelerin indirilmesinden kaynaklanan kazançlar ortaya çıktığını vurgulamaktadır.

El-Agraa (1999) ve (2002), El-Agraa ve Jones (2000a) ve (2000b), Kreinin ve Plummer (2002) ise Wonnacott ve Wonnacott (1981)'un modellerindeki gümrük birliğinin ortak gümrük tarifesinin bulunmaması ve dünyanın geri kalanının birlik üyelerine karşı tarife uygulamaması ve taşıma maliyetlerinin bulunmaması eksikliklerinden dolayı, sonucu kesin olmayan bir çalışma olarak değerlendirmektedirler.

Gümrük birliği literatürüne yapılan önemli katkılardan bir diğeri gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkilerine yöneliktir. Mundell (1964), Arndt (1968), Vanek (1965) ve Wonnacott ve Wonnacott (1981) gümrük birliklerinin ticaret hadleri etkisini teklif eğrilerini kullanarak incelemişlerdir. Negishi (1969) analitik yöntem kullanarak gümrük birliklerinin ticaret hadleri etkisini analiz etmiştir. Petith (1977) AB ve dünyanın geri kalanı ile aralarındaki ticaret hadlerini analiz etmiş ve ticaret hadlerindeki iyileşmenin Avrupa bütünleşmesinin en önemli ekonomik etkilerinden biri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Petith (1977) elde ettiği bu sonuçla, entegrasyonun ticaret hadleri etkisinin, ekonomik entegrasyon yanlısı politikalar için gerekçe olabileceğini savunmuştur.

Gümrük birliğinin etkilerini inceleyen çalışmalar, üç ülkeli ve iki mallı (3x2'lik) modeller kuran çalışmalar ve üç ülkeli üç mallı (3x3'lük) modeller kuran çalışmalar olarak ayrılabilir. 1950'den 1970'lere kadar olan çalışmalar genellikle 3x2'lik modellere sahiptir. Corden (1976), Collier (1979), Berglas (1979), Reizman (1979), McMillan ve McCann (1981) ve Lloyd (1982) 3x3'lük modelleri kullanan çalışmalardandır.

İlgili yazarlarca 3x3'lük modellerin tercih edilmesinin bazı nedenleri vardır. Örneğin Collier (1979) 3x3'lük modellerin 3x2'lik modellerde olduğu gibi mal ve ülkeler arasında bir asimetriye sahip olmadığını vurgulamaktadır. Berglas (1979) 3x3'lük modellerde aynı malın hem ihraç hem de ithalinin gösterilebildiğini ileri sürmüştür. Corden (1976) ithalat üzerindeki farklı tarifelere ve ithalat yapısındaki değişikliklere sahip olmak için en az üç mal gerektiğini belirtmiştir. Berglas (1979) ve McMillan ve McCann (1981) 3x3'lük modellerin hem tamamlayıcı talebe hem de ikame talebe izin verdiğini ifade etmiştir.

3x3'lük modelleri kullanan çalışmalar sonuçları açısından ele alındığında bu çalışmaların 3x2'lik modellerden farklı sonuçlar ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu çalışmalarda, özel durumlar için doğru sonuçlar elde edilmesine rağmen, 3x2'lik modellerde olduğu gibi genellemelere ulaşmak mümkün değildir (Lloyd, 1982:59-62).

Gümrük birliği teorisi geliştirmekte olan ülkeler açısından Johnson (1965), Cooper ve Massell (1965b) ve Brown (1987) tarafından ele alınmıştır. Brada ve Mendez (1985) entegrasyon başarısı açısından gelişmiş ülkeler, geliştirmekte olan ülkeler ve merkezi planlı ekonomiler arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Geliştirmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasındaki entegrasyonun potansiyel olarak benzer faydaları olmasına rağmen, Latin entegrasyonu gibi üyeleri arasındaki uzaklığın fazla olduğu entegrasyonlarda etkinliğin sınırlı kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Merkezi planlı ekonomiler arasındaki entegrasyonlarınsa piyasa ekonomilerinde olduğu gibi üyeler arası ticareti artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Johnson (1965) "kamusal mallar" kavramı ile gümrük birliğinin kuruluş gerekçelerini incelemiştir. Kamusal malları "kolektif tercihe dönüşmüş endüstriyel üretim" olarak tanımlamış ve hükümetlerin seçmenlerinin bu mallardan daha fazla tüketebilmelerini sağlamak için gümrük birliği oluşturabileceklerini ileri sürmüştür. Cooper ve Massell (1965b) ise Johnson'un kamusal mallar argümanı altında geliştirmekte olan ülkelerin gümrük birliği kurmalarının daha akılcı bir karar olduğunu

ifade etmiştir. Johnson (1965) ve Cooper ve Massel (1965b)'in gelişmekte olan ülkelerin endüstrileşme maliyetini indirmek için kendi aralarında liberalize olabilecekleri önerisi, Krishna ve Bhagwati (1997) tarafından Kemp-Wan teoreminin⁶ bir versiyonu ile ortaya konmuştur.

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında var olan bütünleşme biçimlerinin etkilerinin incelendiği ampirik çalışmalardan oluşan literatürü inceleyen Brown (1987), literatürdeki çalışmaların genellikle ticaret hadlerinin kötüye gitmesine rağmen ticaret yaratıcı etki ile sonuçlandığını belirtmiştir. Brown'a göre sınırlı ürün çeşitliliği nedeniyle bu etki sınırlı kalmaktadır. Bununla birlikte literatürde var olan çalışmaların bütünleşmelerin bebek endüstrileri desteklediği yönündeki sonuçlarının yeterli kanıta dayanmamasını ve modellerin ilgili varsayımlarını eleştirmektedir.

El Agra (1999)'ya göre gelişmekte olan ülkelerin başlangıçta rekabet üstünlüğüne sahip olduğu ve gümrük birliği içinde tamamlayıcı özelliğe sahip olan ürünleri üretmesi kendileri aralarındaki ticareti artıracaktır. Fakat gelişmekte olan ülkelerin çoğu bu koşulu sağlayamadığı için entegrasyonların etkileri ticaret saptırma şeklinde ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, ekonomik entegrasyonu gelişmekte olan ülkeler açısından ele alan çalışmalar göstermiştir ki; gelişmiş dünya da var olan bölgesel entegrasyonlar ile gelişmekte olan dünyadaki bölgesel entegrasyonlar birbirinden farklı konulardır. Gelişmekte olan ülkelerdeki ya da yeni sanayileşen ülkelerdeki yetersiz piyasa büyüklükleri ve farklı ekonomik yapılar gibi nedenler ekonomik entegrasyon konusunun bu koşullara göre biçimlenmesini gerektirmektedir (El Agra, 1999:115-117).

Vinerci yaklaşım bölgesel entegrasyonların dünya çapında refah artışına yol açacağı düşünceğini çürütmekteydi. Bunun nedeni ise, birlik ile birlik dışında kalan üçüncü ülkeler arasındaki ticaretin, ticaret saptırma etkisinden olumsuz

⁶ Kemp-Wan teoremi gümrük birliğinin oluşturulmasını bir koşula bağlamıştır. şöyle açıklanabilir: A, B ve C ülkelerinden A ve B ülkesi gümrük birliği oluşturduktan sonra, B'nin ve C'nin refahı sabit kalırken A'nın refahı artıyorsa, gümrük birliğini oluşturmak için yeterli koşul sağlanmışır.

etkilenmesiydi. Kemp ve Wan (1976) ve Ohyoma (1972), üçüncü ülkeler başlangıç refahlarında kalırken, anlaşmaya giden ülkelerin gümrük birliği formunda her zaman refah artışı elde edebileceklerini göstermişlerdir (Bhagwati ve Panagariya, 1996:83). Ancak elde ettikleri bu sonuç birleşme öncesi geçerli olan ticaret hadlerinin değişmemesi durumunda geçerlidir. Srinivasan (1997) üç ülkeli bir Rikardiyan model kullanarak, birlik öncesi tüketim-ağırlıklı ortalama tarife ve üye ülkelere sübvansiyon uygulanması durumlarını ele alarak Kemp ve Wan (1976)'ın elde ettiği sonucu doğrulamıştır.

Daha önce Scitovsky (1956) ve Gehrels ve Johnston (1955) gibi bazı yazarlar tarafından da ele alınmasına rağmen, gümrük birliğinin dinamik etkilerinin incelenmesi, Balassa (1961)'ya kadar çok fazla önem kazanmamıştır. Balassa gümrük birliğinin etkilerini ölçek ekonomileri ve rekabet gibi dinamik kavramlar çerçevesinde ele alarak, gümrük birliğinin etkilerini dinamik olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Gümrük birliğinin dinamik etkilerinin statik etkilerinden daha geniş ve önemli olduğu görüşü temelinde, Balassa (1961)'yı Kreinin (1964), Corden (1972), Wonnacott ve Wonnacott (1967), Scaperlanda (1967), d'Arge (1969), (1971), Yu ve Scully (1975), Krugman (1980), Drabek ve Greenaway (1984), Brada ve Mendez (1988), Dinopoulos ve Syropoulos (1996) gibi yazarlar takip etmiştir.

Corden (1972) gümrük birliğine gidilmesi sonucunda, ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerine ilaveten “maliyet düşürücü etki” ve “ticareti bastırma etkisinin” ortaya çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Bu etkiler ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerini tamamlayıcı niteliktedir. Corden, birinci etkinin ikinciden daha önemli olduğunu vurgulayarak, maliyet düşürücü etkiyi, gümrük birliğinin talep atışına yol açması ve artan talebi karşılamak için ortaya çıkan ölçek ekonomilerinin maliyet düşüşüne yol açması olarak tanımlamıştır. Corden ticaret bastırma etkisini şöyle açıklamıştır: A, B ve C ülkelerinden entegrasyon öncesi C ülkesinin en düşük maliyetli ve B ülkesinin ikinci en düşük maliyetli üretici olduğu varsayımı altında, A ve B ülkesi entegrasyona gittiğinde B en düşük maliyetli üretici olmaktadır. B ülkesi A ülkesinin piyasasını ele geçirmektedir. Bu etki ticaret yaratma etkisidir. Aynı

zamanda B ülkesi, C ülkesinin hakim olduğu kendi ülke piyasasını da ele geçirmektedir. Bu etki ise, ticaret bastırma etkisidir.

Scaperlanda (1967), 1951-1964 yılları arasında ABD'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yönelik direkt yabancı sermaye yatırımlarını incelemiş ve birleşmenin 1951 yılında Avrupa Birliği'nin ABD yabancı sermaye yatırımlarından aldığı %8'lik payı, 1964 yılında %24'e artırdığını belirtmiştir. Avrupa Birliği ülkeleri ve birlik dışındaki diğer Avrupa ülkelerine yönelik 1951-1964 arası ABD yatırımlarının artış katsayılarını hesaplayan ve karşılaştıran Scaperlanda (1967), Avrupa Birliği'ne yönelik ABD sermayesinin yıllık artış hızı katsayısını 0.549 olarak ve Avrupa Birliği dışı Avrupa ülkelerine yönelik ABD sermayesi artış hızı katsayısını 0.278 olarak hesaplamıştır. Aradaki bu önemli farkı AET'nin kurulmasına bağlamıştır.

D'Arge (1969) ve (1971) de gümrük birlikleri ve direkt yabancı sermaye hareketleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. D'Arge (1969) ABD'nin EFTA ve AET'ye yönelik yabancı sermaye hareketlerini, 1951-1965 yılları arasını kapsayan regresyon analizleri yapmıştır. D'Arge (1969), Scaperlanda (1967)'nin elde ettiği sonuçları destekleyici sonuçlara ulaşmıştır.

Motta ve Norman (1996), üç ülkeli ve iki firmalı bir model kullanmış ve ekonomik entegrasyonun oligopol piyasa koşullarındaki uluslararası ticaret ve direkt yabancı sermaye hareketleri üzerine etkilerini incelemiştir. Motta ve Norman ekonomik entegrasyonun piyasaya giriş olanaklarını artırması vasıtasıyla, entegrasyon dışı firmaların entegre olmuş bölgesel bloklar içine yatırım yapmasına neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu yatırımların nedenleri ise, blok içi yatırımın karlılığı, toplam çıktının artması ve ürün fiyatlarındaki düşüştür. Motta ve Norman (1996) blok içi ticaret engellerinin azaltılmasının yabancı sermaye yatırımlarını çekmede önemli bir etken olduğunu belirtmişlerdir.

Kemp (1955), Panagariya (1980) ve Choi ve Yu (1984) tarafından ölçek ekonomileri çerçevesinde gümrük birliğinin refah etkileri analiz edilmiştir.

Panagariya (1980)'ya göre, endüstriye içsel ve tek tek firmalara dışsal olan “negatif ölçek ekonomileri” (diseconomies of scale) ya da “çıktı üreten ekonomiler” (output-generated economies), ölçeğe göre artan getirilere ya da ölçeğe göre azalan getirilere neden olmaktadır. Choi ve Yu (1984) ise matematiksel bir çözümleme yaparak, gümrük birliği oluşturmanın firma kapasitelerini artırması vasıtasıyla, üretimde etkinlik ve uzmanlaşma düzeyinde artışa yol açtığı sonucuna ulaşmışlardır.

Yu ve Scully (1975) uluslararası direkt yatırımlar dikkate alındığında, ticaret saptırıcı etkinin, ticaret yaratıcı etkiye göre refahı daha fazla artırabileceğini ortaya koymuşlardır.

Literatürde gümrük birliğinin kurulmasını meşru kılacak bazı nedenleri ortaya koymaya çalışan çalışmalar vardır. Örneğin Lipsey ve Lancaster (1956-1957) gümrük birliğinin kurulmasına neden olarak ikinci en iyi teorisini göstermiştir.

Johnson (1965) “kamusal mallar” kavramı ile, özel ve sosyal maliyetler arasındaki farkları dengelemeye çalışan hükümetlerin, seçmenlerinin bu mallardan daha fazla tüketebilmelerine olanak sağlamak için gümrük birliğine gidebileceklerini öne sürmüştür (Halıcıoğlu, 1996:22).

Cooper ve Massell (1965b) ise gelişmiş ülke ile az gelişmiş ülke arasında kurulan entegrasyonun etkilerini karşılaştırmış ve teorik olarak her iki ülkenin de ekonomik entegrasyondan pareto optimalliğine⁷ uygun şekilde fayda sağlayabileceklerini göstermiştir. Cooper ve Massell (1965b) sanayileşme amacını güden az gelişmiş ülkelerin korumacı politikalar uygulamaktansa gümrük birliği kurmalarının daha akılcı olacağını ifade etmiştir.

⁷ Pareto optimumu, mevcut kaynak dağılımında bazı kişilerin durumunu kötüleştirmeden kimsenin durumunun iyileştirilemeyeceği durumu ifade etmektedir. Pareto optimumunun sağlanamamış olması, mevcut durumda kaynak dağılımının refah kaybına yol açtığı anlamına gelmektedir (Seyidoğlu, 2001:159)

Kemp ve Wan (1976) gümrük birliğinin kurulmasından doğan kayıpların karşılanması durumunda pareto optimumuna ulaşılabileceğini ve bunun da gümrük birliğinin kurulması için gerekçe olduğunu savunmuşlardır. Başka bir ifadeyle eğer gümrük birliğinin kurulması,    keli bir modelde, diğer iki   kenin refah durumu sabit kalması koşuluyla,   kelerden sadece birinin refahını artırıyorsa gümrük birliği kurmak için yeterli koşul sağlanmış olmaktadır.

Gümrük birliğinin dinamik etkilerini ve ticaret hadlerindeki olumlu değişmeleri gümrük birliğinin kurulmasına gerekçe olarak gösteren çalışmalar da vardır. Mundell (1964), Vanek (1965), Arndt (1969), Lipsey (1970), Berglas (1979) bu çalışmalardandır. Tüketim ve gelir düzeylerindeki değişmeleri dikkate almadan sadece tarife indirimlerinin bile ticaret hadlerinde aynı olumlu etkileri oluşturabileceğini öneren bu yaklaşımlar Krauss (1972) ve Wonnacott ve Wonnacott (1981) tarafından kabul edilmemiştir.

Ölçek ekonomileri etkileri nedeniyle gümrük birliğinin kurulması, Corden (1972), El-Agraa ve Jones (1981) ve Choi ve Yu (1984) tarafından analiz edilmiştir. Corden (1972)  l eğe göre artan getiriler çerçevesinde ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerini incelemiş ve bu etkilerin geçerliliğinin devam ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Choi ve Yu (1984)  l ek ekonomileri çerçevesinde gümrük birliğinin refah etkisini ele almışlardır. Gümrük birliği üretimde uzmanlaşmaya yol açmakta ve maliyetlerde düşüşle sonuçlanmaktadır. Gümrük birliklerinin refah etkisinin, ticaret yaratma ve ticaret saptırmaya, fiyat-çıktı ilişkisine ve endüstrilerin ölçek ekonomileri esnekliklerinin sıralamasına bağlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Choi ve Yu (1984) ihracata yönelik endüstrilerin ölçek ekonomisi esnekliğinin, ithalata yönelik endüstrilerin ölçek ekonomisi esnekliğine eşit ya da ondan daha büyük olması durumunda, gümrük birliğinin refah artırıcı olacağını belirtmişlerdir.

Balassa (1966), Grubel (1967) ve Greenaway ve Milner (1983) tarafından ölçek ekonomileri etkisinin endüstri içi ticaret genişlemesine neden olacağı  ne s r lm ştir. Ölçek ekonomilerinin etkisiyle ürünlerde uzmanlaşma ortaya çıkacaktır

ve pek çok tür yerine üretim belirli malları kapsayacaktır. Bu durumda ülkeler arasındaki ticaret, aynı sınıflama altındaki farklılaşmış malların ticaretinden oluşacaktır.

Krauss (1972) literatürde gümrük birliği teorisine iki farklı yaklaşımın var olduğunu belirtmiş ve bu yaklaşımların her ikisinin de gümrük birliğinin kurulması için yeterli koşulları sunmadığını öne sürmüştür. Birinci yaklaşım, gümrük birliğine gerekçe olarak etkin kaynak dağılımı, dinamik etkiler, ticaret hadleri gibi ekonomik etkileri göstermektedir ve bu etkileri konu edinen ampirik çalışmalar bazı özel durumlar altında, gümrük birliği oluşturma maliyetlerini ve kazançlarını tahmin etmeye çalışmaktadır. Karauss (1972)'a göre özel durumlar için yapılan ampirik çalışmalarla elde edilen sonuçlar genelleştirilemez. İkinci yaklaşım ise toplumun ekonomik refahını maksimum etmeyi amaçlayan bir devletin varlığı altında ekonomik entegrasyonun gerçekleştirilmesini savunmaktadır. Karauss (1972) bunun nasıl yapılacağı konusunda eksik bilgilendirme olduğunu ifade etmektedir.

3.1.2. Gümrük Birliğinin Ekonomik Etkileri

Gümrük birliği analizi temelde ticaret saptırma ve ticaret yaratma etkileri üzerine kurulmuştur. Ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerinin üye ülkeler üzerine muhtemel ekonomik etkileri ise şunlardır:

- kaynak dağılımı ve uzmanlaşmanın artmasıyla oluşan üretimdeki etkinlik artışı,
- piyasa büyüklüğünün artmasıyla ortaya çıkan ölçek ekonomilerinden kaynaklanan üretim düzeyindeki artış,
- daha fazla üretimin pazarlık gücünde (ticaret hadlerinde) ortaya çıkaracağı iyileşme,
- artan rekabetle birlikte ekonomik etkinliğin artması,
- teknolojik gelişmeler nedeniyle hem üretim kalitesindeki iyileşme hem de üretim miktarındaki artış,

- gelir dağılımındaki değişmeler.

Geleneksel gümrük birliği teorisi genellikle ilk üç etkiyle —kaynak dağılımı ve uzmanlaşma, ölçek ekonomileri ve ticaret hadleri— ilgilenmektedir. Gümrük birliğinin ekonomik etkileri, statik etkiler ve dinamik etkiler şeklinde bir sınıflamaya tabidir. Statik etkiler, teknolojinin ve ekonomik yapının sabit kalması varsayımı altında, üretim faktörlerinin yeniden dağıtılması sonunda ortaya çıkacak etkileri ifade etmektedir. Statik etkiler bir defalık etkilerdir. Bunun nedeni, ekonomik yapının ve teknolojinin uzun süre sabit kalmasının mümkün olmamasıdır.

Statik etkilerin bir defalık etkiler olmasına rağmen, gümrük birliğinin uzun dönemli etkileri de vardır. Gümrük birliğinin uzun dönemli etkileri dinamik etkiler altında incelenmektedir.

3.1.2.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri

Gümrük birliğinin statik etkileri, gümrük birliği kurulması sonucu birlik içinde, kaynakların yeniden dağılımı şeklinde ortaya çıkan etkileri içermektedir. Gümrük birliğinin statik etkilerinin incelendiği statik analizlerde geçerli olan varsayımları şöyle sıralayabiliriz:

- dünya 3 ülke —ev sahibi ülke (H), birliğe dahil olan ülke (P) ve birlik dışında kalan ülke (W)— ve iki malı kapsamaktadır,
- faktör ve mal piyasalarında tam rekabet koşulları geçerlidir,
- üretim faktörleri ülke içinde tam hareketli ülkeler arasında tam hareketsizdir,
- taşıma maliyetleri sıfırdır,
- ticaret önündeki tek engel ad valorem yani ithalatın belirli bir yüzdesi biçiminde olan gümrük vergileridir,
- üretimin fırsat maliyeti tamamen fiyatlara yansımaktadır,

- kaynaklar tam istihdam düzeyindedir,
- üretilen mallar homojendir,
- malların arz esnekliği sonsuzdur,
- ayarlamalar maliyetsizce yapılmaktadır,
- üretimde sabit maliyet koşulları geçerlidir.

Gümrük birliğinin kaynak dağılımı üzerinde oluşturduğu etkileri —üretim ve tüketim üzerindeki etkileri—, kısmi denge analizi ve genel denge analizi çerçevesinde açıklanabilmektedir. Bu çalışmada ilk olarak kısmi denge analizi çerçevesinde daha sonra ise genel denge analizi çerçevesinde açıklamalar yapılmaktadır.

3.1.2.1.1. Kısmi Denge Analizi

Gümrük birliğinin üretim ve tüketim etkilerini ayrı ayrı ele alarak incelemek mümkün olduğu gibi, bu iki etkinin birlikte incelenmesi de mümkündür. Bu etkiler sunulurken, temelde gümrük birliğinin üretim ve tüketim etkilerini birlikte inceleyen kısmi denge analizini veren El-Agraa (1999)'ya bağlı kalınmaktadır.

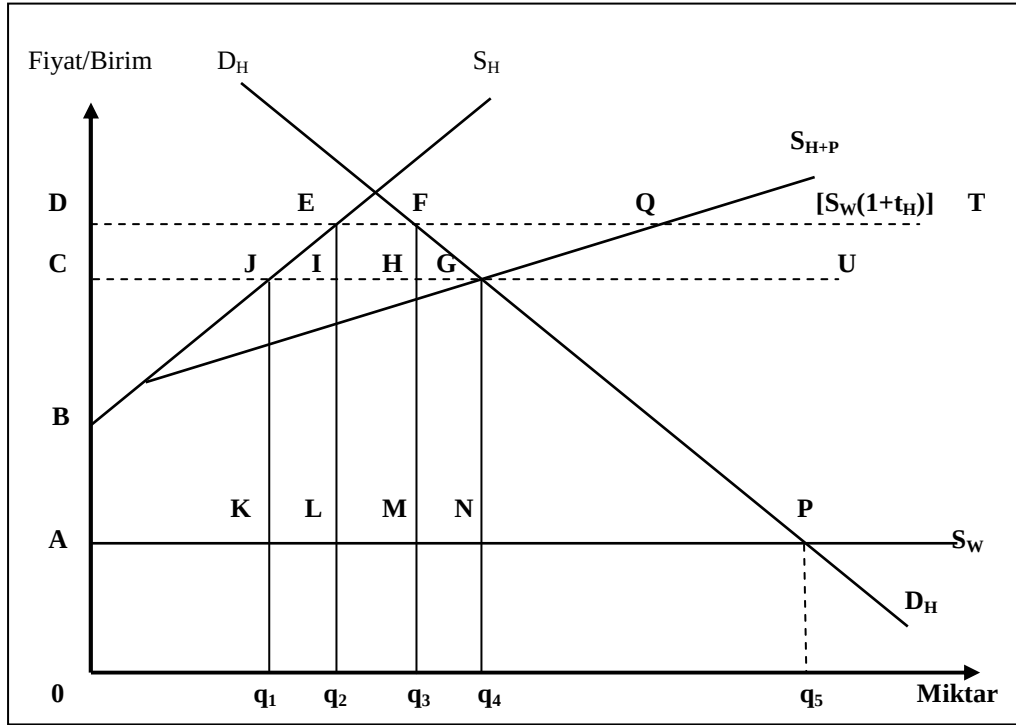
Gümrük birliğinin etkilerini kısmi denge analizi çerçevesinde gösteren şekil 3.1 aşağıda verilmiştir. Analizde W, H ve P ülkeleri vardır ve açıklamalara H ülkesi açısından başlanmaktadır.

Şekildeki S_W doğrusu ele alınan malın W ülkesindeki tam esnek arz eğrisidir. S_H , H ülkesinin arz eğrisi ve S_{H+P} ise H ülkesi ile gümrük birliğinin diğer üyesi olan P ülkesinin tarifersiz ortak arz eğrisidir.

H ülkesinin AD miktarında bir tarife uyguladığını varsayalım. AD miktarındaki tarife, ele alınan malın W ülkesindeki fiyatı olan OA fiyatı üzerine TH tarife oranı kadar ekleme yapılarak hesaplanmıştır. TH oranında tarife eklenmesiyle

yeni arz fiyatı $[S_W(1+T_H)]$ olmuştur. Gümrük tarifesiyle sonra yurt içi fiyat OD'ye eşittir. Bu fiyat seviyesinde yurt içi üretim, $0q_2$ ve yurt içi tüketim $0q_3$ 'tür. Tüketimi karşılamak için yapılan ithalat miktarı q_2q_3 'tür. H ülkesi bu ithalat için q_2EFq_3 miktarında ödeme yapmaktadır ve hükümet LEFM kadar tarife geliri elde etmektedir.

Şekil 3.1. Ticaret Yaratma ve Ticaret Saptırma

Kaynak: Ali M. El-Agraa, *Regional Integration Experience, Theory and Measurement*, Second Edition, Macmillan Press, London, 1999, s. 37.

Eğer H ülkesi ve W ülkesi gümrük birliği oluştururlarsa, ilgili malın H ülkesindeki tüketim miktarı $0q_5$ 'e eşit olacaktır ve tüketilen malın tamamı W ülkesinden ithal edilecektir.

H ve P ülkeleri gümrük birliğine giderlerse, W ülkesine gümrük tarifesi uygulanacaktır. Bu durumda gümrük birliği içindeki fiyat OC olacaktır. Bunun nedeni, H ülkesindeki talep eğrisi ile H ve P ülkelerindeki ortak arz eğrisinin G noktasında kesişmesidir. Talebin arza eşit olduğu bu noktaya karşılık gelen fiyat

seviyesi OC 'dir. Bu fiyat seviyesinde Oq_4 miktarında tüketim ve Oq_1 düzeyinde yurt içi üretim yapılmaktadır.

Bu değişikliklerin refah düzeyi üzerindeki etkileri tüketici ve üretici açısından ele alınarak incelenebilir. Gümrük birliğinden sonra artan tüketime bağlı olan tüketici artışı, $CDFG$ kadar yükselir. Bunun $CDEJ$ kadarı yurt içi üretimin düşmesinden kaynaklanan üretici artışındaki düşüştür. $IEFH$ tarife gelirlerinin tüketiciye geri transfer edilen kısmıdır. Geriye kalan JEI ve HFG üçgenleri gümrük birliğinden elde edilen kazançları göstermektedir. Fakat üçgenlerin gümrük birliğinden doğan net kazançları gösterip göstermediğini söylemeden önce daha dikkatli olmak gerekir.

Yurt içi üretimin Oq_2 'den Oq_1 'e düşmesi, ithalatı q_1q_2 miktarında artırmıştır. Artan bu ithalatın maliyeti q_1JIq_2 kadardır. Bu miktarı yurt içinde üretmenin maliyeti q_1JEq_2 'dir. Böylece JEI alanı kadar tasarruf elde edilir. Tüketimin Oq_3 'den Oq_4 'e yükselmesi, q_3q_4 miktarında yeni ithalata yol açar. P ülkesinden yapılan bu ithalatın maliyeti, q_3FGq_4 'lük bir tatmin sağlar. Dolayısıyla, tüketici tatmininde HFG alanı kadar bir artış vardır. Böylece, q_3q_4 miktarındaki ithalatın ülkeye maliyeti q_2LMq_3 'dür. P ülkesinden yapılan bu ithalatın maliyeti q_2IHq_3 'dür. İthalat hükümet gelirlerinde $LIHM$ 'lik bir kayba yol açmıştır. Gümrük birliğinin net etkisi, gümrük birliğinden elde edilen kazançları gösteren üçgenler ($JEI + HFG$) ile hükümet gelirlerindeki kaybı gösteren alan ($LIHM$) ile karşılaştırılarak belirlenmelidir.

Şekilde, q_2q_3 ticaret saptırma etkisini ve $q_1q_2 + q_3q_4$ ticaret yaratma etkisini göstermektedir. Alanlar ile ifade edecek olursak, JEI ve HFG alanlarının toplamı ticaret yaratma etkisini gösterirken, $LIHM$ alanı ticaret sapması etkisini göstermektedir.

Ticaret yaratma arzulanan bir durumdur ve ticaret saptırma arzu edilmeyen bir durumdur. Bundan dolayı Viner ve Byè gümrük birliğinin yararlı mı yoksa

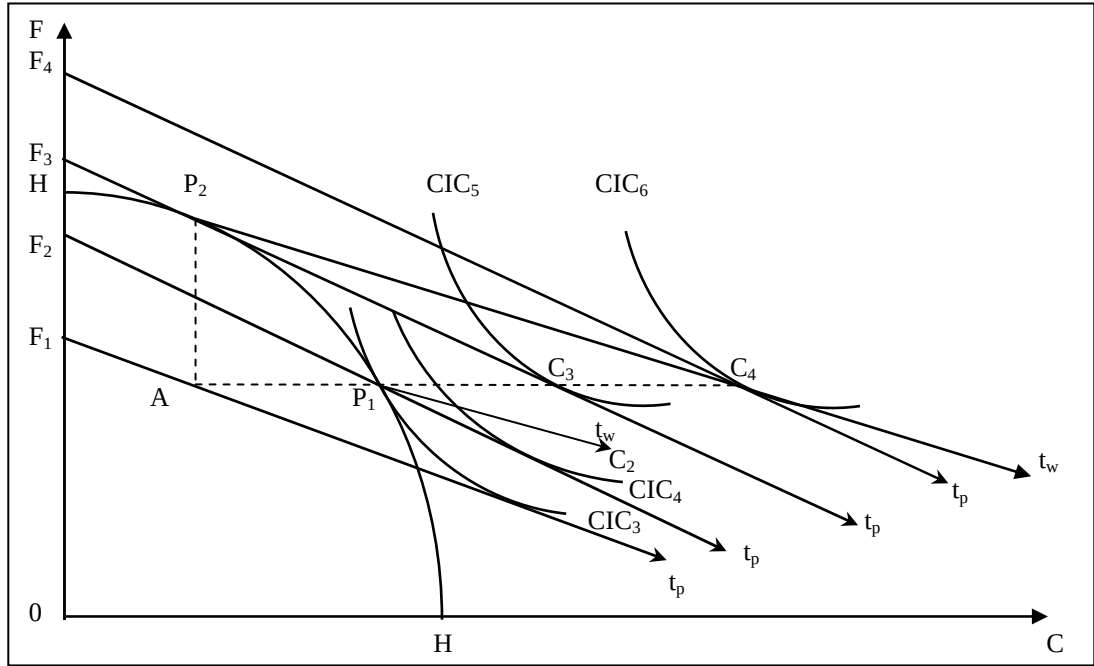
zararlı mı olacağının bu iki etkinin göreceli durumlarına bağlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

3.1.2.1.2. Genel Denge Analizi

Kısmi denge analizinin sonuçları kolayca genel denge analizi çerçevesinde gösterilebilir. Analizi basitleştirmek için, P ve W ülkelerinin büyük ülkeler ve H ülkesinin küçük ülke olduğunu ve H ülkesinin ticaret hadlerinin (t_p ve t_w) analiz boyunca sabit olduğu varsayımları kabul edilmektedir.

Şekil 3.2’de HH eğrisi, H ülkesinin üretim olanakları eğrisidir. Giyim (C) ve gıda (F) gibi iki mal üretilmektedir. H ülkesi hem üretim hem de tüketim noktalarının P_1 ’de sonuçlandığı farklılaştırılmamış engelleyici bir tarife koyan ülkedir. W ülkesi giyim endüstrisindeki en etkin ülkedir.

Şekil 3.2. Genel Denge Analizi

Kaynak: Ali M. El-Agraa, *Regional Integration Experience, Theory and Measurement*, Second Edition, Macmillan Press, London, 1999, s. 44.

H ülkesi ve P ülkesinin gümrük birliği kurması, H ve P ülkesi arasında serbest ticarete neden olur. Bundan dolayı, üretim, t_p 'nin HH üretim olanakları eğrisine tanjant olduğu yerde bulunan P_2 noktasına hareket eder. Tüketim, CIC_5 'in t_p 'ye tanjant olduğu yerde bulunan C_3 'e hareket eder. Üretimin P_2 noktasında gerçekleşmesine yol açacak bir tek taraflı tarife indirim durumunda, eğer tarife gelirlerinin hepsi tek seferde tüketiciye geri dönerse, tüketim CIC_6 üzerindeki C_4 noktasında ya da tarife gelirlerine hükümet tarafından el konulursa C_3 noktasında gerçekleşir. Ayrıca, C_4 noktasında sadece W ülkesi ile ticaret yapılmaktadır.

Yukarıda verilen klasik analize göre, tek taraflı tarife indirim ve W ülkesi ile yapılan ticaret AP_2 ihracat düzeyinde sonuçlanmaktadır. AP_2 ihracat miktarına karşılık AC_4 miktarında ithalat yapılmaktadır. Şekil üzerinde görülebileceği gibi: (i) F_1F_2 pozitif tüketim etkisidir; (ii) F_2F_3 korunan malın üretimi kısıldığı için pozitif üretim etkisidir; (iii) F_3F_4 tarifenin gelir etkisidir. Böylece, tarife gelirlerinin tüketiciye geri dönmesiyle, gümrük birliği ile tek taraflı tarife arasındaki fark (F_3F_4) tarife gelirleri kaybıdır. Başka bir ifadeyle, tüketim kazancı etkisi (F_1F_2) pozitif ve hem gümrük birliği hem de tek taraflı tarife indirim durumunda geçerlidir. Fakat, Cooper ve Massell'e göre üretim etkisi iki kısımdan oluşmaktadır: (i) net ticaret yaratma etkisi, F_2F_4 'e eşittir; (ii) net ticaret saptırma etkisi, F_3F_4 'e eşittir. Bundan dolayı F_2F_3 , bu iki etkiden farklıdır ve doğrudan net ticaret yaratma etkisini göstermektedir.

Yukarıda incelenen analiz ticaret hadlerinin dışsal olarak belirlenememesinden kaynaklanan bir eksikliğe sahiptir.

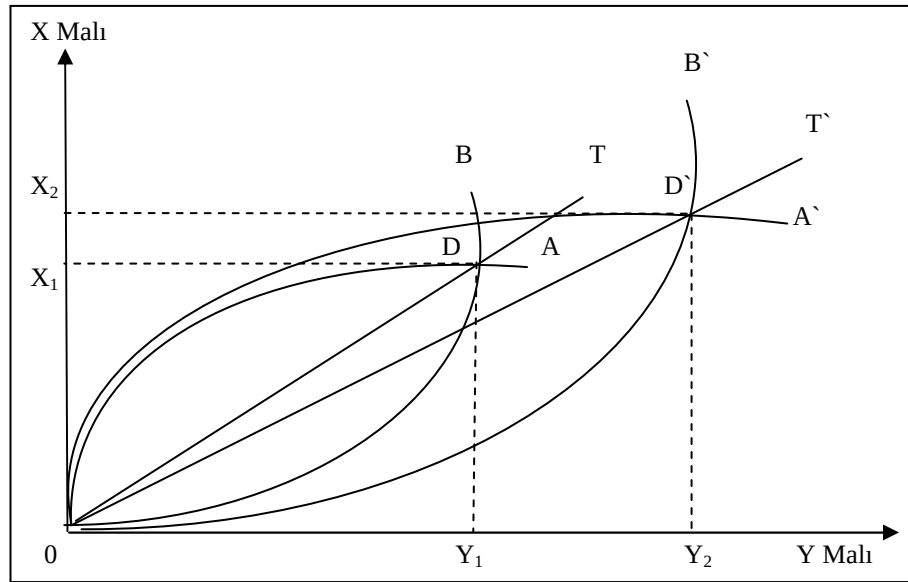
3.1.2.2. Ticaret Hadleri Etkisi

Buraya kadar verilen analizde, gümrük birliği oluşturmanın ticaret hadleri üzerinde hiçbir etkisi olmadığı varsayımı yapılmaktaydı. Bu varsayım, ülkelerin uluslararası ekonomi üzerinde önemsiz bir etkiye sahip olduğu imasını yapmaktadır. Özellikle AB ve benzer gruplaşmalar için bu oldukça gerçek dışı bir varsayımdır.

Ticaret hadleri etkisi, gümrük birliği teorisine Mundell (1964) tarafından teklif eğrileri analizi ile sokulmuştur. Teklif eğrileri analizi ile gümrük birliği öncesi dış ticareti dengede olan A ve B ülkelerinin, gümrük birliği sonrası ticaret hadleri incelenmektedir.

Şekil 3.3 teklif eğrileri analizini göstermektedir. A ülkesi X malı üretiminde ve B ülkesi Y malı üretiminde uzmanlaşmıştır. D noktasında A ülkesi OX_1 kadar X malını B ülkesine ihraç etmekte ve karşılığında OY_1 kadar Y malı ithal etmektedir.

Şekil 3.3. Gümrük Birliği'nin Ticaret Hadleri Analizi: İkili Analiz

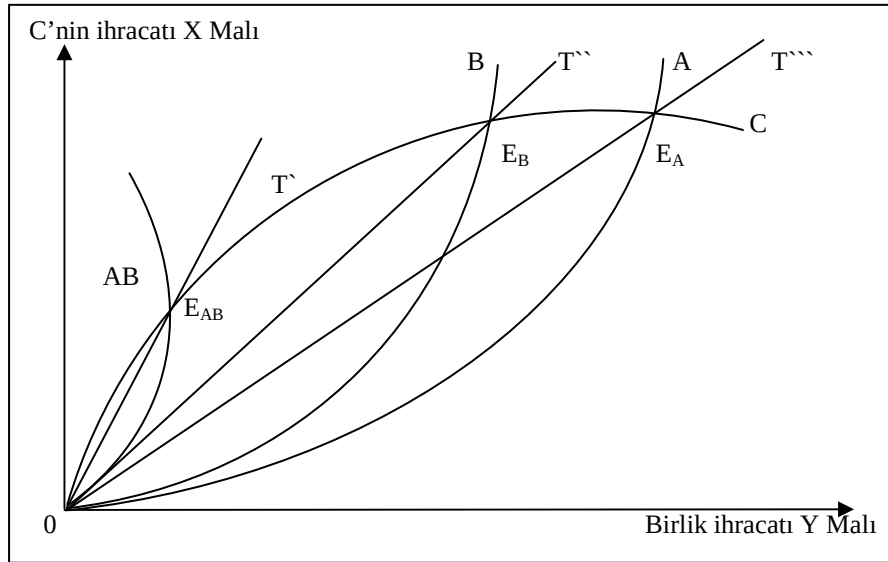
Kaynak: Emin Ertürk, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*, Bursa, 2002, s.102.

A ve B ülkesinin gümrük birliği kurması durumunda, iki ülke arasındaki ticaret hacmi kaldırılan gümrük tarifeleri oranında artacaktır. Yeni denge noktası D' noktasında oluşacaktır. Tarifelerin varlığı durumunda, ticaret hadleri OT'dir ve serbest ticaret durumunda OT''dir. OT, OT''den daha dik olduğu için ticaret hadleri B ülkesi aleyhine gelişmiştir.

Bu iki ülkenin gümrük birliği oluşturduğu ve üçüncü ülkelere (C ülkesi) ortak dış tarife uyguladıkları durum Şekil 3.4'de gösterilmektedir. OC eğrisi, C ülkesinin

teklif eğrisi; OA eğrisi A ülkesinin teklif eğrisi; OB , B ülkesinin teklif eğrisidir. OAB gümrük birliği oluşturan A ve B ülkelerinin dış dünyaya karşı ortak teklif eğrisidir.

Şekil 3.4. Gümrük Birliği'nin Ticaret Hadleri Analizi: Üçlü Analiz

Kaynak: Emin Ertürk, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*, Bursa, 2002, s. 103.

A ve B ülkelerinin gümrük birliği oluşturmaları ve ortak gümrük tarifesi uygulamaları ticareti E_{AB} denge noktasına taşımıştır. Ortak gümrük tarifesi uygulaması, birlik ile üçüncü ülkeler arasındaki ticaret hacmini daraltmış ve T ile gösterilen birliğin karşı karşıya olduğu ticaret hadleri, hem A ülkesinin hem de B ülkesinin ticaret hadleri (T'' ve T''') doğrularından daha dik olduğu için, ticaret hadlerini birlik lehine değiştirmiştir. A ve B ülkeleri açısından ele alındığında ise ticaret hadlerinin B ülkesi lehine geliştiği görülmektedir.

3.1.2.3. Dinamik Etkiler

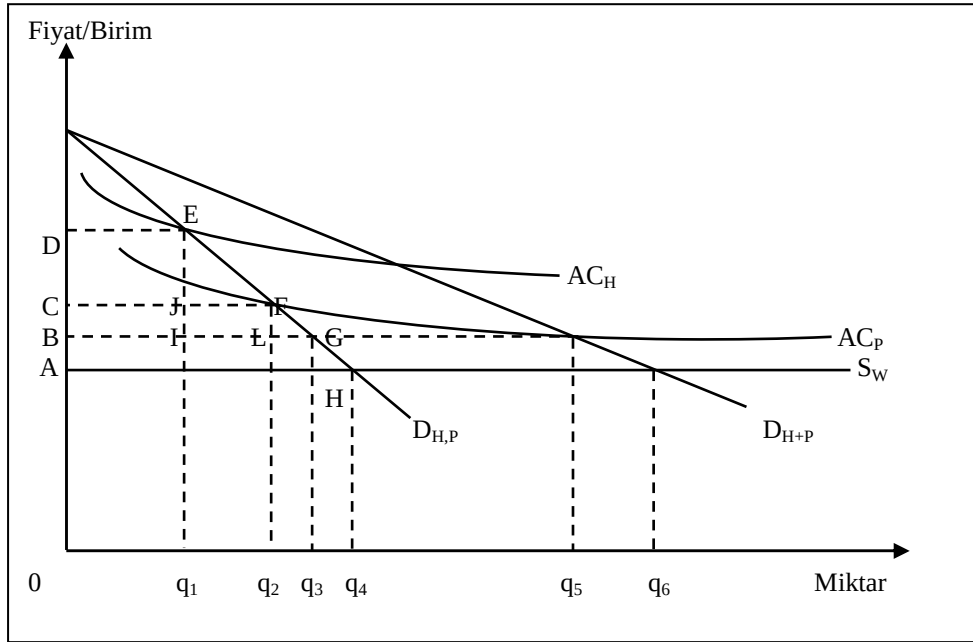
Balassa (1961)'ya göre dinamik etkiler, gümrük birliğinin entegrasyona üye olan ülkelerin GSMH'lerinin büyüme hızı üzerindeki etkilerini içermektedir. Bu etkiler; (i) ölçek ekonomileri etkisi, (ii) yatırımları teşvik etkisi, (iii) rekabet etkisi,

(iv) dışsal ekonomiler etkisi, (v) kutuplaşma etkisi, (vi) döviz rezervlerini artırma etkisi (vii) ekonomik etkinlik etkisinden oluşmaktadır.

3.1.2.3.1. Ölçek Ekonomileri Etkisi

Gümrük birliğinin kurulması, piyasa boyutunu genişleterek entegrasyon öncesi optimum kapasite altında çalışan firmaların ve endüstrilerin kapasitesini artırarak ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasına neden olur. Ölçek ekonomileri etkisi, ölçek ekonomilerinin endüstriye içsel olarak gösterildiği Şekil 3.5’de incelenmektedir. W, H ve P gibi üç ülke olduğu ve H ve P’nin benzer ülkeler olduğu varsayılmaktadır.

Şekil 3.5. Gümrük Birliği ve Ölçek Ekonomileri

Kaynak: Ali M. El-Agraa, *Regional Integration Experience, Theory and Measurement*, Second Edition, Macmillan Press, London, 1999, s. 45.

$D_{H,P}$, H ve P ülkelerinin her birinde ilgili mala olan talebi göstermektedir. D_{H+P} ise, H ve P ülkelerindeki ilgili mala yönelik talebin toplamıdır. S_W ilgili malın dünya arz eğrisidir. AC_P ve AC_H sırasıyla P ve H ülkelerinin ortalama maliyet

eğrisidir. W ülkesi sabit ortalama maliyete sahiptir ve serbest ticaret koşullarında ilgili malın en etkin üreticisidir. Üretim kaynaklarının etkin kullanımı açısından serbest ticaret en iyi politikadır. Serbest ticaret durumunda OA fiyatı geçerlidir. Bu fiyat düzeyinde, her bir ülke $0q_4$ miktarında ithalat yapmakta ve H ve P ülkelerinin yaptığı ithalat toplamda $0q_6$ miktarına ulaşmaktadır.

H ve P ülkelerinin ayrı tarifeler uyguladıklarını kabul edelim. Bu tarife oranı H ülkesi için AD'ye ve P ülkesi için AC'ye eşittir ve sırasıyla $0q_1$ ve $0q_2$ üretimleriyle sonuçlanır.

H ve P ülkeleri gümrük birliği oluşturduğunda, ilgili malın en ucuz üretici olan P ülkesi, OB fiyatında ve $0q_5$ miktarında üretim yaparak, tüm birlik için üretim yapmış olacaktır. H ülkesinin tüketimi BDEI alanı kadar artarken, P ülkesinin tüketimi BCFL alanı kadar artmıştır ve bu kazançlar “maliyet düşüşü” etkisinden kaynaklanmaktadır. Burada H ülkesi üretimden tamamen vazgeçtiği için bir üretim kaybı ve P ülkesi içinse bir üretim kazancı ortaya çıkmıştır.

Ölçek ekonomilerinin gümrük birliğinin oluşumuna gerekçe oluşturup oluşturamayacağı, net etkiye bağlıdır. Örneğimizde H ülkesinin üretim kaybı tüketim kazancından fazla olduğu için, H ülkesinin kaybı sözkonusudur. P ülkesi içinse kazanç sözkonusudur. Eğer toplam sonuç net kazanç ise, bu kazançların paylaşımı asıl önemli konu haline gelir. Diğer yandan, eğer ölçek ekonomileri entegrasyonun sağlandığı bir endüstride ortaya çıkmış ise üretim birimlerinin yerel dağılımı daha önemli konu haline gelir.

3.1.2.3.2. Yatırımları Teşvik Etkisi

Gümrük birliği kurulmasının, direkt yatırımların yeri ve büyüklüğü üzerinde değişikliklere neden olması beklenmektedir. Bu etki gümrük birliğinin statik ve dinamik etkilerine bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir.

Gümrük birliğine giden ekonomilerde yatırımların artması çeşitli nedenlere bağlıdır. Bunlardan birincisi, gümrük birliğine bağlı olarak milli gelirde ortaya çıkan artışın tasarrufları ve yatırımları artırmasıdır. İkincisi, gümrük birliklerinin tarifelerin yeniden yükseltilmeyeceği konusunda yatırımcılara bir güvence vermesidir. Gümrük tarifelerinin birlik içinde kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanması, yatırımların karlılığını artıracak ve yatırım riskini azaltacaktır.

Birlik dışında kalan ülkelerin gümrük birliği oluşturan ülkelere yatırım yapmalarının nedenleri şöyle sıralanabilir:

- gümrük birliklerinin yol açtığı ticaret sapmasının, birlik üyelerinin dış dünya dan yaptıkları ithalatı azaltması,
- birlik üyelerinin arasındaki ticaret artışı,
- birlik içindeki ekonomik istikrarın ve verimliliğin atması, istihdamın, gelirin ve sermayenin marjinal etkinliğinin yükselmesi (Dura ve Atik, 2003:21,22),
- birlik oluşturmaının piyasa hacmini genişletmesi ve böylece birlik içine satış yapmak isteyen yabancı yatırımcılar için, direkt yabancı sermaye yatırımı yapmanın bir “tarife-atlama” yöntemi haline gelmesi,
- birlik içindeki üretim faktörlerini kullanma isteğinin de yabancı yatırımcıları teşvik etmesi (Schiff ve Winters, 2003:117-119).

3.1.2.3.3. Rekabet Etkisi

Piyasalarda serbest giriş koşuluna yaklaşıldıkça rekabetten beklenen yararlar artmaktadır. Diğer bir deyişle endüstrideki firma sayısı arttıkça, ortaya çıkan rekabet nedeniyle daha etkin üretim yöntemlerinin kullanılması ve maliyetlerde düşüşlerle birlikte ürün kalitelerinde artışlar beklenmektedir (Vickers, 1995: 4-9).

Gümrük birliği ile, dünya çapında olmasa bile birlik içinde endüstriye giriş engelleri ortadan kaldırıldığı için, yerli üreticilerin kendi performanslarını birlik içindeki yabancı üreticilerin performansları ile kıyaslayarak, onlara ayak uydurmaya çalışacakları beklenmektedir. Birlik sonrası ortaya çıkan rekabet ekonomik yapıyı değiştirerek, daha etkin üretim yöntemlerinin kullanılmasına neden olur.

3.1.2.3.4. Dışsal Ekonomiler Etkisi

Arz ve talep koşullarındaki değişmelere bağlı olarak iki grupta toplanabilen dışsal ekonomiler, firmaların ve endüstrilerin hem özel maliyetlerini hem de genel maliyetlerini aşağıya çekebilir. Arz koşullarına bağlı dışsal ekonomiler durumunda, bir firmanın üretim tekniğindeki gelişme nedeniyle maliyetlerini düşürmesi ve bu firmanın ürettiği ürünü, satın alan diğer firmalara daha düşük fiyattan satması sözkonusudur. Talep koşullarına bağlı dışsal ekonomiler durumunda ise, üretim genişlemesi olan bir endüstrideki üretim faktörlerinin gelirlerinin artması ile başlar. Bu gelir artışı diğer endüstrilerin ürettikleri ürünlere karşı bir talep oluşturur. Böylece, ilk endüstrideki üretim artışı, gelir-talep sarmalının oluşmasına neden olur.

Endüstrinin optimum ölçek altında çalışması durumunda dışsal ekonomiler, optimum ölçeğe ulaşmada olumlu etkide bulunurlar. Dışsal ekonomiler, ekonomik entegrasyona giden üye ülke endüstrilerinde oluşması durumunda, maliyet düşürücü etkilerinden dolayı, yerli ve yabancı yatırımcılar için bir teşvik vazifesi görürler.

3.1.2.3.5. Kutuplaşma (Yoğunlaşma) Etkisi

Kutuplaşma ya da yoğunlaşma etkisi, birlik üyesi ülkelerden birinde veya ülke içinde özel bir bölgede, göreceli ya da mutlak olarak, ticaret yoğunluğu yaratılması ya da üretim faktörlerinin o bölgede toplanma eğiliminde olması anlamına gelir (El-Agraa, 1999:45).

Gümrük birliğinin kurulması ile yoğunlaşma etkisi arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Örneğin, Robson (1993) bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının entegrasyon öncesi de mevcut olabileceğini belirterek, entegrasyon ve yoğunlaşma arasında direkt bir ilişkinin olamayacağını savunmaktadır. Elkan (1976) ise, coğrafi olarak merkezde yer alan ülkelerin entegrasyonun dinamik ve statik etkilerinden daha fazla fayda sağladığını ve merkez dışı ülkelerin zarar gördüğünü belirterek, entegrasyonun yoğunlaşma etkisinin belirgin şekilde ortaya çıktığı sonucuna ulaşmıştır (Halıcıoğlu, 1996:45).

AB ile ilgili çalışmalar da birlik içinde yoğunlaşma etkisinin olduğu sonucunu desteklemekte ve yoğunlaşmanın birlik içinde bölgesel farklılıklar oluşturmasını engelleyecek bazı dengeleyici politikalar uygulanmaktadır.

3.1.2.3.6. Döviz Rezervlerini Artırma Etkisi

Gümrük birliği, iki kanaldan döviz rezervlerine olan ihtiyacı azaltmaktadır. Birincisi, gümrük birliğine giden ülkelerin pazarlık gücünün artmasından kaynaklanan, ticaret hadlerinin birlik üyesi ülkeler lehinde değişmesidir. Böylece, aynı miktar ürün için daha fazla döviz geliri elde edilebilecektir. İkincisi ise, gümrük birliğinin birlik içi üretimi artırmasına bağlıdır. Bu durumda daha büyük bir piyasa için üretim yapılacak ve ihracat artacak ve de ithalat azalacaktır. Artan ihracat döviz gelirlerini artırırken, azalan ithalat döviz giderlerini azaltacaktır (Dura ve Atik, 2003:21).

3.1.2.3.7. Ekonomik Etkinlik ve Büyüme

Entegrasyonun kurulması, artan rekabet, azalan belirsizlik, teknolojik gelişme vb. gelişmelere bağlı olarak ekonomik etkinliği artırmaktadır (El-Agraa, 1999:45). Entegrasyon ekonomik etkinliği artırarak mevcut endüstrilerin verimliliğini artırırken, entegrasyon öncesi mevcut olmayan bazı endüstri dallarının kurulmasına

da yol açarak büyüme hızı üzerinde olumlu etkiler oluşturmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerin entegrasyon oluşturma çabaları arkasında bu neden yatmaktadır.

Ekonomik etkinlik ve gümrük birliğinin dinamik etkileri arasında etkileşim vardır. Dinamik etkiler ekonomik etkinliğe yol açabileceği gibi ekonomik etkinlik de dinamik etkilerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Ekonomik etkinlik daha çok büyük piyasalarda ortaya çıkmaktadır. Teknolojik gelişmeler için gerekli olan araştırma ve geliştirme çalışmaları daha çok büyük piyasalarda yapılmaktadır. Entegrasyona gidilmesi piyasaları genişlettiği için ekonomik etkinliğin artmasını beklemek yanlış olmayacaktır.

Ekonomik etkinsizliği açıklamak için, Leibenstein (1966) tarafından rekabetçi bir piyasa ile monopol bir piyasa arasındaki rekabet farkları ele alınmış ve x-etkinsizliği isimli bir teori oluşturulmuştur. Bu teori şöyle özetlenebilir: monopol piyasalarda bazı nedenlerle insanlar ve organizasyonlar, ne normal olarak çalıştıkları kadar çok, ne de etkin çalışırlar. Rekabet baskısının düşük olduğu monopol piyasa durumunda pek çok insanın çabalarının büyük bir kısmı faydasız işler üzerinedir ya da kişiler arası ilişkilerden fayda sağlanmakta ve daha az baskı ya da rekabete maruz kalınmaktadır. Bunun nedeni, din, ahlak ve kültür gibi iç dinamiklerin, dış dinamiklere baskın olmasıdır. Böyle bir durumda girdi miktarının artırılması üretim miktarını maksimize etmeyecektir.

Leibenstein x-etkinsizliğinin domino etkisinden söz etmektedir. Örneğin, üst düzey bir yöneticinin herhangi bir sebepten kaynaklanan bir motivasyon eksikliği, onun altında çalışan bireylerinde etkinliğini azaltacaktır. Stigler (1976)'e göre, bu durumda girdi miktarı artarken çıktı miktarı artmaktadır fakat, üretimde etkinlik artışı ortaya çıkmamaktadır.

Ekonomik entegrasyona gidilmesi ile yurt içindeki bir monopol dış rekabetle karşı karşıya kalacak ve daha etkin üretim yapma yollarını bulmak zorunda kalacaktır. Bu durum “soğuk duş” etkisi olarak isimlendirilmektedir. Başka bir

ifadeyle, bu durumda dış dinamikler iç dinamiklerden daha üstün konuma gelecektir. Bu etkinin tüketici refahını artırması içinse, üretim maliyetlerinin azaltılması gerekmektedir. X etkinsizliği etkisi, girdi miktarından ziyade yönetim değişiklikleri gibi değişikliklerden elde edildiği için, maliyet dışı faktörlerden kaynaklanmaktadır.

3.2. Yeni Bölgesel Entegrasyon Teorisi

1980 sonrası biri teorik ve diğeri de politik bazda ortaya çıkan iki önemli gelişme, geleneksel ekonomik entegrasyon teorisinde bazı değişikliklere yol açmıştır.

Teorik bağlamda olan gelişme, eksik rekabet piyasa yapısını ve ölçek ekonomilerini içeren modellere dayanan yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkması ve ekonomik entegrasyon teorisini etkilemesidir. Bu etki, geleneksel ekonomik entegrasyon teorisinin tam rekabet piyasası ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarının terk edilmesini içermektedir.

Ölçeğe göre artan verimliliğin dış ticaret üzerindeki etkilerini ele alan ilk çalışmalar, Krugman (1979), Lancaster (1980) ve Brander (1981)'e aittir. Bu yazarlar, tamamen benzer ekonomik yapıdaki ülkelerin ticaret yapması durumunda, önemli ekonomik kazançlar elde edecekleri sonucuna ulaşmaktadırlar. Bu bağlamda, yeni ticaret teorileri özellikle endüstri-içi ticarete vurgu yapmakta ve ölçek ekonomileri kavramını kullanarak ticaretten her iki tarafın da kazanç sağlayabileceğini savunmaktadır.

Politik bağlamda olan gelişme ise, AB'nin 1992 yılında gerçekleştirdiği tek pazar ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) gibi diğer entegrasyonların ortaya çıkmasıdır. Bu dönemde, gelişmiş ülkeler arasındaki endüstri ürünlerini kapsayan entegrasyon düzeyi artmış, daha az gelişmiş ülkeler otarşi durumuna yönelik politikalarını terketmiş ve direkt yabancı sermaye yatırımları geliştirmekte olan ülkelere yönelmiştir (Ethier,1998:1149-1150).

Bu gelişme, ilk olarak De Melo ve Panagariya (1993) ve daha sonraları Perroni ve Whalley (2000) gibi yazarlar tarafından “yeni bölgeselleşme”, Bhagwati (1993) tarafından ise “ikinci bölgeselleşme hareketi” olarak isimlendirilmiştir.

Ekonomik entegrasyonun derinleşmesini inceleyen ve eksik rekabet piyasası ve ölçek ekonomilerini temel alan çalışmalar Smith ve Venables (1988) ile başlamıştır. Daha sonra Gasiorrek, Smith ve Venables (1992) ve Haaland ve Norman (1992) bu çalışmayı genişletmişlerdir. Bu alandaki diğer önemli bir çalışma Harrison, Rutherford ve Tarr (1994b)’a aittir. Bu çalışmaların ortak sonucu, AB’deki derinleşen ekonomik entegrasyonun önemli ekonomik kazançlar sağlayacağı şeklindedir.

Eksik rekabet piyasa yapısını temel alan çalışmalar AB ile ilgili yapılanlarla sınırlı değildir. NAFTA, Asya Serbest Ticaret Bölgesi (AFTA), Asya-Pasifik Serbest Ticaret Bölgesi ve Güney Yarımküre Ortak Pazarı (MERCOSUR) ile ilgili çalışmalar da vardır. NAFTA ile ilgili çalışmalar arasında, Bachrach ve Mizrahi (1992), Brown vd. (1992) örnek olarak verilebilir (De Rosa, 1998:107-110).

Bununla birlikte bu çalışmaların diğer bir ortak yanı kullandıkları modellerdir. *Ex-ante* analizler yerine, hesaplanabilir genel denge modeli olarak bilinen bir model kullanılmaktadır. Hesaplanabilir genel denge modellerinin, çalışmalarda bazı farklılıkları içermekle birlikte, genel özellikleri ortaya konulabilmektedir. Hesaplanabilir genel denge modeli hem kısmi denge hem de genel denge analizi altında kurulabilmektedir. Modelde kalibrasyon yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntemde, ekonomik davranışlar eksik rekabet piyasası ve ölçek ekonomileri temelinde modellenmekte, modele ait davranışsal parametrelerin bir kısmı ekonometrik çalışmalardan alınmakta, bir kısmı ise araştırmacılar tarafından geçici olarak (ad hoc) belirlenmektedir. Modelin kalan parametreleri endojen değişkenlerin baz yılı değerlerine uygun olacak biçimde kalibre edilmektedir. Daha sonra dış ticaret politikasına ilişkin parametreler değiştirilerek yeni denge değerleri bulunmakta ve baz yılı değerleri ile karşılaştırılmaktadır.

Hesaplanabilir genel denge modelinin, az sayıda endojen değişken üzerine yoğunlaşan ex-ante analitik modellere göre avantajı ve dezavantajı vardır. Avantajı, hesaplanabilir genel denge modeli tek taraflı ticari serbestleşmenin, çok taraflı ticari serbestleşmenin, bölgesel entegrasyonun kurulma ve genişleme etkilerini ve mali politikalardaki değişikliklerin etkilerini tahmin etmede kullanılabilmesidir. Başka bir ifadeyle, hesaplanabilir genel denge modeli teorik olarak daha zengin içeriğe sahiptir. Dezavantajı ise modellerin sonuçlarının standart istatistiksel kriterler ile değerlendirilmesidir (Akkoyunlu-Wigley, 2000:49-50).

3.2.1. Yeni Ekonomik Entegrasyon Teorisinin Temel Vurguları

Yeni ekonomik entegrasyon teorisi, literatürde bütünlük oluşturmamasına rağmen, teorisinin temel konuları ortaya konulabilmektedir. 1980’lerden sonra eksik rekabet piyasa yapısı ve ölçek ekonomilerini temel alan çalışmaları içeren yeni ekonomik entegrasyon teorisi daha çok ekonomik entegrasyonun kaynak dağılımı ve büyüme üzerindeki etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır.

3.2.1.1. Kaynak Dağılımı Çerçevesinde Yeni Vurgular

Yeni ekonomik entegrasyon teorisinin, kaynak dağılımı üzerine vurguladığı etkiler şunlardır: (i) artan mal çeşitliliği etkisi, (ii) rekabet yanlısı etki, (iii) yeniden yapılanma etkisi ve (iv) piyasa bütünleşmesi etkisi. Aşağıda bu etkiler incelenecektir.

3.2.1.1.1. Artan Mal Çeşitliliği Etkisi

Ekonomik entegrasyona giden ülkelerin ürettikleri ürünler, birbirlerinin benzeri olabileceği gibi bazı farklı ürünler de olabilir. Ekonomik entegrasyonun kurulması ile entegrasyon öncesi o ülkelerde üretilmeyen ve tüketilmeyen ürünler o ülkenin piyasasına girmektedir. Bu ürünlerin ilk kez ve sürekli olarak tüketiciye

sunulmasından kaynaklanan tüketici refahındaki artış, artan mal çeşitliliği etkisi olarak isimlendirilmektedir.

3.2.1.1.2. Rekabet Yanlısı Etki (Pro-Competitive Effect)

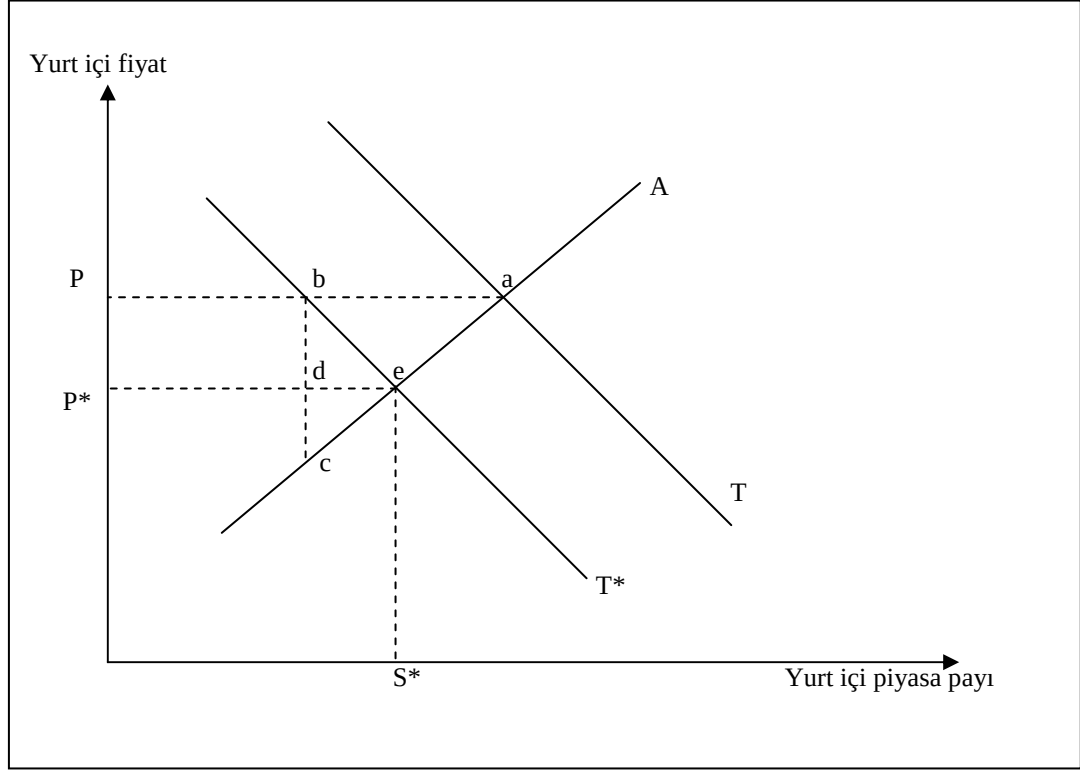
Ticaretin serbestleşmesi firmaların piyasa paylarını değiştirerek fiyat-maliyet marjının (mark-up) azalmasına, firmaların ölçeklerinin artmasına ve fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Bu etki, serbest ticaretin rekabet yanlısı etkisi olarak adlandırılmaktadır.

Rekabet yanlısı etki, ölçek ekonomileri ve azalan maliyet kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Eğer iki ülke karşılıklı olarak aralarındaki ticareti serbestleştirirlerse, üye ülke firmalarının kendi ülkelerine yönelik piyasa payları ve partner ülkeye yönelik ihracat payları değişecektir. Entegrasyon öncesi firmaların kendi iç piyasalarındaki hem pazar payları hem de iç piyasaya yönelik uyguladıkları fiyat marjlarının daha yüksek olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle, entegrasyona gidilmesiyle firmaların kendi iç piyasalarındaki satışları azalırken, ihracat pazar payları artmaktadır. Eksik rekabet olan dış pazarlarda çıktı genişlemesi ve iç pazar payının düşürülmesi ortalama üretim maliyetini düşürecektir (Karakaya, 2003:42-43).

Ayrıca entegrasyon seviyesindeki derinleşmelerin fiyat-maliyet marjını daha fazla düşüreceği öne sürülmektedir. Bajo-rubio vd. (2004) ortak pazar aşamasına geçişin fiyat-maliyet marjları üzerindeki etkilerini inceledikleri teorik çalışmalarında rekabet yanlısı etkinin daha fazla ortaya çıktığı sonucuna ulaşmışlardır.

Ekonomik entegrasyondan kaynaklanan rekabet artışının fiyat-maliyet marjlarını düşürmesi Şekil 3.6'da gösterilmektedir.

Şekil 3.6. Talep ve Rekabet Etkisi

Kaynak: Allen Chris; 1998, “The Competition Effects of the Single Market in Europa”, *Economic Policy*, Vol.13, No.27, p.449.

Ekonomik entegrasyonla birlikte yurt içi piyasaya giren yeni firmaların, yurt içi üreticilerden daha etkin üretim yaptıkları varsayılmaktadır. Böylece yurt içi piyasaya giren yeni firmalar yurt içi üreticilerin pazar paylarının bir kısmını ele geçirmektedir. Bu durum talep eğrisinin T 'den T^* 'a kayması ile gösterilmektedir. Böylece fiyat p düzeyinden p^* düzeyine inmekte ve fiyat-maliyet marjında bd kadar düşüş ortaya çıkmaktadır. Yurt içi üreticilerin piyasa payındaki düşüş ise de kadardır (Allen, 1998:449-450).

3.2.1.1.3. Yeniden Yapılanma Etkisi

Yeni dış ticaret teorilerine göre, eksik rekabet ve ölçek ekonomileri durumunda dış ticaretin serbestleştirilmesi sonucu rekabetin artması ve karın düşmesi, bazı firmaların piyasadan çekilmesine neden olarak üretici firma sayısının azalmasına, dolayısıyla kalan firmaların daha büyük ölçekte üretim yapmasına neden

olmaktadır. Yeniden yapılanma (ya da rasyonalizasyon) etkisi olarak adlandırılan bu etki ise, küçük ölçekli firmaların yerini daha büyük ölçekli etkin firmaların alması nedeniyle endüstri içerisinde kaynakların daha rasyonel yeniden dağılımını sağladığı için kaynak dağılımında etkinliği artırmaktadır.

3.2.1.1.4. Piyasa Bütünleşmesi Etkisi

Avrupa Topluluğu 1992 yılında Tek Pazar programını uygulamaya koymuştur. Tek Pazar tarife-dışı ticaret engelleri vasıtasıyla piyasalarda ortaya çıkan fiyat farklılıklarını ortadan kaldırmayı amaçlamaktaydı. 1992 programı öncesi bir çok tarife-dışı engel nedeniyle üye ülke piyasaları birbirinden ayrıştırılmış olduğu için, partner ülkeye yönelik ticaret yapan bir firma kendi iç piyasasında karşılaştığı talep esnekliğine kıyasla daha fazla talep esnekliğiyle karşılaşmaktadır. Dolayısıyla piyasalar arasında fiyat farklılıkları oluşmaktadır. Entegrasyon içinde ürün fiyatlarının farklılaşması, fiyatın yüksek olduğu bölgelerdeki tüketicilerin refahlarını olumsuz etkilerken, ilgili ürünün üreticileri için üretici rantı anlamını taşıyacaktır. Diğer yandan tarife dışı engeller nedeniyle ilgili ürünlerin daha ucuz üreticileri de piyasaya giremeyeceklerdir. Bu durum entegrasyondan beklenen faydaları azaltmaktadır.

Tarife-dışı engellerin birlik içinde kaldırılması ile, eksik rekabet piyasası varsayımı altında fiyat-maliyet marjının tüm piyasalar için eşitlenmesi sonucunda yurtiçi piyasada fiyatlar düşmekte ve tüketicinin refah seviyesinde artış ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte ayrıştırılmış piyasalardan bütünleştirilmiş piyasalara geçiş, rekabet yanlısı etkinin ortaya çıkmasını da sağlamaktadır.

3.2.1.2. Dinamik Etkiler Bağlamında Yeni Vurgular

Dinamik etkiler konusunda yeni teorinin temel vurgusu ekonomik büyüme üzerinedir. Geleneksel ekonomik entegrasyon teorisi de entegrasyonun büyüme üzerindeki etkisini önemle vurgulamasına rağmen, özellikle ampirik olarak

ölçülmesinde karşılaşılan güçlükler nedeniyle büyüme etkisi ikinci planda kalmıştır. Büyüme etkisinin ikinci planda kalması, aynı zamanda büyüme etkisinin dinamik analizini gerektirirken, geleneksel ekonomik entegrasyon teorisinin statik olmasından da kaynaklanmaktadır.

Büyüme teorilerinde 1980’li yılların ortalarından itibaren ortaya çıkan ilerlemeler dış ticaret ile büyüme arasındaki ilişkilerin açıkça ortaya konmasına izin vermiştir. Bölgesel ekonomik entegrasyonun büyüme etkileri iki grupta incelenmektedir. Birincisi, uyarılmış sermaye birikimi olarak tanımlanan “orta dönemli büyüme etkisi”dir. Sermaye birikiminin zaman alması nedeniyle büyüme etkisinin ancak orta dönemde ortaya çıkmasından dolayı bu etki orta dönemli büyüme etkisi olarak isimlendirilmektedir. İkincisi, sermaye birikiminin uzun dönemde kalıcı olarak artması nedeniyle, büyüme oranında meydana gelen kalıcı artışlar olarak tanımlanan “uzun dönemli büyüme etkisi”dir. Orta dönemli büyüme etkisi ile uzun dönemli büyüme etkisi arasındaki temel farklılık, orta dönemli büyüme etkisinde sermaye birikimi artıkça sermayenin getirisi azaldığı için büyüme etkisinin geçici olması; buna karşın, endojen büyüme teorilerinde olduğu gibi, uzun dönemli büyüme etkisinin sermayenin getirisinin azalmaması nedeniyle kalıcı ve sürekli olmasından kaynaklanmaktadır (Akkoyunlu-Wigley, 2000: 37-38).

3.2.2. Ekonomik Entegrasyon Teorisine Yeni Katkılar

Ekonomik entegrasyon teorisine yapılan yeni katkılar şu başlıklar altında sıralanmaktadır: (i) ülke büyüklüğü argümanı, (ii) doğal ticari partner argümanı ve (iii) gelenek dışı faydalar argümanı. Aşağıda bu etkiler ele alınacaktır.

3.2.2.1. Ülke Büyüklüğü Argümanı

Ekonomik entegrasyon teorisinin etkileri ele alınırken genellikle yerli ülkenin küçük ülke olduğu ve partner ülkenin ise büyük ülke olduğu kabul edilir. Yerli ekonominin küçük ülke olması dış ticarete fiyat alıcı olması anlamına gelmektedir.

Genellikle küçük ülke varsayımı yapılmasına rağmen, küçük ülke açısından ekonomik entegrasyonu ele alan çalışmaların sayısı azdır. Örneğin, Krugman (1991), Perroni ve Whalley (1996), Schiff (1997), Michaely (1998), Kowalczyk (2000) ve Köse ve Reizman (2000) bunlar arasındadır.

Krugman (1991) küçük bir ülkenin karşı karşıya olduğu bir tercihli anlaşmaya dahil olmamasından kaynaklanan “masum seyirci kalan problemi”nin (innocent bystander problem) ve küçük ülkenin refah kaybının önemini vurgulamıştır (Köse ve Reizman, 2000:4).

Perroni ve Whalley (1996) hesaplanabilir genel denge modeli kullanarak, küçük ülkelerin tercihli ticaret anlaşmaları içindeki rolleri üzerinde çalışmışlardır. Perroni ve Whalley (1996) küçük ülkelerin tercihli anlaşmalara dahil olmasındaki temel etkenin, büyük ülke piyasalarına girmeyi garanti altına alarak, kendilerine “güvenli sığınaklar” sağlama güdüsü olduğunu iddia etmektedirler.

Michaely (1998) ise bazı koşulların varlığı durumunda küçük bir ülkenin bir ekonomik entegrasyona dahil olması durumunda daha fazla refah artışı elde edebileceğini belirtmektedir. Bu koşulları şöyle sıralamıştır: (i) küçük ülkenin birleşme öncesi tarifelerinin daha yüksek olması, (ii) partner ülkenin ekonomisinin daha büyük olması, (iii) yerli ülkenin partner ülkeden yaptığı ithalatın yüksek olması, (iv) partner ülkenin ihracatının çok çeşitli olması.

Kowalczyk (1999) küçük ülkeler açısından tercihli ticaret anlaşmalarının refah etkilerini incelemiştir ve küçük ülkelerin büyük piyasalara girmesi vasıtasıyla önemli refah kazançları elde ettiği sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte büyük ticari partnerin tercihli ticaret anlaşması kurmak için bazı transfer ödemeleri talep edebileceğini ifade etmiştir.

Küçük ülkeler açısından tercihli ticaret anlaşmalarının refah etkilerini ele alan bir diğer çalışma Köse ve Reizman (2000) tarafından yapılmıştır. Köse ve Reizman

(2000) çalışmalarında küçük ülkenin gümrük birliği dışında kalması ile katlanacağı maliyeti hesaplamış ve gayri safi yurtiçi hasıllarının %70’ne varan bir kayıp olacağı sonucuna ulaşmışlardır.

3.2.2.2. Doğal Ticari Partner Argümanı

Son yıllarda, tercihli ticaret anlaşmalarından kaynaklanan refah artışını tanımlayan büyümlü bir formül olarak, “doğal ticari partner” fikri ortaya konmaktadır. Bu fikre göre son zamanlarda ortaya çıkan ekonomik entegrasyonlar, birbirlerine sınırı olan ülkeler arasında gerçekleştirilmiştir. Birbirlerine sınır olan bu ülkeler doğal ticari partner olarak isimlendirilmekte ve böyle bir doğal ticari bölge içerisindeki ülkelerin oluşturacağı bir ekonomik entegrasyonun potansiyel olarak daha yüksek refah artışıyla sonuçlanacağı öne sürülmektedir. Doğal ticari partner argümanının açıklayıcı kavramları olarak, potansiyel entegrasyon üyeleri arasındaki “ticaret hacmi” ve potansiyel entegrasyon üyeleri arasındaki “coğrafi yakınlık ve ulaşım maliyetleri” kullanılmaktadır.

Doğal ticaret partner argümanını ticaret hacmi kavramı ile açıklayan görüş Lipsey (1960) üzerine kurulmuştur. Lipsey (1960)’e göre eğer üye ülkelerin kendi aralarındaki ticaret hacmi çok yüksek ve üye olmayan ülkelerle aralarındaki ticaret hacmi düşükse, bu durumda oluşturulacak bir gümrük birliği refahı daha fazla artıracaktır. Benzer şekilde Summers (1991) birliği oluşturan ülkelerin ekonomik olarak büyük olması, kendi aralarındaki ticaret hacminin yüksek ve birliği oluşturan ülkelerin aynı coğrafya içinde olmaları durumunda, ticaret saptırıcı etkinin minimum olmasından dolayı, refah artışının daha yüksek olacağını vurgulamıştır (Panagariya, 1997:472).

Wonnacott ve Lutz (1989) üye ülkeler arasındaki coğrafi yakınlık ve taşıma maliyetlerinin düşük olmasının önemini vurgulamıştır. Wonnacott ve Lutz (1989) coğrafi yakınlık ve taşıma maliyetinin düşüklüğü ticaret artışına ve ticaret saptırıcı etkinin minimum olmasına yol açarak entegrasyonun refah etkisinin artacağını

belirtmiştir. Krugman (1991), Panagariya (1997) ve (1998), Bhagwati ve Panagariya (1996), Frankel vd. (1996), Schiff (1997) ve (1999), Krishna (2003) yakınlık ve taşıma maliyetlerini ele alan diğer yazarlardır.

Krugman (1991) dünyanın kıtalara ayrıldığını, kıtalar arası taşıma maliyetlerinin pozitif olduğunu ve kıta içi taşıma maliyetlerinin sıfır olduğunu varsayarak, kıta içindeki ülkeler arasında oluşturulacak bir entegrasyon durumunda refah artışının daha yüksek olacağı sonucuna ulaşmıştır. Daha sonra yapılan çalışmalar kıta içi taşıma maliyetlerinin pozitif olması durumunda da bu argümanın geçerli olacağını göstermiştir (Frankel vd. , 1996:55).

Panagariya (1997) doğal ticari partner argümanını ticaret hacmi kavramı ile açıklayan görüşü eleştirmiştir. Panagariya (1997) bir ülkenin potansiyel partneri ile ne kadar çok ithalat yaparsa, tarife gelirlerinin transferinden doğan daha fazla kayıpla karşı karşıya kalacağından, o kadar çok zarara katlanacağını ifade etmektedir.

Coğrafi olarak yakın ülkelerin uzak olanlara göre, ekonomik entegrasyona gitmelerinin daha cazip olacağı genel görüşüne rağmen, Krishna (2003) doğal ticari partner argümanını destekleyen hiç bir kanıta ulaşamamıştır.

Doğal ticari partner argümanını desteklemeyen bazı çalışmalar olmasına rağmen, özellikle coğrafi uzaklık ve taşıma maliyetleri literatürde ciddi bir kabul görmektedir.

3.2.2.3. Gelenek Dışı Faydalar

Son yıllarda dünyadaki ekonomik entegrasyonların sayısı artmış ve gelişmekte olan ülkeler arasında da oluşturulmaya başlanmıştır. Bu gelişme gelişmiş ülkeler arasındaki entegrasyonların geleneksel faydalarını —ticaret yaratma, ticaret hadleri etkisi, ölçek ekonomileri, artan rekabet, yabancı sermaye yatırımı— inceleyen literatürde bazı eksikliklerin bulunduğunu ortaya koymuştur. Ekonomik

entegrasyonlardan elde edilen faydalara gelişmekte olan ülkeler açısından yaklaşıldığında, dört farklı etkiden söz edilmektedir. Gelenek dışı faydalar olarak isimlendirilen bu faydalar şunlardır: (i) zaman tutarsızlığı, (ii) güvence, (iii) pazarlık gücü, (iv) eşgüdüm aracı.

3.2.2.3.1. Zaman Tutarsızlığı

Bir ülkenin ekonomik olarak etkin ortaklardan oluşan bir entegrasyona dahil olabilmesi için, bu ülkeden bazı koşulları sağlaması istenmektedir. Bu amaçla “ortaklık sözleşmesi” hazırlanmakta, üye olacak ülkenin ekonomik ve politik reformlar yapması ve bu reformlara uyması istenmektedir. Böyle bir sözleşmeye bağlılık uluslararası alanda üye olacak ülkeye duyulacak güveni artırmaktadır. Böylece daha demokratik ve liberal bir sisteme geçiş, ekonomik entegrasyona giriş sözleşmesi ile sağlanmış olacaktır.

Yabancı sermaye yatırımlarını kendisine çekmeyi optimum politika olarak belirleyen bir ülke ele alındığında, uluslararası alanda o ülkeye duyulan güvenin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Eğer yabancı sermaye yatırımı yapan yatırımcılar, dönem başında uygulanan bazı ekonomi politikalarının sürekli olmayacağı kuşkusuna sahipse, bu durumda o ülkeye yatırım yapmayacaklardır. Fakat bir sözleşme ile dönem başında uyguladığı politikaların devamlılığını taahhüt eden bir sözleşme ile ilgili hükümetin kendisini bağlaması kuşkuları ortadan kaldıracaktır. Başka bir ifadeyle ekonomik entegrasyona giriş süreci, ilgili devletin gelecekte uygulayacağı politikalarına ya da uyguladığı politikaların devamlılığına yönelik bir sinyal niteliği taşıyacaktır.

Ekonomik entegrasyona giriş sürecinin ekonomi politikalarındaki tutarsızlığı ortadan kaldıracak görüşü, Kaydland ve Prescott (1977) tarafından öne sürülen görüşe dayanmaktadır. Kaydland ve Prescott (1977)’a göre sıkça şaşkıncı politikalar uygulayan bir hükümetin uyguladığı politikaların kurallara bağlanması durumunda, güvenilirlik artacak ve daha iyi sonuçlar elde edilecektir.

Ekonomik entegrasyona geçiş sürecinin zaman sapmasını ortadan kaldırabilmesi için aşağıdaki iki koşulun sağlanması gerekmektedir:

- entegrasyon yokluğundaki politikaların zaman tutarsızlığı olmalı. Başka bir ifadeyle, politikalar dönem başında optimumken, dönem sonunda optimum olmamalıdır.
- entegrasyondan çıkmanın maliyeti, entegrasyonu feshedip zaman tutarsızlığı olan politikalara geçişten elde edilecek kazançtan daha fazla olmalıdır.

3.2.2.3.2. Güvence

Ekonomik entegrasyondan sağlanabilecek diğer bir gelenek dışı fayda, ülkenin bir entegrasyona girerek kendisini gelecekte olması muhtemel olaylara karşı korumak istemesi olabilir. Bu argüman ekonomik entegrasyonların neden küçük ve bk ülkeler arasında gerçekleştirildiğini açıklayabilir.

Perroni ve Whalley (1994) hipotezine göre, dünya çapındaki ticaret savaşında zarara uğrayan küçük ülkeler, kendilerini korumak ve güvence altına almak için, bir ekonomik entegrasyona dahil olma yoluna gidebilirler. Eğer ilerde zengin partner ülke dış ticarette korumacı bir politika uygulayacak olursa küçük ülkeler uygulamadan daha önce birliğe katıldığı için ihracatlarında azalma olmayacaktır.

Ekonomik entegrasyondan sağlanacak güvence faydası, gelişmekte olan ülkeler arasında gerçekleştirilen entegrasyonlar bağlamında düşünüldüğünde geçerliliğini kaybetmektedir. Küresel ticaret savaşında ortaya çıkan bir olay ya da gelişmiş ülkeler arasında korumacılık uygulamalarını yeniden diriltecek bir kriz çıkması durumunda, zaten birlik yeleri gelişmekte olan ülkelerden oluşan bir entegrasyon bu şoklardan zarar görecektir.

3.2.2.3.3. Pazarlık Gücü

Pazarlık gücü argümanına göre ülkelerin tek tek sahip oldukları pazarlık güçleri bir entegrasyon oluşturmaları halinde ortak pazarlık gücüne dönüşecek ve tek tek sahip oldukları pazarlık gücünden daha yüksek olacaktır. Ancak bu argümanın geçerli olabilmesi için gümrük birliği veya daha ileri düzeyde entegrasyonlar oluşturulması gerekmektedir. Zira gümrük birliği durumunda üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanmakta ve böylece ortak pazarlık gücü ortaya konabilmektedir.

Bölgesel bir entegrasyonun pazarlık gücü üzerindeki önemini anlamak için Dünya Ticaret Örgütü'nün çok taraflı ticaret görüşmeleri örnek olarak gösterilebilir. Çok taraflı ticaret görüşmelerinin gündemi neredeyse tamamıyla “Dörtlü” (Quad) grup olarak bilinen ABD, AB, Kanada ve Japonya tarafından belirlenmektedir. Bugüne kadar gelişmekte olan ülkeler ve onlara yönelik sorunlar gündemi belirleyici olamamıştır. Bu Dörtlü grup içinde AB ve NAFTA üyesi olan ABD ve Kanada'nın ağırlığı dikkat çekicidir.

3.2.2.3.4. Eşgüdüm Aracı

Entegrasyon, serbestleşmeden kazanç bekleyenler için bir eşgüdüm aracıdır. Zira serbestleşme bazı sakıncaları beraberinde getirmektedir. Liberalleşmeden beklenen kazançların, her alana yayılması, belirsiz olması, niceliksel zorlukları olması ve kısa dönemde ani kayıplar görülmesi daha uzun dönemde spesifik sektörlerde kazançların düşmesi temel sakıncaları oluşturmaktadır. Entegrasyon, bir yandan liberalleşme yanlıları ve karşıtları arasında bir uyum aracı görevi görürken, diğer yandan liberalleşme yanlıları için politik bir odak noktası olarak hizmet etmektedir.

Bununla birlikte liberalleşme yanlılarının çok taraflı anlaşmalardan ziyade ekonomik entegrasyona yönelmelerinin nedeni, serbest ticaretten elde edilecek

kazançların kimlere dağıtılacağındaki belirsizliktir. Ekonomik entegrasyonun bu riski azaltması, risk karşıtı bireyler tarafından çok taraflı liberalleşme yerine entegrasyona yönelmelerine neden olabilir. Ayrıca, bir ülke için de entegrasyon uluslararasılaşmanın emin bir yoludur.

Ayrıca çok taraflı liberalleşme durumunda bir ülkenin yakalamış olduğu çevre, işgücü gibi standartlarının bozulacağı endişesi, ekonomik entegrasyon ile ortadan kalkmaktadır (Fernandez, 1997:7-21).

4. GÜMRÜK BİRLİĞİ VE REKABET TEORİSİ

Çalışmanın dördüncü bölümünde ilk olarak rekabet kavramı ele alınacak ve rekabetten beklenen faydalara değinilecektir. Daha sonra gümrük birliği ve rekabet ilişkisi incelenecektir.

4.1. Rekabet Kavramı

Ekonomi biliminde rekabet kavramı piyasa teorileri çerçevesinde incelenmektedir. Bu nedenle farklı piyasa teorileri içinde rekabet kavramının ele alınması gerekmektedir. Piyasa türlerini tam rekabet ve eksik rekabet piyasalar olarak ayırmak mümkündür.

Tam rekabet piyasasına dayanan klasik iktisat teorisinde, rekabet kavramı, “piyasada fiyatları ve ürün kalitesini etkileyebilecek herhangi bir gücün yokluğu” anlamında kullanılmaktadır. Klasik iktisatçılar tarafından önerilen tam rekabet piyasası modeli, sanıldığı gibi aksine firmalar arası rekabeti tamamen dışlamaktadır. Hiçbir firmanın tek başına piyasa gücüne sahip olmadığı piyasa olarak tanımlanabilen tam rekabet piyasasında, piyasaya giriş çıkış serbestisi varsayımından dolayı rekabete gerek kalmadan isteyen tüm satıcılar veri fiyattan, piyasaya girebilmektedirler. Tam rekabet piyasası varsayımları aşağıda sıralanmıştır:

- **Çok Sayıda Alıcı ve Satıcı:** Piyasada çok sayıda alıcı ve satıcı olması firmaların kararlarının birbirinden bağımsız olması anlamına gelmektedir. Böylece, ne kadar büyük olursa olsun bir satıcı ancak piyasaya yapılan toplam arzın çok küçük bir kısmını arz edebilir ve satıcı tavırları fiyat üzerinde etkili olmaz.

- **Firmaların Serbest Giriş ve Çıkışı:** Endüstriye girmek ya da çıkmak için herhangi bir engel yoktur. Endüstriye girmek ya da çıkmak zaman alabilir, ancak firmalar bu konuda tam bir özgürlüğe sahiptir. Bu varsayım, çok sayıda firma varsayımını destekleyici niteliktedir. Bu konuda herhangi bir engelin var olması endüstrideki firma sayısının azalmasına ve dolayısıyla, firmaların bir tanesinin piyasa fiyatını etkileyebilecek güce sahip olmasına neden olabilir.
- **Mal Homojenliği:** Endüstri homojen mal üreten firmalar grubu olarak tanımlanmıştır. Mal, teknik özellikleri yanında, pazarlamaya ilişkin taşıma ve satış sonrası hizmet gibi işlemler açısından da farklılık göstermez. Tüketicinin değişik firmalarca üretilen mallar arasında ayırım yapabilmesi olanaksızdır. Malın farklılaştırılmış olması durumunda, firmalar diğer firmaların düzenlemelerine karşı önlem alma yeteneğine sahip olacaktır. Bu durum, tam rekabet modelinden dışlanmıştır.
- **Kar Maksimizasyonu:** Bütün firmaların amacı karlarını maksimize etmektir. Başka bir amaç güdülmez.
- **Devlet Müdahalesi Yoktur:** Piyasa işleyişine devlet herhangi bir şekilde müdahale etmez. Fiyat belirleme, destekleme, üretim ve talep belirleme gibi dış etkiler yoktur.
- **Üretim Faktörlerinin Tam Hareketliliği:** Üretim faktörleri bir firmadan diğerine hareket etmekte serbesttir. Ek olarak, işgücünün de değişik işler arasında bir hareketliliğe sahip olduğu varsayılmıştır.
- **Tam Bilgi:** Tüm satıcı ve alıcılar piyasa koşulları hakkında tam bilgiye sahiptir. Bu bilgi yaşanan dönemdeki piyasa koşullarının yanında gelecekteki koşulları da kapsar. Bilgi serbest ve maliyetsizdir. Piyasada olan gelişmeler hakkında herhangi bir belirsizlik yoktur (Koutsoyiannis, 1997:179-181).

Klasik iktisatçılar rekabetin piyasa içerisinde yer aldığına inanarak fiyat rekabeti üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yani rekabetin bir süreç olarak algılanması sadece üretim unsurlarının düşük getiri alanlarından yüksek getiri alanlarına

yönelmesiyle sınırlı kalmaktadır. Klasiklerin bu yaklaşımı rekabet teorilerini geliştirmeleri önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir (Çetintaş, 2000:24).

Eksik rekabete dayanan piyasa türleri arasında uç noktada yer alan ve tek bir satıcının bulunduğu tekel ile tam rekabet piyasası karşılaştırılarak rekabet bakış açısından aradaki farklar belirlenebilir.

- **Firma Amaçları:** Her iki modelde de firmalar için amaç kar maksimizasyonudur.
- **Mal Özelliği:** Tam rekabette üretilen mal homojendir. Tekelde ise mal homojen olmayabilir. Tekelin temel özelliği tüm mal arzının tek bir firmada toplanmış olmasıdır.
- **Firma Sayısı:** Tam rekabet koşullarının geçerli olduğu piyasada çok sayıda firma vardır ve hiçbir arz miktarını değiştirerek fiyatı etkileyemez. Tekelde ise satıcı sayısı bir tanedir ve satıcı fiyatı ya da miktarı belirleyebilir.
- **Endüstriye Giriş-Çıkış:** Tam rekabette endüstriye giriş çıkış önünde hiçbir engel yoktur. Piyasaya giriş kısa dönemde zor olmakla birlikte, uzun dönemde oldukça kolaydır. Tekelde ise endüstriye giriş tanım gereği olanaksızdır.
- **Maliyet Koşulları:** Her iki piyasada da maliyet koşulları hem kısa dönemde hem de uzun dönemde azalan verimler yasasına göre belirlenir ve maliyet eğrileri U şeklini alır.
- **Tam Bilgi:** Her iki piyasada da firmaların tam bilgiye sahip olduğu varsayılır.
- **Karlılık:** Maliyet koşulları veri iken tekel tarafından gerçekleştirilecek olan üretim düzeyi genelde tam rekabet koşullarındakinden daha küçüktür. Bunun nedeni tam rekabet koşullarında firmaların optimum maliyetle yalnızca normal kar elde ederek üretim yapmasına karşılık, tekelin uzun dönemde bile aşırı kar elde etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu koşullar altında tekel, tam rekabet koşullarının geçerli olduğu piyasaya oranla, daha küçük miktarda üretim yapar ve yaptığı üretimi daha yüksek bir fiyatla satar. Yani, tekelin

kar marjı, tam rekabet koşullarındaki bir firmanın kar marjından daha fazladır. Fakat bunun geçerli olabilmesi için, tekelin sattığı mala yönelik talep esnekliğinin 1'den büyük olması gerekir. Böylece tek el üretimi kısarak ilgili malın fiyatını yükseltebilir (Koutsoyiannis, 1997:213-216).

Tekel teorisinde, piyasa sadece bir firmadan oluştuğu için rekabet kavramından, aşırı karların cazibesinden kaynaklanacak yeni girişlere karşı ortaya çıkan bir durum olarak söz edilmektedir. Tekelin, piyasayı yeni girişleri engellemek için mal farklılaştırması, fiyat değişikliği, araştırma geliştirme faaliyetleri ve reklam gibi faaliyetlere girişebileceği belirtilmektedir.

Tam rekabet teorisi ve tek el teorisi bazı eleştirilere maruz kalmaktadır. Örneğin, eleştirilerden biri tam rekabet piyasasının hayali bir durumu ifade etmesi üzerindir. Bu nedenle Avusturya okulu tam rekabet piyasasını tamamen faydasız görmekte ve rekabetçi piyasa için farklı bir tanım getirmektedir. Avusturya okuluna göre rekabet, “hiçbir katılımcının piyasaya girişte piyasa dışı engellerle karşılaşmaması” olarak tanımlanır. Piyasa dışı engeller ise üretim maliyetlerinden farklı olarak devletler tarafından piyasaya serbest giriş önüne getirilen engellerdir. Başka bir ifadeyle rekabetçi piyasa, piyasadaki mevcut firmaların hiçbirinin, yeni rakiplerin piyasaya girmesine karşı koruyacak bir ayrıcalığa sahip olmadığı durumdur (Kirzner ve Özgen, 2005:2).

Avusturya okulu piyasada tek bir firma bile olsa rekabetin her zaman var olacağını savunmaktadır. Firmanın yüksek karlar peşinde koşması, hem yeniliği teşvik edecektir hem de yüksek karlardan dolayı piyasaya yeni giriş cazibesi artacağından, tek elci fiyatları arzu ettiği kadar artıramayacaktır. Bu yaklaşımda rekabetin varlığı için rekabet özgürlüğünün yeterli olduğu belirtilmektedir (Çetintaş, 2000:26-27).

Piyasa türlerinin ayrımı tam rekabetten tekele kadar uzanan bir yelpaze oluşturmaktadır. Bu sınıflamada piyasadaki firma sayısı ve piyasaya giriş koşulları

önemli kriterlerdir. Tekele göre firma sayısının daha fazla olduğu oligopol modellerinde firma sayısının azlığından kaynaklanan firmalar arası fiyat anlaşmaları yapılması muhtemeldir. Piyasaya giriş koşulları üzerinde oluşturulacak serbestliğin piyasaları daha rekabetçi duruma getirebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Günümüz koşullarında özellikle tüketici çıkarlarını korumak için rekabetçi piyasalar oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle rekabetten beklenen faydaların neler olduğunu ortaya koymak faydalı olacaktır. Bir sonraki başlıkta rekabetten beklenen faydalar ele alınmaktadır.

4.2. Rekabetten Beklenen Faydalar

Rekabetten beklenen faydalar ekonomik faydalar, sosyal faydalar ve siyasal faydalar olarak ayrılabilir.

4.2.1. Ekonomik Faydalar

Modern iktisat kuramlarında iktisadi etkinliğin üç boyutundan bahsedilmektedir; “üretimde etkinlik”, “kaynak dağılımında etkinlik” ve “yenilikte etkinlik”. Piyasada oluşacak rekabetin bu üç etkinliği artırması beklenmektedir.

4.2.1.1. Üretimde Etkinlik

Uluslararası rekabete kapalı ülkelerde yurt içi firmalar için, az sayıda firmanın bulunduğu oligopol piyasalar veya tekel piyasalarda faaliyet gösterme olanağı ortaya çıkmaktadır. Ülke, piyasalara giriş serbestisi özelliğini taşıyan bir entegrasyona üye olduğunda, yurt içi üreticiler entegrasyon üyesi diğer ülke firmalarıyla rekabete girmek zorunda kalmaktadır.

Rekabet, teşebbüsleri daha az maliyetle üretim yapmaya, yani daha az kaynak kullanımı ile üretim yapmaya zorlamaktadır. Çünkü, firmaların piyasada oluşan

fiyatı etkileme gücünden yoksun olmaları nedeniyle, faaliyetlerini sürdürebilmek için daha düşük marjinal maliyete sahip olmaları gerekmektedir.

Tekelci firma bakımından ise, üretimde etkinlik ilkesi geçerli olmakla beraber, bu ilke rekabetçi piyasayla karşılaştırıldığında aynı derecede öneme sahip değildir. Tekelci firmanın, talep eğrisine de bağlı olarak, piyasadaki fiyatı kendi marjinal maliyetinin üzerinde tespit edebilmesi nedeniyle, üretimde az kaynak tüketimi tekelci firma bakımından bir var olma sorunu değildir. Dolayısıyla, tekeli piyasasında üretimde verimlilik ilkesi nadiren gözetilir.

4.2.1.2. Kaynak Dağılımında Etkinlik

Kaynak dağılımında etkinlik ilkesi, belirli bir malın veri girdi seviyesinde ne miktarda üretileceği ve toplumsal değerlerin ne şekilde tahsis edileceği ile ilgilidir. Toplumda bütün kaynaklar kullanıldığı zaman, her bir maldan ancak belli bir miktar üretilir. Herhangi bir malın üretimi artırıldığı zaman, başka bir malın üretiminin düşürülmesi gerekir. Çünkü hammadde, işgücü, sermaye gibi iktisadi kaynaklar sınırsız miktarda değildir. Rekabet, kaynak dağılımında verimliliğin temininde en etkili yöntemdir. Rekabet, kaynakların tüketicilerin her bir malı elde etmek arzusu ve o mala verdiği ekonomik değere göre dağılımını sağlayarak genel mutluluk ve refahın artırılmasını sağlar. Kaynak dağılımında verimlilik, bütün piyasalarda fiyatın marjinal maliyete eşit olması ile gerçekleşir. Her bir firmanın üretim miktarı, piyasanın tümünü etkilemeyecek kadar küçüktür ve üretim miktarı, piyasa fiyatı ile son üretilen malın marjinal maliyetine eşit olacak şekilde belirlenir. Böylece, rekabetçi piyasada faaliyet gösteren firmaların toplam marjinal maliyeti piyasa fiyatına eşitlenir. Bu fiyat seviyesinde firmalar, normal karın üzerinde, aşırı kar elde edemez.

Tekelci firma açısından ise durum farklıdır. Tekelci firmanın bir birim fazla mal satması halinde elde edeceği marjinal gelir, marjinal maliyete eşit değildir. Çünkü fazladan arz edilen her bir mal, fiyatın düşmesine yol açar. Dolayısıyla,

tekelci firma üretim miktarını talebe göre değil, marjinal maliyeti, marjinal gelirine eşit olacak şekilde belirler. Bu fiyat seviyesinde ise tekelci firmanın normal karın üzerinde, aşırı kar elde etmesi mümkündür. Buda üretim miktarının azalmasına ve kaynak tahsisinde tüketici etkilerinin azalmasına yol açacaktır. Şöyle ki, arz miktarı düşerken fiyatın artması; kimi tüketicilerin taleplerinin karşılanmaması, kimilerinin ise daha yüksek bedel ödemek zorunda kalması sonucunu doğurur. Tüketicilerden bazılarının fazla bedel ödemek zorunda kalması, bu fazlalık kadar kısmın piyasadan çekilmesine ve başka değerlerin yaratılmasına katkıda bulunmak yerine, tekelciye rant olarak aktarılmasına neden olur. Kaynak dağılımında verimliliğin bu şekilde bozulması, tüketicilerin arzularının daha az tatmin edilmesi demektir. Bu ise, rekabetin kısıtlanmasından toplumun görmüş olduğu zarardır (DPT, 2000:1).

Oligopol piyasalarda ise firma sayısının azlığından dolayı her zaman aralarında anlaşma yaparak fiyatı ya da miktarı belirleme ihtimalleri vardır. Bu piyasa türünde de kaynak dağılımında verimlilik sağlanamayabilir ve tüketiciler bundan zarar görebilir.

4.2.1.3. Yenilikte Etkinlik

Rekabetçi piyasalarda faaliyet gösteren firmalar, piyasada kalabilmek için diğerlerinden farklılaşmalıdır. Bunun için daha ucuz ve daha iyi bir ürüne hatta yeni bir buluşa sahip olmalıdır. Dolayısıyla rekabetçi piyasalarda teşebbüslerin araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunmaları gereklidir. Firmalar arasındaki rekabet, yatırım ve teknoloji alanında güdüleyici rol üstlenmektedir. Bu nedenle rekabet ile yenilik içeren çıktı arasında pozitif yönlü ilişki olduğu kabul edilmektedir (Allen vd., 1998:1).

Tekelci firmaların da, ar-ge faaliyetinde bulunması mümkündür. Ancak buna rekabetçi piyasalardaki kadar sık rastlanmadığı, en azından teoriden yola çıkarak söylenebilir. Çünkü tekelci firma, fiyat ve arz miktarını tespit edebileceği gibi arz edilen malın kalitesini de kontrol edebilir. Karını maksimize etmek isteyen tekelci

firmanın, yeni araştırmalara para harcaması rasyonel bir davranış değildir. Çünkü herhangi bir yenilik olmadan da, tekel karını elde etme olanağına sahiptir. Böyle bir firmanın yapacağı her harcama karının azalması anlamına geleceğinden, rekabetin olmadığı piyasalarda firmaların yeni buluşlara ve daha iyi mal arzına yönelik faaliyetlerde bulunmasının rekabetçi piyasalara kıyasla daha az olacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki, tekелci firmanın faaliyet gösterdiği sektöre başka firmaların girme olasılığı varsa; yani potansiyel bir rekabet mevcutsa; teşebbüs, muhtemel rakiplerden farklılaşma güdüsü ile ar-ge faaliyetine yönelebilir. Sonuç olarak, piyasalardaki fiili veya potansiyel rekabet firmaları ar-ge faaliyetlerine, yani yenilikte etkinliğe yöneltmektedir.

4.2.2. Sosyal Faydalar

Rekabetin sosyal faydaları yukarıda değinilen iktisadi etkinliğin gerçekleşmesine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Rekabetçi piyasa, iktisadi etkinliği gerçekleştirerek, düşük maliyet-yüksek üretim miktarı-düşük fiyat sayesinde refah etkisi yaratacak; aşırı karı engelleyerek, tüketicilerin korunmasını sağlayacaktır. Yine rekabet, siyasal yaşama oyları ile katılan halkın ekonomik yaşamda da görüş ve arzularını ifade etmesini sağlayacaktır. Çünkü, rekabet kaynak dağılımında etkinliği ve toplumsal varlıkların tüketici tercihlerini tam olarak karşılayacak şekilde kullanılmasını sağlar. Son olarak rekabet, yenilikte etkinliği sağlayarak, sosyal hayattaki gelişmeleri teşvik edici rol oynar. Çünkü rekabetçi piyasalarda faaliyet gösteren firmalar açısından başarılı olmak, yeni bir buluşa, daha kaliteli ürüne veya daha etkin faaliyet göstermeye bağlıdır. Bu gerçek, teşebbüsleri araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunmaya zorlamaktadır.

4.2.3. Siyasal Faydalar

Rekabet, ekonomik gücün tek bir elde toplanmasını önleyip, topluma yaygınlaştırarak, iktisadi güce sahip olanların siyasi hayata da egemen olmasını engeller. Nitekim bu husus, Amerikan Rekabet Kanunları'nın kabulü sırasında

özellikle belirtilmiş ve Senatör Sherman, Kanun teklifinde, bunun bir özgürlük bildirgesi olduğunu ifade etmiştir. Yine ABD’de, Anayasa Mahkemesi (Yüksek Mahkeme) rekabetin “demokratik, siyasal ve sosyal müesseselerin korunmasında” önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır (DPT, 2000:2-3).

4.3. Gümrük Birliği ve Rekabet İlişkisi

Gümrük birliği ve rekabet arasındaki ilişki, ikiye ayrılarak incelenebilir. Birincisi, gümrük birliğinin yurt içi endüstrilerin rekabet ortamı üzerindeki etkisi ve ikincisi, uluslararası rekabet gücü üzerindeki etkisidir. Açıklamalar bu iki etkiyle ilgili literatürün incelenmesi üzerine devam edecektir.

4.3.1. Gümrük Birliğinin Rekabet Ortamı Üzerine Etkisi

Günümüzde serbest piyasa ekonomisi genel kabul görmüş bir iktisadi sistemdir. Dış ticarete serbestleşmeyi de içeren serbest piyasa sisteminde ekonomik etkinliğin sağlanması için, rekabetçi piyasaların oluşturulması, ekonomi politikaları içinde bir köşe taşı niteliğindedir. Rekabetin bu derece önemli olmasının arkasında rekabetten beklenen faydalar yatmaktadır.

Dış ticaret literatüründeki, dış ticaret serbestleşmesi ve rekabet arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, Krugman (1979), Brander ve Krugman (1983) ve Helpman ve Krugman (1985) tarafından öne sürülen uluslararası ticaretin rekabeti artıracak savına dayanmaktadır⁸. Teoriye göre piyasalara giriş önündeki tarife ve kota gibi engellerin kaldırılması ile piyasadaki rakip firma sayısı artacak, ölçek ekonomileri ortaya çıkacak, fiyatlar ve fiyat-maliyet marjları düşecektir.

Baldwin ve Venables (1995) ise ekonomik entegrasyonun rekabet yanlısı etkisinden kaynaklanan kazançlara vurgu yapmakta ve gümrük tarifeleriyle korunan

⁸ Liberalleşme ile rekabet arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan oluşan literatür, çalışmanın ilerleyen kısmında, “Liberalleşme ve Fiyat-Maliyet Marjı” başlığı altında incelenmektedir.

yurt içi endüstrilerin, birlik içindeki rekabetle karşılaştıklarında daha rekabetçi davranmak zorunda kalacaklarını belirtmektedir. Ekonomik entegrasyona dahil olmayla birlikte ortaya çıkan piyasaya giriş serbestisi, rakiplerin sayısının artmasını ve gizli anlaşmaların ortadan kalkmasını sağlayarak, piyasalarda rekabetin artmasına neden olacaktır.

Özellikle 1990 sonrasında NAFTA'nın kurulması ve Avrupa Birliği'nin ortak pazar aşamasına geçmesiyle ekonomik entegrasyonların rekabet yanlısı etkisini inceleyen çalışmalar ortaya çıkmıştır. Tam rekabet piyasası ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarının terkedildiği bu çalışmalarda, ulaşılan ortak sonuca göre, ekonomik entegrasyon, birliğe dahil olan ülkenin yurt içi piyasalarındaki rekabet ortamını iyileştirmektedir.

Drusilla ve Stern (1989), Drusilla vd. (1998), Smith ve Venables (1988), Gasiorek vd. (1992), Allen (1998), Fung (1992), Botassa ve Sembenelli (2001), Konings (2001) ve Siotis (2003) ekonomik entegrasyonun rekabet yanlısı etkisini inceleyen çalışmalardandır. Hesaplanabilir genel denge modelini kullanan Drusilla ve Stern (1989) ABD Kanada serbest ticaret anlaşmasının Kanada üzerine rekabet etkisini hesaplamış ve Kanada için rekabet artışı ortaya çıktığı sonucuna ulaşmışlardır. Drusilla vd. (1998) benzer bir çalışmayı Şili'nin NAFTA'ya girişi üzerine yapmışlar ve benzer sonuçlar bulmuşlardır. Fakat, hesaplanabilir genel denge yaklaşımı bazı yönlerden eleştirilmektedir. Örneğin, Tybout ve Westbrook (1996) hesaplanabilir genel denge modellerinde ölçek ekonomilerinden kaynaklanan rekabet yanlısı etkinin aşırı tahmin edildiğini öne sürmektedir.

Ortak Pazar'ın etkilerinin incelendiği bir diğer çalışma Smith ve Venables (1988)'e aittir. Bu çalışma ex-ante olarak yapılmış ve Ortak Pazar'ın endüstri-içi ticaret ve rekabet üzerindeki etkilerinin tahmin edilmesini içermektedir. Kısmi denge yaklaşımının kullanıldığı çalışmada Ortak Pazar'ın güçlü rekabet yanlısı etki ortaya çıkaracağı sonucuna ulaşılmıştır.

Gasiorek vd. (1992) ise ölçeğe göre artan getiri ve bazı sektörler için tam rekabet piyasası bazıları içinse eksik rekabet piyasası varsayımı yaparak, Ortak Pazar'ın Avrupa Topluluğu ve dünyanın geri kalanı üzerindeki etkilerini, hesaplanabilir genel denge modeli kullanarak tahmin etmiştir. Çalışmada fiyat-maliyet marjı, fiyat endeksi, miktar endeksi ve tarife oranlarıyla ilişkilendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, birlik içinde güçlü rekabet-yanlısı etki ortaya çıkmıştır. Ortak Pazar içindeki ihracatçıların rekabet güçleri arttığından dolayı, dünyanın geri kalanına yaptıkları ihracat artmıştır. Ek olarak dünyanın geri kalanından yapılan ithalat azalmıştır.

Allan (1998) ise Gasiorek vd. (1992) tarafından oluşturulan modeli kullanarak Ortak Pazar'ın AB piyasaları üzerine rekabet etkisini analiz etmiştir. Çalışma sonucunda Ortak Pazar'ın AB içindeki rekabet üzerinde güçlü pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Parçalanmış ulusal piyasaların tek bir uluslararası piyasa haline getirilmesini piyasa entegrasyonu olarak tanımlayan Haaland ve Wooton (1992), AB piyasalarındaki entegrasyonun rekabet ortamı üzerindeki etkisini incelemek için, tüketici fiyatlarını ve firmaların piyasa paylarını karşılaştırmıştır. Yazarlar, tüketici fiyatlarının ve piyasa paylarının parçalanmış ulusal piyasalarda daha yüksek olduğu sonucuna bulmuşlardır. Böylece ekonomik entegrasyonun, parçalanmış piyasaları birleştirerek rekabet yanlısı etkiyi ortaya çıkardığı sonucuna ulaşmışlardır.

Teorik bir çalışma yapan Fung (1992) ise, yurt içi firmaları ve yabancı firmaları çeşitli maliyet durumlarına göre sınıflayarak, ekonomik entegrasyonun rekabet yanlısı etkisinin ortaya çıkıp çıkmayacağını incelemiştir. Çalışmada, eğer yabancı firma yurt içi firmadan daha düşük maliyetli üretim yapıyorsa ekonomik entegrasyonun rekabet yanlısı etkisinin ortaya çıkacağı sonucuna ulaşılmıştır. Fakat, yabancı firma daha yüksek maliyetli üretici ise ve ekonomik entegrasyonla uygulanan tarife başlangıçtaki tarife düzeyinden yüksekse rekabet üzerinde olumsuz etki beklenmektedir.

Botassa ve Sembenelli (2001) 1988-1999 yıllarını kapsayan firma düzeyindeki çalışmalarında Ortak Pazar'ın İtalya üzerine rekabet etkisini fiyat maliyet marjlarını kullanarak incelemişlerdir. Çıktı düzeyindeki artışın bağımlı değişken ve işgücündeki, hammadde ve sermaye stokundaki artışların bağımsız değişken olarak belirlendiği modelde, elde edilen katsayı fiyat maliyet marjını vermektedir. Yazarlar Ortak Pazar öncesi 1988-1990 dönemi ve Ortak Pazar sonrası 1991-1999 dönemleri şeklinde iki ayırım yapmışlar ve İtalya yurt içi piyasalarında ilk dönemde fiyat-maliyet marjlarını %11.7-%16.2 aralığında bulmuşlardır. İkinci dönemde ise fiyat-maliyet marjlarının %4.2-%7.0 aralığında gerçekleştiğini bularak Ortak Pazar'ın İtalya yurt içi piyasalarında fiyat-maliyet marjlarını düşürdüğü ve dolayısıyla rekabet yanlısı etkinin ortaya çıktığı sonucuna ulaşmışlardır.

İspanya üzerine benzer bir çalışma yapan Siotis (2003) ise 1983-1986 döneminde İspanya'nın AB'ye tam üyeliğinin İspanya yurt içi piyasalarındaki rekabet ortamı üzerine etkisini incelemiştir. Firma düzeyinde yapılan analizde fiyat-maliyet marjları bağımlı değişken olarak alınarak çıktı artışı ve AB'ye tam üyelik için oluşturulan kukla değişken ile ilişkilendirilmiştir. 39926 gözlemi içeren analiz sonucunda AB'ye tam üyeliğin İspanya endüstrilerindeki fiyat-maliyet marjlarında ciddi düşüşlere neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Mıhçı ve Akkoyunlu-Wigley (2002) ise 1994-1998 yıllarını kapsayan çalışmalarında AB-Türkiye gümrük birliğinin Türkiye'nin yurt içi piyasaları üzerindeki rekabet etkisini, fiyat-maliyet marjlarını kullanarak analiz etmiştir. 12 sektöre ayrılan Türkiye imalat sanayi üzerine yapılan analizde, bağımlı değişken olarak alınan fiyat-maliyet marjı, ithalat oranı, ihracat oranı, katma değer, sermaye hasıla oranı ve 1994 yılı için oluşturulan kukla değişken ile ilişkilendirilmiştir. Çalışmada gümrük birliğinin yurt içi rekabeti olumlu etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye üzerine benzer bir çalışma yine Akkoyunlu-Wigley ve Mıhçı (2004) tarafından 1994-2000 yıllarını kapsayacak şekilde yapılmıştır. Fiyat-maliyet

marjlarının yoğunlaşma oranı, ithalat oranı, ihracat oranı ve sermaye-hasıla oranı ile ilişkilendirildiği çalışmada, gümrük birliğinin Türkiye’deki yurt içi rekabeti olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Konings vd. (2001) 1992-1997 dönemini kapsayan Belçika ve Hollanda üzerine yaptıkları çalışmalarında ithalat girişleri ve firmaların fiyat-maliyet marjları ilişkisini incelemişlerdir. Fiyat-maliyet marjının çıktı, sermaye stoku ve ithalat girişleriyle ilişkilendirildiği analiz sonucunda Belçika için fiyat-maliyet marjı ithalat ilişkisi anlamsız bulunmuştur. Hollanda içinse ithalat girişlerinin fazla olduğu sektörlerdeki fiyat-maliyet marjları, ithalat girişlerinin düşük olduğu sektörlerdeki fiyat-maliyet marjlarından daha yüksek bulunmuştur. Başka bir ifadeyle, fiyat-maliyet marjı ile ithalat ilişkisi, teoride beklenenin aksine, pozitif yönlü bulunmuştur.

Literatürde ekonomik entegrasyonların rekabet üzerine etkisinin incelendiği çalışmalar gümrük birliği ve ortak pazar biçimlerindeki ekonomik entegrasyonlar üzerine yapılmıştır. Çalışmalarda, gümrük birliği ve ortak pazarın, çoğunlukla rekabeti artırıcı etkisi olduğu sonucuna ulaşmakla birlikte, ortak pazardan daha fazla rekabet artırıcı etki beklenmektedir.

4.3.1.1. Fiyat-Maliyet Marjı

Dış ticarete serbestleşmenin rekabet üzerindeki etkisini ölçmede yoğunlaşma oranı⁹, fiyat-maliyet marjı, rant oranları ve ithalat girişleri değişkenleri kullanılmaktadır. Bu değişkenlerin arasında literatürde rekabetin ölçülmesinde en çok kullanılan değişken fiyat-maliyet marjıdır (Boone, 2004:2).

Literatürde rekabet etkisinin ölçümünde fiyat-maliyet marjı genel kabul gördüğü için bu çalışmada fiyat-maliyet marjının kullanımı tercih edilmiştir. Bu

⁹ Yoğunlaşma bir endüstri dalında toplam ekonomik faaliyetlerin az sayıda firma elinde yığılması durumu olarak ifade edilebilir. Yoğunlaşma oranı 0 ile 100 arasında değerler almakta ve endüstrideki firma sayısı azaldıkça 100’e yaklaşmaktadır.

amaca yönelik olarak, açıklamalar piyasaların rekabet durumunun ölçülmesinde kullanılan fiyat-maliyet marjı ve fiyat-maliyet marjıyla ilişkilendirilen değişkenler üzerine olacaktır.

Yapılan çalışmalarda fiyat-maliyet marjı hesaplanırken, aralarında bazı farklılıklar olmasına rağmen temelde iki farklı yöntem kullanılmaktadır. Bunlardan biri Hall (1988) tarafından uygulanan, çıktı oranındaki artışın bağımlı değişken olarak ve işgücü ve diğer girdilerdeki artışın bağımsız değişken olarak yerleştirildiği modelin tahminine dayanmaktadır. Modelden elde edilen katsayı fiyat-maliyet marjını vermektedir. Bu hesaplama örneği teşkil eden Levinshon (1993) tarafından oluşturulan model “fiyat-maliyet marjı ve liberalleşme ilişkisi” başlığı altında incelenmektedir. İkinci yöntemde ise fiyat-maliyet marjı, net satış hasılatından işgücü maliyetleri ve girdi maliyetleri çıkarılarak elde edilir. Endüstri düzeyinde fiyat-maliyet marjlarının hesaplandığı ikinci yöntemin farklı formları vardır. Örneğin Collins ve Preston (1969), Jacquemin vd. (1980) ve Demowitz vd. (1986) fiyat-maliyet marjını aşağıdaki gibi hesaplamıştır:

$$PCM = \frac{VA - W}{TS} \quad (1)$$

Denklikte PCM, fiyat-maliyet marjını; VA, katma değeri; W, işgücüne yapılan ödemeleri; TS, toplam satışları simgelemektedir. Katma değer, toplam gelirden girdi maliyetlerinin düşülmüş halidir. McFetridge (1973) ise fiyat-maliyet marjını hesaplarken, yukarıdaki denklikteki toplam satışlar yerine katma değeri kullanmıştır. Mihci ve Akkoyunlu-Wigley (2002) ise toplam satışlar yerine üretimi kullanmışlardır.

Literatürde fiyat-maliyet marjları ile yoğunlaşma oranı, ithalat oranı, ihracat oranı, sermaye hasıla oranı ve endüstri içi ticaret kavramları birlikte tartışılmaktadır. Devam eden alt başlıklarda bu ilişkiler incelenmektedir.

4.3.1.2. Fiyat-Maliyet Marjı ve Yoğunlaşma İlişkisi

Fiyat-maliyet marjları ve endüstri yoğunlaşma oranları pek çok yazar tarafından ele alınmıştır. Bu konuyu ilk ele alan Bain (1951), (1954) Amerikan imalat sanayindeki verileri bir araya getirdikten sonra, bunları yoğunlaşma oranlarını göz önüne alarak, yapısal karakterlerine göre düzenlemiştir. Daha sonra bu grupları, her grubun en büyük dört firmasının ortalama kar oranını ele alarak kıyaslayan Bain (1951), yoğunlaşma oranlarının yüksek olduğu sektörlerde kar oranlarının daha fazla olduğu sonucuna varmıştır. Yazar ikinci çalışmasında, piyasa yoğunlaşması ile giriş engellerinin karlılık üzerine etkilerini ele almıştır. Yoğunlaşma oranlarının ve giriş engellerinin yüksek olduğu sektörlerdeki kar oranlarının, yoğunlaşma oranlarının yüksekliğine karşın giriş engellerinin düşük olduğu sektörlerle göre daha yüksek olduğunu düşünen yazar, bunu ispatlamak için yirmi imalat sanayisinin 1936-1940 ve 1947-1951 yılları arasındaki verilerini incelemiştir. Giriş engelleri ve yoğunlaşma oranlarının yüksek olduğu sektörlerde, şirketler arası bir işbirliğinin kar oranlarını yükselttiğini iddia eden Bain, yeni firmaların karşılaştıkları giriş engellerinin, pazardaki eski ve güçlü firmaları rekabetçi güçlere karşı koruduğunu belirtmiştir. Giriş engelleri yüksek olduğunda, eski firmalar giriş tehdidini göz ardı ederek aralarında işbirliği yapmakta ve bu sayede kar oranlarını yüksek tutmayı başarabilmektedirler (Senyücel, 2003:29,30).

Fiyat-maliyet marjı ve yoğunlaşma ilişkisi konusunda benzer sonuçlar Collins ve Preston (1966) ve (1969), McFetridge (1973), Jacquemin vd. (1980), Chappell ve Cottle (1985) gibi yazarlar tarafından da elde edilmiştir.

1970'lerin başlarına kadar yoğunlaşmanın fiyat-maliyet marjını artırdığı konusunda fikir birliği vardır. Bu fikir birliği, 1969'da ortaya çıkan ve Nail Raporu olarak isimlendirilen politika uygulamalarında yansımaları bulmuştur. Bu Rapor'un önerileri uygulanamamış olmakla birlikte, endüstrilerin yoğunlaşma oranlarının düşürülmesini amaçlayan bir dizi politika uygulamalarını içermektedir.

Bu politika uygulamalarına girişilmesi özellikle oligopol piyasalarda karlılığın doğru ölçümü ve yoğunlaşma ile doğru bir şekilde ilişkilendirilmesi konularında soru işaretleri doğurmuştur. Örneğin, maliyet avantajına sahip olan bazı firmaların endüstride büyük paylar alması durumunda, yoğunlaşma ve karlar arasında pozitif ilişki ortaya çıkacaktır. Fakat geçerli böyle bir durumda karlılık, yoğunlaşma oranlarının yüksekliğinden değil verimlilikten kaynaklanmaktadır (Salinger vd., 1990:288-291).

1970  ncesi karlılık ve yoğunlaşma ilişkisi bulgularına itiraz eden yazarlar arasında Demsetz (1973), Peltzman (1977) ve Salinger vd. (1990)  nemli yer tutmaktadır. Demsetz (1973) yoğunluğun yüksek olduğu sektörlerde sadece k  k firmaların normal kar elde edeceğini ve büyük firmalarınsa yüksek getiriler elde edeceğini belirtmiştir. Büyük firmaların yüksek getiriler elde etmesini ise, büyük firmalar arasındaki olası bir anlaşmaya değil bu firmaların verimliliğinin yüksekliğine bağlamıştır. Demsetz (1973) karlılık ve yoğunlaşma arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Peltzman (1977) ve Salinger vd. (1990) ise yaptıkları ampirik çalışmalarda Demsetz (1973)'in bulgularını destekleyici sonuçlara ulaşmışlardır. Bu yazarlara göre, karlılık ve yoğunlaşma arasındaki ilişki kesin olarak ortaya konamamaktadır. Karlılık ile verimlilik ilişkisinin, yoğunlaşma oranlarıyla arasındaki ilişkisi ise daha makuldür. Yoğunlaşma ve karlılık arasındaki ilişki, büyük ölçüde karlılık ve verimlilik arasındaki ilişkiye bağlıdır (Peltzman, 1977:262).

1970  ncesi karlılık ve yoğunlaşma ilişkisi bulgularına yönelik bir diğer itiraz bu ilişkinin doğrusal olmaması konusundadır. Demowitz vd. (1986) 1958-1981 yılları için yoğunlaşma oranları ve karlılık arasındaki ilişkiyi incelemiş ve 1960'ların ortasına kadar bu ilişkinin giderek artan bir yapı sergilediğini, ancak daha sonra tam tersi yönde azalmaya başladığını ve 70'lerin sonunda neredeyse yoğunlaşma ile karlılık arasında hiç bir ilişki kalmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

4.3.1.3. Fiyat-Maliyet Marjı ve Liberalleşme İlişkisi

Literatürdeki bir diğer ilgi konusu liberalleşme ve fiyat-maliyet marjı ilişkisidir. Bu ilişki, özellikle, tam rekabet piyasa yapısı ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarını terkeden yeni dış ticaret teorilerinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Firma düzeyindeki ve endüstri düzeyindeki mikro çalışmaların çoğunluğu, ithalat artışlarının piyasaları disipline edici özelliğini test etmekte ve ithalat oranı ve fiyat-maliyet marjı arasında genellikle negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Bu ilişki, Krugman (1979) tarafından öne sürülen monopol ve oligopol piyasa yapılarında, ticaretin serbestleştirilmesi talep esnekliğini, firmaların ölçeklerini artıracığı ve ortalama maliyeti ve fiyatı düşüreceği savına dayanmaktadır. Ayrıca, Dixit ve Norman (1980), Brander (1981) gibi yazarlar ise oligopol piyasa yapısında, ticari serbestleşmenin yurt içi firmaların piyasa gücünü ve fiyat-maliyet marjını azaltacağını savunmaktadırlar. Bu olayın özellikle gelişmekte olan ülkelerle ilgili olduğu öne sürülmektedir. Bu durum “piyasa disiplini olarak ithalat” hipotezi olarak isimlendirilmektedir (Levinshon, 1993:2).

Piyasa disiplini olarak ithalat hipotezini test eden çalışmalardan, Levinshon (1993) sadece İstanbul ilindeki işletmeleri kapsayan çalışmasında, Harrison (1994a) Fildişi Sahilleri üzerine yaptığı çalışmasında, Grether (1996) Meksika üzerine yaptığı çalışmasında ve Krishna ve Mitra (1998) Hindistan üzerine yaptıkları çalışmalarında ithalattaki serbestleşme ile fiyat-maliyet marjı arasında negatif ilişki bulmuşlardır. Lopez ve Lopez (2003) Amerikan gıda imalat sanayi üzerine yaptıkları çalışmasında fiyat-maliyet marjları ile ithalat oranı arasında negatif ilişki bulmuştur. Hoekman vd. (2001) ise ülke büyüklüğü ve ithalat girişlerinin fiyat-maliyet marjları üzerindeki etkisini kesit veri analizi kullanarak incelemiş ve ithalat girişlerinin, büyük ülkelere kıyasla küçük ülkelerde fiyat-maliyet marjını daha fazla düşürdüğü sonucunu ulaşmışlardır. Bu sonuçlara ters olarak, örneğin Goldor ve Aggarwal (2004) Hindistan üzerine yaptıkları çalışmalarında ticaret liberalizasyonu ve fiyat-maliyet marjları arasında pozitif ilişki bulmuştur.

İthalat girişlerinin piyasaları disipline edici özelliğinin sınındığı çalışmalarda kullanılan modeller farklılık göstermektedir. Örneğin, Amerikan sektörlerindeki fiyat-maliyet marjlarını tahmin eden Hall (1988)'ın yöntemine dayanarak, Türkiye üzerine firma düzeyinde analiz yapan Levinshon (1993) modelini aşağıdaki gibi kurmuştur.

$$\Delta q_{it} = \beta_{84_{it}} \left[\sum \frac{W_{ijt}}{P_t} \Delta L_{jit} + \frac{r_{it}}{P_t} \Delta K_{it} \right] + \beta_{8586_{it}} \left[\sum \frac{W_{ijt}}{P_t} \Delta L_{jit} + \frac{r_{it}}{P_t} \Delta K_{it} \right] + f_{it} (\lambda_t + \mu_{it}) \quad (2)$$

Modelde Δq , çıktıdaki büyümeyi; P , ilgili malın fiyatını; ΔL , işgücündeki artışı; W , işgücüne yapılan ödemeleri; ΔK sermaye artışı; r , sermayenin maliyetini ve $(\lambda_t + \mu_{it})$ hata terimini ifade etmektedir. β_{84} liberalleşme öncesi fiyat-maliyet marjlarına ait katsayıdır ve β_{8586} liberalleşme sonrası fiyat-maliyet marjlarıdır. Tahmin sonucunda $\beta_{84} > \beta_{8586}$ olması beklenmektedir. Başka bir ifadeyle, liberalleşme öncesi fiyat-maliyet marjları katsayısının liberalleşme sonrası fiyat-maliyet marjlarından büyük olması beklenmektedir. Sadece İstanbul ilindeki firmaları ve 1983-1986 yıllarını kapsayan çalışmada, liberalleşmenin Türkiye yurt içi endüstrilerinde fiyat-maliyet marjını düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır.

İthalat ile fiyat-maliyet marjı arasındaki ilişkinin incelendiği bir diğer model, endüstri düzeyinde ve Lerner endeksine dayanarak analiz yapan Lopez ve Lopez (2003) tarafından kullanılmıştır. Lerner endeksi (fiyat-marjinal maliyet)/fiyat olarak formüle edilir. Elde edilen değer 0 ile 1 arasında değişir ve 1'e yaklaştıkça fiyat-maliyet marjlarının yüksek olduğu şeklinde yorumlanır. Lopez ve Lopez (2003) modeli aşağıdaki gibi kurmuşlardır.

$$\ln L = \alpha_0 + \alpha_1 \ln CR + \alpha_2 XS + \ln MS [\alpha_3 \eta_M^{-1} + \alpha_4 \eta^{-1} + \alpha_5 (\varepsilon^{-1} - 1)] - \ln \eta + \mu_1 \quad (3)$$

Modelde L , Lerner endeksini; MS , ithalat oranını; XS , ihracat oranını; CR , yoğunlaşma oranını; η , talep esnekliğini ve η_M ithalatın talep esnekliğini

göstermektedir. Modelde α_3 , α_4 ve α_5 katsayıları ilgili malın talep esneklikleri katsayılarıdır ve aralarındaki ilişkinin $\alpha_3 < 0 < \alpha_4$, α_5 şeklinde olması beklenmektedir. 1992 yılını ve 24 gıda imalat endüstrisini kapsayan çalışma sonucunda, ilgili mala yönelik talep esnekliği düşük olduğunda ve ölçeğe göre artan maliyetlerin geçerli olduğu koşullarda ithalatın fiyat-maliyet marjını artırdığı bulunmuştur. Diğer durumlarda ithalat ile fiyat-maliyet marjları arasında negatif ilişki bulunmuştur.

Fiyat-maliyet marjı ile ithalat oranı ilişkisinin incelendiği bir diğer çalışma daha önce “Gümrük Birliğinin Rekabet Ortamı Üzerine Etkisi” başlığı altında değinilen Mıhçı ve Akkoyunlu-Wigley (2002) tarafından yapılmıştır. AB-Türkiye gümrük birliğinden kaynaklanan ithalat girişlerinin ele alındığı Mıhçı ve Akkoyunlu-Wigley (2002) 1994-1998 yılları arası dönemi ve 12 imalat sanayi sektörünü kapsayan bu çalışmalarında, fiyat-maliyet marjı ile ithalat oranı değişkeni arasında pozitif bir ilişki bulurken, ihracat oranı değişkeni ile anlamsız ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mıhçı ve Akkoyunlu-Wigley (2002) tarafından oluşturulan model aşağıdaki gibidir:

$$PCM = c + \alpha_1 M + \alpha_2 X + \alpha_3 VA + \alpha_4 KQ + \alpha_5 D + u \quad (4)$$

Modelde PCM, fiyat-maliyet marjını, M ithalat oranını, X ihracat oranını, VA katma değeri, KQ sermaye hasıla oranını, D 1994 yılı için kukla değişkeni ve u hata terimini ifade etmektedir. İthalat oranı ve ihracat oranı değişkenleri hesaplanırken AB ile Türkiye arasındaki ticaret verileri kullanılmıştır. Mıhçı ve Akkoyunlu-Wigley (2002) ithalat oranı ile gümrük birliği ve ihracat oranı ile gümrük birliği ilişkilerini pozitif bulmuşlardır.

Benzer bir çalışma yine Akkoyunlu-Wigley ve Mıhçı (2004) tarafından yapılmıştır. Çalışmada fiyat-maliyet marjı, yoğunlaşma oranı, ithalat oranı, ihracat oranı ve sermaye hasıl oranı ile ilişkilendirilmiştir. 1994-2000 yıllarını kapsayan çalışmada elde edilen sonuca göre ithalat oranı ve ihracat oranı değişkenleri fiyat-maliyet marjları ile negatif ilişkilidir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden oluşan 41 ülkede fiyat-maliyet marjı, ithalat girişleri ve ülke büyüklüğü arasındaki ilişkiyi endüstri düzeyinde inceleyen Hoekman (2001) ise aşağıdaki modeli kullanmıştır.

$$\mu_c = \beta_0 + \beta_e E + \beta_m m + \beta_{es} * size + \beta_{ms} m * size + \Sigma \beta_v C + \zeta \quad (5)$$

Modelde μ_c , endüstri fiyat-maliyet marjını; E, giriş düzenlemelerini (dışa açılma); m, ithalat girişlerini; size, ülke büyüklüğünü ve C iş ortamını simgelemektedir. Küçük ülkelerde daha yüksek olmakla birlikte, β_m negatif bulunmuştur. Başka bir ifadeyle dışa açılma ile fiyat-maliyet marjları arasındaki ilişki küçük ülkelerde daha güçlüdür.

Yapılan ampirik çalışmalar ihracat oranı ile fiyat-maliyet marjı arasındaki ilişkinin yönünün negatif olduğunu ortaya koymaktadır. Dış ticaret serbestisi daha geniş piyasalara giriş olanağı sağlamakta ve daha geniş piyasalara giriş de ölçek ekonomilerine neden olmaktadır. Böylece dış ticaret serbestisi, üretim maliyetlerini düşürmekte ve daha fazla rakiple karşılaşmasından dolayı da fiyatlar ve fiyat-maliyet marjları düşmektedir. Fakat, ihracat ile fiyat maliyet-marjı arasındaki ilişki, ithalat ile fiyat-maliyet ilişkisi kadar kesin değildir. Yurtiçi ve yurt dışı piyasalar arasında fiyat farklılaştırması yapma olanağı yok ise, ihracat artışıyla birlikte rekabetçi bir süreç ortaya çıkacağından, ihracat artışı fiyat-maliyet marjlarının düşmesini sağlayacaktır. Piyasalar arasında fiyat farklılaştırması yapılabildiği durumda ise ihracat ile fiyat-maliyet marjı arasındaki ilişki belirsiz olmaktadır. Fiyat-maliyet marjı ve ihracat arasındaki ilişkiyi etkileyen diğer bir durum liberalleşme öncesi ihracat sektörlerinin tekel özelliği gösterip göstermemesidir. Eğer, liberalleşme öncesi tekel durumu mevcut ise ihracat artışı ve fiyat-maliyet marjı arasında negatif ilişki beklenmektedir. Tersine tekel bir durum mevcut olmadığında ise ilişkinin yönü belirsiz olmaktadır (Jacquemin vd., 1980:137; Mıhçı ve Akkoyunlu-Wigley, 2002:3).

4.3.1.4. Fiyat-Maliyet Marjıyla İlişkilendirilen Diğer Değişkenler

Fiyat-maliyet marjı ile ilişkisi olduğu düşünülen bir diğer değişken sermaye hasıla oranıdır. Sermaye hasıla oranı sektöre giriş zorluğunu veya kolaylığını gösterdiği için sermayenin gölge fiyatı olarak isimlendirilmektedir. Sermaye hasıla oranı üretimi bir birim artırmak için gerekli yatırım miktarını verdiği için, sermayenin getiri oranı ya da sermayenin maliyeti modele dahil edilmiş olur. Teoride sermaye hasıla oranı ile fiyat-maliyet marjları arasında pozitif bir ilişki beklenmektedir. Sermayenin maliyetinin artmasıyla, toplam maliyetler artmakta ve yüksek maliyetli yatırımlar ancak yüksek karlar getirdiğinde gerçekleşmektedir (Mıhçı ve Akkoyunlu-Wigley, 2002:10). Fiyat-maliyet marjı ile sermaye hasıla oranı ilişkisini içeren model Collins ve Preston (1966) tarafından aşağıdaki gibi kurulmuştur.

$$Y_1 = \alpha_0 + \alpha_1 X_1 + \alpha_2 X_2 + \alpha_3 X_3 + \alpha_4 X_4 + \varepsilon \quad (6)$$

Modelde Y, fiyat-maliyet marjını; X₁, yoğunlaşma oranını; X₂, coğrafi dağılım endeksini; X₃, sermaye hasıla oranını ve X₄, endüstri büyüme oranını simgelemektedir. Çalışmada α₃'ün pozitif değerli beklendiği ifade edilmiş ve pozitif değerli bulunmuştur.

Sermaye-hasıla oranını modele dahil eden bir diğer model Demowitz vd. (1986) tarafından oluşturulmuştur. İlgili model aşağıdaki gibidir.

$$PCM_{it} = \beta_0 + \beta_1 C4_{it} + \beta_2 (K/Q)_{it} + \beta_3 (A/S)_{it} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Modelde C4, yoğunlaşma oranını; (K/Q), sermaye-hasıla oranını ve (A/S) reklam-satış oranını temsil etmektedir. β₂ katsayısı teorik olarak beklendiği gibi pozitif bulunmuştur.

Son olarak fiyat-maliyet marjı ile ilişkilendirilen değişkenlerden biri de endüstri içi ticaret oranıdır. Daha yüksek endüstri içi ticaret oranı yurt içi üreticilerin ithalat artışına karşı gösterdikleri rekabet direncini göstermektedir (Yalçın, 2000:20). Yurt içi üreticilerin ithalat artışına karşı güçlü tepki göstererek üretimlerini artırmaları ve yurt içinde kaybettikleri pazar payları yerine partner ülkelere ihracata yönelmeleri durumunda, fiyat-maliyet marjları ile endüstri içi ticaret arasında, negatif ilişki beklenmektedir. Eğer yurt içi üretim ve ihracat artışı yönünde güçlü bir tepki ortaya çıkmaz ise aradaki ilişki belirsizleşebilir veya pozitif dönebilir. Bununla birlikte birlik dışı ülkelerle, ilgili ülke arasındaki endüstri içi ticaret oranı ile fiyat-maliyet marjları arasında, gümrük birliğinin üçüncü ülkelere yönelik ticaret saptırma etkisinden kaynaklanan pozitif ilişki bulunabilir. Eğer fiyat-maliyet marjları değişmezse veya artarsa ve birlik dışı ülkelerin ihracatında bir azalma olursa ilişki pozitif çıkacaktır.

4.3.2. Gümrük Birliğinin Rekabet Gücü Üzerine Etkisi

Gümrük birliği teorisine göre, gümrük birliğinin en önemli faydalarından biri piyasa yapısı ve rekabet üzerinde ortaya çıkmaktadır. Gümrük birliğiyle birlikte gümrük tarifelerinin kaldırılması ve ortak gümrük tarifesi uygulanması¹⁰ sonucunda bir yandan üye ülke piyasalarına giriş koşulları iyileşirken, diğer yandan üye ülkenin birlik piyasasına giriş koşulları iyileşmektedir. Böylece, firmalar daha etkin üretim koşullarına yönelmekte, firmaların ölçekleri artmakta, maliyetleri, ürünlerin fiyatları ve fiyat-maliyet marjları düşmektedir. Başka bir ifadeyle gümrük birliği, birliğe katılan ülke piyasalarının rekabet yapısında değişikliklere yol açmaktadır. Yurt içi piyasalarda rekabet ortamının iyileşmesinin, ulusal firmaların uluslararası piyasalardaki rekabet güçlerini de olumlu etkilemesi beklenmektedir.

Literatürde yapılan çalışmaların önemli bir kısmı rekabet gücünün ölçümü üzerinedir. Rekabet gücünü ölçmek için temelde üç yaklaşım kullanılmaktadır. Bir

¹⁰ Üye ülke piyasalarına giriş koşullarının iyileşmesi için, ortak gümrük tarifesinin birleşme öncesi uygulanan gümrük tarifesinden düşük olması gerekir.

sonraki başlıkta bu temel yaklaşımlar ele alınmakta ve daha sonra açıklamalar literatürde en çok kullanılan yaklaşım olan açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımı üzerine devam etmektedir.

4.3.2.1. Temel Yaklaşımlar

Literatürde bir ülkenin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünün ölçümüne yönelik pek çok çalışma ve yaklaşım olmasına rağmen, bunlar üç temel yaklaşım altında toplanabilir. Bunlar, (i) makroekonomik yaklaşım, (ii) mikroekonomik yaklaşım ve (iii) ticaret yaklaşımıdır.

Makroekonomik yaklaşımda ülke ekonomileri bütün olarak ele alınmakta ve bazı kriterlere göre derecelendirme yapılmaktadır. Ticaret ve finans alanlarında ülkenin dışa açıklığı, kamu bütçesi ve düzenlemelerinin rolü, finansal piyasaların gelişmişliği, altyapı kalitesi, teknoloji kalitesi, işletme yönetimlerinin kalitesi, işgücü piyasasının esnekliği ve politik ve adli kurumların kalitesi bu kriterler arasındadır. Örneğin Dünya Ekonomik Forum'u tarafından oluşturulan rekabet endeksi gibi bu kriterlere dayandırılarak oluşturulan rekabet gücü endeksleri, makro yaklaşımı oluşturmaktadır.

Mikroekonomik yaklaşımda ise ticarete giren sektörler ve alt dalları konu edilmekte ve göreceli fiyatlar, verimlilik, fiyat-maliyet marjları ve piyasa payları verileri kullanılarak rekabet gücü göstergeleri oluşturulmaktadır. Göreceli fiyatların düşüklüğü, verimliliğin yüksekliği, fiyat-maliyet marjlarının ve piyasa paylarının düşüklüğü rekabet gücünün yüksekliğini göstermektedir.

Klasik dış ticaret teorilerine dayanan ticaret yaklaşımında ise dış ticaret performansı araştırma konusunu oluşturmaktadır. Balassa (1965) tarafından oluşturulan Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (Revealed Comparative Advantages-RCA) endeksi bu yaklaşımın öncülüğünü yapmaktadır (Wziatek-Kubiak, 2003:2-4).

Literatürde bir ülkenin, dünyadaki veya belirli ülke grupları içinde, spesifik mallardaki rekabet gücünü ölçmek için ve bu çalışmada da bu yaklaşım kullanılarak rekabet gücü ölçüleceği için RCA yaklaşımı daha detaylı anlatılacaktır.

4.3.2.2. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (RCA) Yaklaşımı

Ticarete dayanarak rekabet avantajını açıklamaya çalışan iki temel teori vardır. Biri karşılaştırmalı üstünlükler teorisidir ve rekabet üstünlüğünün ülkeler arasındaki teknoloji farklılığından kaynaklandığını öne sürer. Diğeri, ülkelerin teknolojilerinin aynı olduğunu kabul eden ve onun yerine ülkeler arasındaki faktör fiyatlarının farklılaşmasına yol açan maliyet farklarından rekabet üstünlüğü olarak söz eden Heckscher-Ohlin teorisidir. Her iki klasik ticaret teorisinde de rekabet üstünlüğü göreceli fiyatların belirlenmesi üzerine kuruludur.

Heckscher-Ohlin teorisine göre, bir ülkenin rekabetçi üstünlüğü göreceli faktör kısıtlılığı ile belirlenir. Fakat, otarşi durumunda göreceli fiyatlar incelenemediğinden dolayı Heckscher-Ohlin teorisine bazı sorunlar içermektedir. Balassa (1965) bir ülkenin rekabetçi üstünlüğünün belirlenmesinde, tüm belirleyici bileşenlerin gerekli olmadığını öne sürmüştür ve ticaret verilerini kullanarak buradan rekabetçi durumun anlaşılmasını önermiştir. Bu yaklaşım açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler olarak isimlendirilmiştir (Utkulu ve Seymen, 2004:8).

RCA endeksinin literatürde pek çok değişik formu vardır. RCA endeksini ilk ortaya atan Leisner (1958) RCA endeksini aşağıdaki gibi formüle etmiştir:

$$RCA = \frac{X_{ij}}{X_{nj}} \quad (8)$$

Formülde X_{ij} , i ülkesinin j malındaki ihracatını gösterirken, X_{nj} , diğer ülkelerin j malındaki ihracatını simgelemektedir.

Balassa (1965) tarafından önerilen ve Balassa endeksi olarak da isimlendirilen RCA endeksi ise aşağıdaki gibidir:

$$RCA_{ij} = (X_{ij} / X_{it}) / (X_{wj} / X_{wt}) \quad (9)$$

X_{ij} , i ülkesinin j malındaki ihracatını, X_{it} , i ülkesinin toplam ihracatını, X_{wj} , j malı dünya ihracatını ve X_{wt} , toplam dünya ihracatını göstermektedir. Bu formülde, bir malın ülkenin toplam ihracatı içindeki payı, aynı malın dünya ihracatının dünya toplam ihracatı içindeki payı ile karşılaştırılmaktadır. Eğer elde edilen sonuç 1'i aşarsa i ülkesinin j malında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu şeklinde yorumlanır (Vergil ve Çeştepe, 2004;28).

Bir diğer RCA endeksi bir ülkenin ticaret performansını ölçmek için kullanılır ve aşağıdaki gibi formüle edilir:

$$RCA = \frac{(X_{ij} - M_{ij})}{(X_{ij} + M_{ij})} \quad (10)$$

Formülde X_{ij} , i ülkesinin j malındaki ihracatını ve M_{ij} , i ülkesinin j malındaki ithalatını göstermektedir. Elde edilen sonuç -1 ile +1 arasında değişir ve +1'e yaklaştıkça rekabetçi üstünlüğün olduğu şeklinde yorumlanır.

Balassa (1965) tarafından önerilen bir diğer RCA hesaplaması aşağıdaki gibidir:

$$RCA = (X_{ij} / M_{ij}) / (X_{it} / M_{it}) * 100 \quad (11)$$

Formülde X ve M ihracat ve ithalatı gösterirken, i ülkeyi, j malı ve t toplam mal setini ifade etmektedir.

(10) nolu RCA hesaplamasına benzer bir diğer RCA hesaplaması yine Balassa (1965) tarafından önerilmiştir.

$$RCA = \ln(X_{ij} / M_{ij}) / (X_{it} / M_{it}) * 100 \quad (12)$$

4.3.2.3. Literatür

Rekabet gücünün ölçülmesiyle ilgili çalışmaların büyük bir kısmı OECD ülkeleri üzerine yapılırken, bir kısım çalışma da Asya-Pasifik ülkeleri üzerine yapılmıştır. Rekabet gücünü ölçmek için RCA endeksini kullanan çalışmalar içinde, RCA endeksinin belirleyicilerini inceleyen bir çalışma Yue ve Hua (2002) tarafından yapılmıştır. Yue ve Hua (2002) Çin için 1980-2000 ve Çin'in eyaletleri için 1990-1998 yıllarını kapsayan analizlerinde, RCA endeksini döviz kuru, dünyanın GSYİH'sı ve Çin'in GSYİH ile ilişkilendirmişlerdir. Çalışmada 1990'lı yıllarda liberalleşme sürecine giren Çin'in sanayileşme stratejisinin, sanayi malları RCA endekslerinde artışlara yol açtığı ve Çin'in endüstri yapısında değişiklikler ortaya çıktığı sonucuna ulaşmışlardır. Çin'in 1990 öncesi gıda üretiminde rekabet avantajına sahip olduğu ve liberalleşmeyle birlikte imalat sanayi mallarında rekabet üstünlüğü elde ettiği bulunmuştur.

Sharma ve Dietrich (2004), 1980-2000 dönemini ve 143 mal grubunu kapsayan çalışmalarında, Hindistan'ın 1991 yılında başlayan liberalleşme sürecinin rekabet gücü ve endüstri yapısı üzerindeki etkilerini RCA analizini kullanarak incelemişlerdir. Analiz döneminin 1980-1990 ve 1990-2000 olarak ikiye ayrıldığı çalışmada, ileri teknoloji, ara teknoloji ve düşük teknoloji olarak yapılan mal sınıflamalarından, sadece 1980-1990 döneminde düşük teknoloji mal grubunda Hindistan'ın rekabet gücünün yükseldiği sonucuna ulaşılırken, genelde Hindistan'ın rekabet üstünlüğünün azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

RCA endeksi konulu bir diğer çalışma Seymen ve Utkulu (2004) tarafından yapılmıştır. Seymen ve Utkulu (2004), 1990-2003 döneminde Türkiye'nin rekabet

gücünü çeşitli RCA formlarını kullanarak tutarlı bazı sonuçlara ulaşmışlardır. Kullanılan endekslerin tamamında ortak olan 7 sektörde Türkiye'nin rekabet üstünlüğü olduğu ve 28 sektörde ise rekabet üstünlüğü olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada ayrıca, gümrük birliği öncesi ve sonrası RCA değerlerini karşılaştırılması yapılmıştır ve 7 sektörde AB içindeki rekabet gücünün zayıfladığı ve 3 sektörde ise rekabet gücünün arttığı sonucuna ulaşılmıştır

Mahmood (2005) RCA endeksini kullanarak Malezya'nın 1994-1998 yıllarındaki rekabet gücünü ölçmüş ve ASEAN ülkeleri karşılaştırmıştır. Çalışmada, Malezya'nın bilgi ve teknoloji yoğun mallarda rekabet gücünün başarılı bir şekilde artırıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Rekabet gücündeki bu artış Malezya'nın liberalleşmesine ve ASEAN ülkeleri ile rekabetçi bir süreç içerisine girilmesine bağlanmıştır.

Literatürde RCA endeksini kullanan çalışmaların çoğunluğu rekabet gücü liberalleşme ilişkisini incelememekte ve sadece rekabet gücünü ölçmektedir. Addison-Smyth (2005), Vergil ve Çeştepe (2004), Fertö ve Hubbard (2001), Lee (2003), Bender ve Li (2002), Simeh (2004), Dowling ve Cheang (2000), Lim (1997), Trung (2002), Mayer (2003), Carolan vd. (1998) ve Movshuk (2001) rekabet gücünü ölçmek için RCA endeksini kullanan çalışmalardandır.

Vergil ve Çeştepe (2004), 1998-2001 yılları için AB'ye yeni üye olan 10 ülkenin rekabet gücünü ölçmüştür ve standart teknoloji ürünlerinde yeni ülkelerin rekabet gücünün yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca yeni üyelerden Polonya ve Çek Cumhuriyetinin rekabet gücü açısından en iyi durumda olan ülkeler olduğu ve Malta'nın ise en kötü durumda olan ülke olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Addison-Smyth (2005) 1997-2002 dönemi için İrlanda'nın endüstrilerindeki RCA endekslerini hesaplamıştır. Analizde endüstriler yerli şirketlerin ağırlıkta olduğu ve yabancı şirketlerin ağırlıkta olduğu sektörler şeklinde ayrılmıştır.

İrlanda'nın yabancı şirketlerin ağırlıkta olduğu sektörlerde rekabet gücünün yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Fertö ve Hubbard (2001) 1992-1998 döneminde Macaristan'ın tarım ve gıda imalat endüstrilerinin rekabet gücünü incelemiştir. Çalışmada Macaristan'ın tarım sektöründeki pek çok malda rekabet avantajına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Lee (2003) 1985-1999 döneminde Kanada'nın ABD piyasalarındaki rekabet gücünü ölçmüştür. Kanada'nın canlı hayvanlar, gıda, hammadde ve yakıtlarda rekabet üstünlüğüne sahip olduğu ve imalat ürünlerinde ise rekabet üstünlüğüne sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, dönem boyunca birkaç mal grubu dışında Kanada'nın rekabet üstünlüğünün değişmediği bulunmuştur.

Bender ve Li (2002) dünyayı yedi bölgeye ayırmış ve bu bölgelerin rekabet güçlerini 1981-1997 yılları için hesaplamışlardır. Avrupa ve Doğu Asya ekonomilerinin ilgili dönemde rekabet avantajlarını kaybettikleri ve Güneydoğu Asya ve Latin Amerika ekonomilerinin rekabet avantajı kazandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Simeh (2004) AB ve rakiplerinin SITC sınıflaması altındaki 26 kodlu diğer yağ ve yağ ürünleri mal grubunda rekabet gücünü ölçmüştür. 1990, 1995, 2000 ve 2002 yılları için yapılan ölçümde Malezya'nın rekabet gücünde iyileşmeler olduğu ve 2000-2002 döneminde rekabet avantajı en yüksek ülke haline geldiği sonucuna ulaşılmıştır. AB içinde ise Almanya rekabet gücü en yüksek ülkedir ve sıralamada Malezya'dan sonra gelmektedir.

Dowling ve Cheang (2000) 1970-1995 dönemini kapsayan çalışmalarında, Japonya, Hong Kong, Kore Cumhuriyeti, Singapur, Tayvan, Endonezya, Malezya,

Filipinler ve Tayland ülkeleri için öne sürülen “uçan kaz¹¹” (“flying geese”) paradigmasını RCA endeksini kullanarak analiz etmişlerdir. Bu ülkelerde yaşanan hızlı sanayileşme sürecine paralel olarak RCA endekslerinde yükselişler beklenmektedir. Çalışmada Hong Kong, Kore Cumhuriyeti, Singapur ve Tayvan endüstrilerinde 1970-1985 döneminde RCA endekslerinde daha fazla artış ortaya çıktığı ve bu ülkelerin endüstri yapısında daha fazla değişiklik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland endüstrilerinin ise 1985-1995 döneminde daha fazla yapısal değişim gösterdiği bulunmuştur. Japonya ile başlayan hızlı sanayileşme sürecinin daha sonra diğer ülkelere sıçradığı çalışmada ulaşılan bir diğer sonuçtur.

Lim (1997) 1970-1992 döneminde Kuzey Kore’nin rekabet gücünü RCA yaklaşımını kullanarak ölçmüştür. Çalışmada Kuzey Kore’nin rekabet gücünü artırma konusunda çok başarılı olamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ileri teknoloji ürünlerinde Kuzey Kore’nin rekabet gücü edebilmesinin çok zor olduğu belirtilmiştir.

Trung (2002) Vietnam’ın rekabet gücünü ölçmüş ve Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland ile karşılaştırmıştır. Vietnam’ın tahıl, kahve, deri, yağ tohumu, kauçuk, ahşap, ham yağ, seyahat eşyaları, tekstil ve giyim, ayakkabı ve mobilyada rekabet üstünlüğüne sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mayer (2003) Çin, Latin Amerika ve Asya ülkelerinin ucuz işgücüne dayalı ihracata yönelik büyüme stratejilerinin bu ülkelerin emek yoğun endüstrilerindeki rekabet güçlerini artırıp artırmadığını ve endüstri yapılarında meydana gelen değişikliği analiz etmiştir. Çalışmada Latin Amerika ve Güneydoğu Asya ülkelerinin emek-yoğun imalat endüstrilerindeki rekabet gücünün Çin ve Doğu Asya ülkelerinin rekabet gücünden daha fazla arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Gelişmekte olan ülkeler

¹¹ Asya ülkelerinden ilk olarak Japonya ve daha sonra Hong Kong, Kore Cumhuriyeti, Singapur ve Tayvan’da hızlı bir sanayileşme süreci yaşanmıştır. Japonya’da başlayan ve diğer ülkelerin de takipçisi olduğu bu süreç “uçan kaz” paradigması olarak isimlendirilmektedir. Son olarak Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland’da ortaya çıkan hızlı sanayileşme süreciyle bu ülkeler de “uçan kaz” paradigması için de anılmaya başlanmıştır.

arasındaki artan rekabetin, bu ülkelerin ticaret hadlerini olumsuz etkileyerek, kalkınma sürecine zarar verebileceği ulaşılan bir diğer sonuçtur.

Carolan vd. (1998) 1962-1992 dönemini kapsayan çalışmalarında ABD ve sekiz Asya-Pasifik ülkesinin rekabet güçlerini karşılaştırmışlardır. Çalışmada Asya-Pasifik ülkelerinin rekabet güçlerinin yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Movshuk (2001) Doğu Avrupa ve Asya'daki geçiş ekonomilerinin rekabet güçlerini teknoloji sınıflamasına göre ölçmüştür. Böylece teknoloji yoğun mallar üretme çabası içindeki bu ülkelerin başarı durumu analiz edilmiştir. Çalışmada teknoloji yoğun imalat ürünlerinde Macaristan, Çin ve Estonya dışındaki ülkelerin rekabet güçlerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte yeni sanayileşen Asya ülkelerinin teknoloji yoğun imalat sanayi ürünlerindeki rekabet güçlerinin yükselme trendinde olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.

Türkiye üzerine yapılan çalışmalar Türkiye'nin dünyadaki ve AB piyasalarındaki rekabet gücünün ölçülmesi üzerinedir. Örneğin, RCA üzerinde çalışan Erlat ve Erlat (2004), 1990-2000 yılları için Türkiye'nin rekabet gücünü ölçmüş ve AB-15 ülkeleri ile karşılaştırmıştır. Elde edilen RCA endeksine göre yapılan karşılaştırmada, Türkiye ile Belçika, Danimarka, Finlandiya, Yunanistan ve İspanya arasında benzerlik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte yüksek RCA değerleri alan malların toplam ihracat içindeki paylarına göre yapılan karşılaştırmada ise sadece Belçika ile Türkiye arasında benzerlik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, gelenek dışı sektörlerde Türkiye'nin rekabet gücünün yükseldiği ve hammadde yoğun mallarda ise rekabet gücünün düştüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Ferman vd. (2004) ise Balassa endeksini kullanarak AB içindeki Türkiye'nin rekabetçi durumunu incelemişler ve Türkiye'nin AB piyasalarında en yakın rakiplerinin Çin ve Hindistan olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yılmaz (2003) RCA üzerine yaptığı çalışmasında, Türkiye'nin rekabet gücü ile Bulgaristan, Romanya, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan ve AB'nin rekabet güçlerini 1996-1999 yılları için hesaplamış ve karşılaştırmıştır. Emek yoğun mallarda Türkiye ve Çek Cumhuriyeti'nin rekabet gücü daha fazla bulunurken, hammadde yoğun mallarda Macaristan rekabet gücü en yüksek ülke bulunmuştur. Sermaye yoğun mallarda ve taklidi zor araştırma yoğun mallarda AB'nin daha fazla rekabet gücüne sahip olduğu ve taklidi kolay araştırma yoğun mallarda ise Macaristan'ın en yüksek rekabet gücüne sahip ülke olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Altay ve Gacaner (2003), ise tekstil ve giyim sektörlerinde AB ve ABD piyasalarında Türkiye ve Çin'in rekabetçi durumlarını incelemişlerdir. Türkiye'nin AB ve ABD piyasalarında rekabet avantajına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin ABD piyasalarında daha fazla rekabet avantajına sahip olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.

Karakaya ve Özgen (2002) Türkiye AB entegrasyonunun ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerini, RCA endeksinden yararlanarak, analiz etmişlerdir. Türkiye'nin AB üyeliğinin Yunanistan, Portekiz ve İspanya ihracatına zarar verebileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Akgüngör vd. (2002) ise sebze ve meyve işleme endüstrisinde, Türkiye'nin AB piyasalarında rekabetçi durumunu incelemişlerdir. Hesaplanan RCA endeksine göre, Türkiye üzüm ihracatında İspanya ve Portekiz'den daha fazla rekabet avantajına sahiptir ve turunçgil ihracatında ise Yunanistan ve Portekiz'e göre rekabet üstünlüğüne sahiptir.

Küçükahmetoğlu (2000) RCA endeksini kullanarak Türkiye ve AB endüstrilerinde rekabet gücünü incelemiştir. Türkiye'nin standart endüstri mallarının yaklaşık %50'sinde rekabet üstünlüğüne ve ileri teknoloji ürünlerinde ise rekabet üstünlüğü bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Lohrman (2000), 1994-1997 dönemi için Türkiye'nin rekabet gücünü ölçmüştür. Lohrman (2000) Türkiye'nin niteliksiz emek gerektiren sektörde rekabet gücünü kaybettiği ve nitelikli emek yoğun gerektiren bazı sektörlerde rekabet gücü kazanmaya başladığı sonucuna ulaşmıştır. Lohrman (2000) emek yoğun sektörlerdeki rekabet gücü düşüşünü Çin ve Malezya gibi ucuz emeğe sahip ülkelerin liberalleşmesi ve Türkiye'ye rakip olmasına bağlamaktadır.

Güran (1990) ise 1988 yılı için Avrupa Topluluğu ve Türkiye'nin rekabetçi durumunu RCA endeksini kullanarak incelemiştir. 17 mal grubunda Türkiye rekabet avantajına sahip bulunmuş ve 27 mal grubunda ise Türkiye'nin rekabet avantajının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

5. AB-TÜRKİYE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'NİN REKABETİ ÜZERİNE ETKİSİ

Bu bölümde ilk olarak AB Türkiye ilişkileri özetlenecektir. Daha sonra gümrük birliği ve rekabet ilişkisini konu alan ampirik uygulamalar sunulacaktır.

5.1. AB-Türkiye İlişkileri

Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun 1958 yılında kurulmasından kısa bir süre sonra Temmuz 1959'da Topluluğa tam üye olmak için başvurmuştur. Tam üyelik başvurusuna Avrupa Ekonomik Topluluğu tarafından verilen cevapta, Türkiye'nin kalkınma düzeyinin tam üyeliğin gereklerini yerine getirmeye yeterli olmadığı bildirilmiş ve tam üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanması önerilmiştir. Söz konusu anlaşma 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Ankara Anlaşması uyarınca kurulan Türkiye-AB ortaklık ilişkisinin nihai hedefi Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliğidir. Anlaşma, hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olarak üç devre öngörmüştür. Geçiş döneminin sonunda ise gümrük birliğinin tamamlanması planlanmıştır. Anlaşmada öngörülen hazırlık döneminin sona ermesiyle birlikte, 13 Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokolde geçiş döneminin hükümleri ve tarafların üstleneceği yükümlülükler belirlenmiştir.

Ancak gerek Ankara Anlaşması gerek Katma Protokol öngörüldüğü şekilde uygulanamamıştır. Türkiye, 1970'li yıllarda içinde bulunduğu ekonomik krizler ve bazı siyasi tercihlerle Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınmıştır. AB ile ortaklık anlaşmasının ve gümrük birliğinin temsil ettiği kalkınma modeli dışı açık, bütünleşmeyi öngören bir model iken, 1970'li yılların tamamı boyunca bu modelin tam tersini sembolize eden içe dönük, ithalat

ikamesine dayalı politikalar uygulanmıştır. Türkiye kendi yükümlülüklerini yerine getirmemeye ve Toplulukla ilişkilere soğuk bakmaya başlayınca, Topluluk da kendi yükümlülüklerini aksatmaya ve ortaklık ilişkisinin geliştirilmesi istikametinde çaba harcamaktan kaçınmaya başlamıştır.

Başlangıçta sadece ekonomik olan sorunlar, 12 Eylül döneminde ve Yunanistan'ın 1980'de Topluluğa tam üye olmasıyla siyasi boyutlar da kazanmaya başlamıştır. Topluluk-Türkiye ilişkileri dondurulmuş ve mali işbirliğine son verilmiştir. Katma Protokol'ün ise sadece ticari hükümleri işlemeye devam etmiş, diğer bütün hükümleri atıl kalmıştır.

1983 yılında Türkiye'de sivil idarenin yeniden kurulması ve 1984 yılından itibaren ülkemizin ithal ikamesi politikalarını hızla terkederek dışa açılma sürecini başlatması ilişkileri yeniden canlandırmıştır. Türkiye bir taraftan 14 Nisan 1987'de AB'ye tam üyelik müracaatında bulunmuş, diğer taraftan ertelenmiş bulunan gümrük vergileri uyum ve indirim takvimini 1988 yılından itibaren hızlandırılmış bir şekilde yeniden yürürlüğe koymuştur.

AB Komisyonu, Türkiye'nin tam üyelik müracaatına 1989 yılında verdiği cevapta, Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusunu kabul etmekle birlikte, Topluluğun derinleşme sürecinin tamamlanması ve gelecek genişlemesine kadar beklenmesini ve Türkiye ile gümrük birliği sürecinin tamamlanmasını önermiştir. Bu öneri Türkiye tarafından da olumlu değerlendirilmiş ve gümrük birliğinin Katma Protokol'de öngörüldüğü şekilde 1995 yılında tamamlanması için gerekli hazırlıklara başlanmıştır. İki yıl süren müzakereler sonunda 5 Mart 1995 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında alınan karar uyarınca Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmiş ve bu tarihten sonra siyasal, ekonomik ve AB müktesebatına uyum başlıklarını içeren Kopenhag Kriterleri'nin yerine getirilmesi konusunda derinleşen bir süreç

yaşanmıştır. Daha sonra Aralık 2002'deki Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'ye görüşme tarihi verilmesi için süre verilmiştir. Son olarak, 16-17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel'de yapılan Avrupa Konseyi Zirvesi'nde Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlanmasına karar verilmiştir.

5.2. Ampirik Uygulamalar

Çalışmanın ampirik kısmında, AB ile Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin yurtiçi rekabet ortamı ve Türkiye'nin AB piyasalarındaki rekabet gücü üzerine etkilerini incelemek amacıyla iki ayrı panel veri analizi yapılacaktır. Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin yurtiçi rekabet ortamı üzerine etkileri analiz edilirken, Gümrük Birliği Türkiye'nin imalat sanayi sektöründe fiyat-maliyet marjlarını düşürüp düşürmediği, dolayısıyla gümrük birliğinden kaynaklanan yurt içi rekabet ortamını iyileştirip iyileştirmediği incelenecektir. İkinci panel veri analizinde gümrük birliğinin Türkiye'nin AB piyasalarındaki rekabet gücünü nasıl etkilediği 215 sektör bazında test edilecektir.

5.2.1. AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin Fiyat-Maliyet Marjı Üzerine Etkisi

Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda AB Türkiye Gümrük Birliği'nin Türkiye'deki fiyat-maliyet marjları üzerine etkisini konu alan Mıhçı ve Akkoyunlu-Wigley (2002) ve Akkoyunlu-Wigley ve Mıhçı (2004) dışında bir çalışma bulunmamaktadır. Mıhçı ve Akkoyunlu-Wigley (2002) 1994-1998 yılları arası dönemi ve 12 imalat sanayi sektörünü kapsayan çalışmalarında, fiyat-maliyet marjı ile ithalat oranı değişkeni arasında pozitif olarak bulurlarken, ihracat oranı değişkeni ile anlamsız ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Akkoyunlu ve Wigley (2004) ise fiyat-maliyet marjı ile ithalat oranı ve ihracat oranı arasında negatif ilişkiler bulmuşlardır.

Türkiye için fiyat-maliyet marjı konusunda yapılan çalışmaların çoğunda liberalleşme ile fiyat-maliyet marjı arasındaki ilişkinin incelendiği görülmüştür.

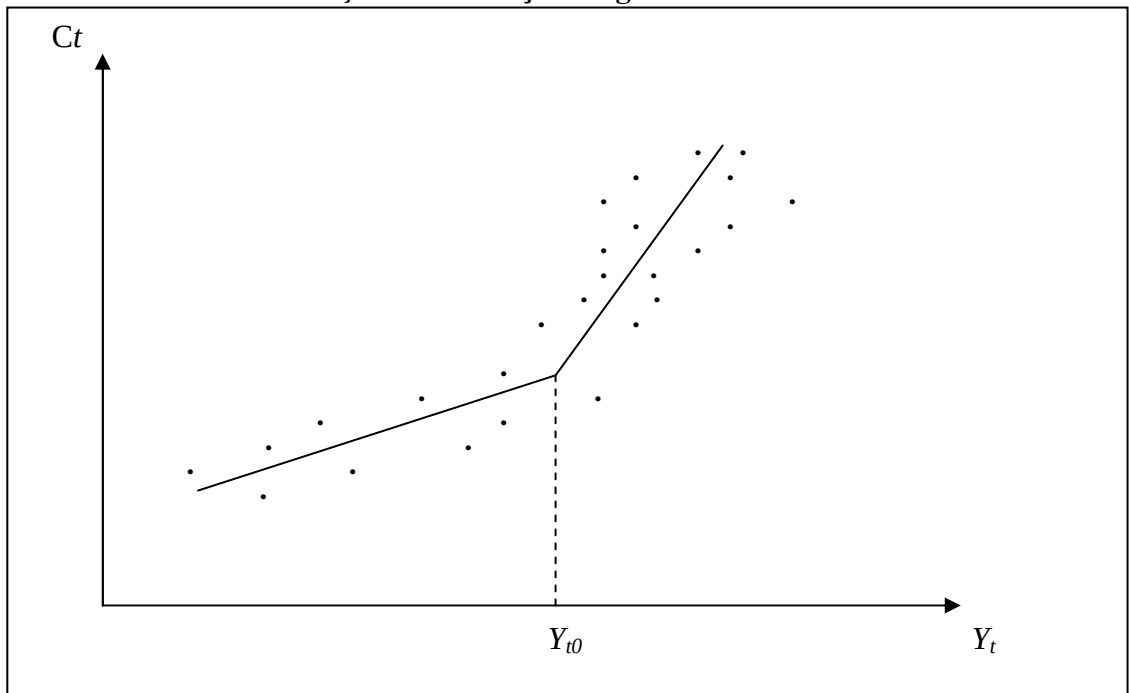
“Fiyat-Maliyet Marjı Liberalleşme İlişkisi” başlığı altında ayrıntılı olarak incelenen Levinshon (1993), Maraşlıoğlu ve Tıktık (1991) ve Yalçın (2000) bu çalışmalar arasındadır.

5.2.1.1. Model

AB-Türkiye Gümrük Birliği’nin 1996 yılında uygulanmaya başlanmasıyla dış ticaret değişkenleri üzerinde kalıcı bir kırılma oluşması beklendiği için parçalı doğrusal model kullanılmıştır.

Eğer doğrusal modellerde yapısal bir kırılma varsa parçalı doğrusal modeller tercih (piecewise linear model) edilmelidir. Parçalı doğrusal modeller bir yapısal kırılma içerebileceği gibi birden fazla yapısal kırılma da içerebilir. Yapısal kırılma, kırılmanın ortaya çıkmasıyla tek doğrunun iki doğru haline gelmesini ifade etmektedir (Pindyck ve Rubinfeld, 1991:118; Gujarati, 2003:520). Şekil 5.1 sürekli kırılma içeren parçalı doğrusal modeli göstermektedir.

Şekil 5.1. Parçalı Doğrusal Model

Kaynak: Robert S., Pindyck and Danial L., Rubinfeld, *Econometric Models and Economic Forecast*, McGraw-Hill, 1990, p.118.

Şekil 5.1’de C tüketimi, Y geliri ve Y_{t0} yapısal kırılmanın gerçekleştiği yıla ait geliri simgelemektedir. Yapısal kırılma içeren fonksiyon doğrularla gösterilmesine rağmen, bunların doğrusal olması zorunlu değildir. Parçalı doğrusal modelin tahmini aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır.

$$C_t = \beta_1 + \beta_2 Y_t + \beta_3 (Y_t - Y_{t_0}) D_t + \varepsilon_t \quad (13)$$

Yukarıdaki fonksiyonda C_t gelire bağlı olan tüketimi, Y_t geliri, Y_{t0} kırılmanın gerçekleştiği yıla ait geliri ve D_t kukla değişkeni ifade etmektedir. D_t kırılmanın gerçekleştiği yıl ve öncesi için 0, sonrası içinse 1’dir.

Bu çalışmada, Collins ve Preston (1966), Demowitz (1986), Lopez ve Lopez (2003), Yalçın (2000), Mihci ve Akkoyunlu-Wigley (2002), Akkoyunlu-Wigley ve Mihci (2004) çalışmalarından yararlanılarak kurulan model aşağıdaki gibidir.

$$\begin{aligned} PCM_{i,t} = & c + \alpha_1 MAB_{i,t} + \alpha_2 MMAB_{i,t} + \alpha_3 MDGK_{i,t} + \alpha_4 MMDGK_{i,t} + \alpha_5 XAB_{i,t} \\ & + \alpha_6 XXAB_{i,t} + \alpha_7 XDGK + \alpha_8 XXDGK_{i,t} + \alpha_9 IITAB_{i,t} + \alpha_{10} IITDGK_{i,t} + \alpha_{11} KQ_{i,t} \\ & + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (14)$$

Modelde kullanılan değişkenler aşağıdaki gibidir:

- $PCM_{i,t}$: t yılında i sektöründeki fiyat-maliyet marjı,
- $MAB_{i,t}$: t yılı i sektöründe Türkiye’nin AB’den yaptığı ithalatı içeren ithalat oranı,
- $MMAB_{i,t}$: $(MAB_{i,t} - MAB_{i,t_0}) D_t$
- MAB_{i,t_0} : 1995 yılı i sektöründe Türkiye’nin AB’den yaptığı ithalatı içeren ithalat oranı
- D_t : Gümrük birliğini ifade eden kukla değişkendir ve 1996 öncesi için 0, 1996 ve sonrası için 1’dir,

- $MDGK_{i,t}$: t yılı i sektöründe Türkiye'nin dünyanın geri kalanından (AB dışındaki ticaret partnerleri) yaptığı ithalatı içeren ithalat oranı,
- $MMDGK_{i,t} : (MDGK_{i,t} - MDGK_{i,t_0})D_t$
- $MDGK_{i,t_0}$: 1995 yılı i sektöründe Türkiye'nin dünyanın geri kalanından yaptığı ithalatı içeren ithalat oranı,
- $XAB_{i,t}$: t yılı i sektöründe Türkiye'nin AB'ne yaptığı ihracatı içeren ihracat oranı,
- $XXAB_{i,t} : (XAB_{i,t} - XAB_{i,t_0})D_t$
- XAB_{i,t_0} : 1995 yılı i sektöründe Türkiye'nin AB'ne yaptığı ihracatı içeren ihracat oranı,
- $XDGK_{i,t}$: t yılı i sektöründe Türkiye'nin dünyanın geri kalanına yaptığı ihracatı içeren ihracat oranı,
- $XXDGK_{i,t} : (XDGK_{i,t} - XDGK_{i,t_0})D_t$
- $XDGK_{i,t_0}$: 1995 yılı i sektöründe Türkiye'nin dünyanın geri kalanına yaptığı ihracatı içeren ihracat oranı,
- $IITAB_{i,t}$: t yılı i sektöründeki Türkiye ile AB arasındaki endüstri içi-ticaret,
- $IITDGK_{i,t}$: t yılı i sektöründeki Türkiye ile dünyanın geri kalanı arasındaki endüstri-içi ticaret,
- $KQ_{i,t}$: t yılı i sektöründeki sermaye hasıla oranı,
- ε_t : hata terimi.

Daha önceki bölümlerde anlatılan literatüre göre modelde yer alan ithalat değişkenlerine ait $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4$ katsayıları ile endüstri içi ticaret değişkenlerine ait α_9 ve α_{10} katsayıları negatif değerli beklenmektedir. Bu katsayılar arasında gümrük birliğinin Türkiye'nin yurt içi endüstrilerindeki fiyat-maliyet marjları üzerindeki etkisini gösteren α_2 ve α_4 katsayılarının işaretleri ve anlamlılığı özellikle önemlidir. Sermaye hasıla oranı değişkenine ait α_{11} katsayısı ise pozitif değerli beklenmektedir.

Teoride ihracat değişkenleri konusunda belirsizlik olduğu için, α_5 , α_6 , α_7 ve α_8 değişkenleri ile ilgili bir beklenti ortaya konmamaktadır.

5.2.1.2. Veriler

1993-2000 yılları arasını kapsayan ithalat ve ihracat verileri *Uluslararası Standart Mal Sınıflaması Düzenleme 3* (SITC Rev.3) sınıflamasına göre Avrupa Birliği-15 (AB-15) ve dünya olarak OECD'den elde edilmiştir. Dünya dış ticaret verilerinden, AB15 dış ticaret verileri çıkarılarak dünyanın geri kalanına ait dış ticaret verilerine ulaşılmıştır. Yatırım, üretim, ücret ödemeleri ve katma değer verileri ise yine OECD'den 1988-1997 yılları için *Ekonomik Faaliyetler Göre Uluslararası Mal Sınıflaması Düzenleme 2* (ISIC Rev2) sınıflamasında ve 1991-2000 yılları için *Ekonomik Faaliyetlere Göre Uluslararası Mal Sınıflaması Düzenleme 3* (ISIC Rev3) sınıflamasında elde edilmiştir.

Elde edilen verilerin aynı sınıflamalar altında toplulaştırılması gerekmiştir. Toplulaştırmalar için Birleşmiş Milletler İstatistik Bölümü (United Nation Statistics Division-UNSD) web sayfasından elde edilen denklik tabloları kullanılmıştır. Toplulaştırmalarda karşılaşılan sorunlardan biri SITC Rev3 sınıflamasının ISIC Rev3 denkliklerini veren bir tablonun mevcut olmamasından kaynaklanmıştır. Bu nedenle denklikleri verilmiş olan diğer tablolardan yararlanılmıştır. Dönüştürme için ilk olarak SITC Rev3 sınıflamasının *Temel Mal Sınıflaması Versiyon 1.1* (CPC Ver1.1.) sınıflamasına göre karşılıkları bulunmuş, daha sonra CPC Rev 1.1. sınıflamasının ISIC Rev. 3.1. denklikleri bulunmuş ve son olarak ISIC Rev. 3.1. sınıflamasının ISIC Rev.3 sınıflaması karşılıkları bulunmuştur¹². SITC Rev. 3 sınıflaması altındaki dış ticaret verileri 1000\$ olarak bulunmuş ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB)'nden elde edilen döviz kurları ile TL'ye çevrildikten sonra yine TCMB'den elde edilen imalat sanayi için hazırlanmış 1987 yılı bazlı Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) ile reel hale getirilmiştir.

¹² Dönüştürmeler sırasında SITC Rev 3 sınıflamasının imalat sanayi sektörü ile ilgili hizmetleri kapsamaması, buna karşın ISIC Rev 3 sınıflamasının kapsamamasından kaynaklanan veri kaybı ortaya çıkmıştır.

Yatırım, üretim, ücret ödemeleri ve katma değer verilerinin ise ilk olarak aynı standart içinde toplulaştırılması gerekmiştir. Bunun için UNSD'den elde edilen ISIC Rev3 sınıflamasının ISIC Rev2 sınıflaması denkliklerini veren tablodan yararlanılmıştır. Dönüştürmeler sırasında alt kalemlerin tam olarak ayrıştırılamaması nedeniyle bazı sektörlerin birleştirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu birleştirmeler sonucunda 6 sektör verilerine ulaşılmıştır. Bu sektörler aşağıdaki gibidir:

- 1- Tütün ürünleri-gıda ürünleri ve içecek,
- 2- Tekstil ürünleri-giyim eşyası-tabaklanmış deri, bavul, el çantası, saraciye ve ayakkabı,
- 3- Ağaç ve mantar ürünleri,
- 4- Kağıt ve kağıt ürünleri-basım ve yayım,
- 5- Kok kömürü-rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar-kimyasal madde ve ürünler-plastik ve kauçuk ürünleri-metalik olmayan diğer mineral ürünler,
- 6- Ana metal sanayi-metal eşya sanayi-başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat-büro, muhasebe ve bilgi işleme makineleri-başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar-radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları-tıbbi aletler-motorlu kara taşıtı ve römorklar-diğer ulaşım araçları.

ISIC sınıflaması altında TL olarak elde edilen veriler yine TCMB'den elde edilen imalat sanayi için hazırlanmış 1987 yılı bazlı toptan eşya fiyat endeksi (TEFE) kullanılarak reel hale getirilmiştir.

PCM değişkenini elde etmek için, Collins ve Preston (1969), Liebowitz (1982) McFetridge (1973), Jacquemin vd. (1980) ve Mıhçı ve Akkoyunlu-Wigley (2002) tarafından kullanılan eşitliklerden yararlanılmıştır. PCM değişkeni aşağıdaki gibi formüle edilmiştir.

$$PCM_{i,t} = (VA_{i,t} - W_{i,t}) / Y_{i,t} \quad (15)$$

(15) nolu denklikte $VA_{i,t}$ katma değeri, $W_{i,t}$ ücret ödemelerini ve $Y_{i,t}$ üretimi temsil etmektedir.

İthalat oranı ve ihracat oranı içinse aşağıdaki eşitliklerden yararlanılmıştır:

$$M_{i,t} = IM_{i,t} / (Y_{i,t} - X_{i,t} + IM_{i,t}) \quad (16)$$

$$X_{i,t} = EX_{i,t} / Y_{i,t} \quad (17)$$

(16) nolu eşitlik ithalat oranı denkliğidir ve ithalatın yurt içi tüketime oranını vermektedir. Eşitlikte $M_{i,t}$ ithalat oranını, $IM_{i,t}$ ithalatı, $Y_{i,t}$ üretimi ve $X_{i,t}$ ihracatı simgelemektedir. (17) nolu eşitlikte ise $X_{i,t}$ ihracat oranını, $EX_{i,t}$ ihracatı simgelemektedir ve ihracat oranı, ihracatın üretime oranına eşittir.

Sermaye hasıla oranının hesaplanması içinse aşağıdaki eşitliklerden yararlanılmıştır:

$$KQ_{i,t} = K_{i,t} / Y_{i,t} \quad (18)$$

(18) nolu eşitlikte $K_{i,t}$ sabit sermaye stokunu gösterirken $Y_{i,t}$ üretimi göstermektedir. Sabit sermaye stoku ise aşağıdaki denklik yardımıyla bulunmuştur:

$$K_{i,t} = K_{i,t-1}(1 - \delta) + I_{i,t} \quad (19)$$

(19) nolu denklikte $K_{i,t-1}$ bir önceki yıl sabit sermaye stokunu, δ yıllık aşınma oranını ve $I_{i,t}$ ise cari yıl yatırımını ifade etmektedir. Hesaplama aşınma oranı olarak Maraşlıoğlu ve Tıktık (1991) tarafından imalat sanayi için hesaplanan 0.02563 değeri kullanılmıştır. Sabit sermaye stokunun hesaplanmasında da Maraşlıoğlu ve

Tıktık (1991) tarafından hesaplanan 1988 yılı sabit sermaye stoku esas alınarak başlanmıştır.

Son olarak hesaplanan değişken endüstri-içi ticarettir. Hesaplama için Grubel ve Loyd (1975)'un klasikleşmiş formülü kullanılmıştır. Bu formül aşağıdaki gibidir:

$$IIT = 1 - \frac{|X - M|}{X + M} \quad (20)$$

(20) nolu formülde X, belli bir mal veya mal grubunun ihracatını, M de onun ithalatını gösterir. Buna göre endeks 0 ile 1 arasında değişir. Eğer ülke söz konusu malı sadece yalnızca ithal ediyor veya ihraç ediyorsa endeks sıfırdır. Eğer aynı malın ithal ve ihracı birbirine eşitse endeks 1 olur ve bu durumda endüstri-içi ticaret maksimuma ulaşmıştır (Seyidoğlu, 2003:90).

5.2.1.3. Yöntem

Çalışmada kurulan parçalı doğrusal regresyon modeli panel veri analizi kullanılarak tahmin edilmiştir. Panel veri analizi sabit etkiler veya tesadüfi etkiler yaklaşımına göre tahmin edilebilir. Literatürde, en çok tercih edilen yaklaşım sabit etkiler yaklaşımıdır.

Sabit etkiler yaklaşımında, modele dahil edilmeyen fakat bağımlı değişken üzerinde etkileri olan değişkenlere ait ortak etkiler kesitler bazında ayrılır ve böylece bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler daha net ortaya konmuş olur.

Panel veri analizi, sabit, eğim katsayıları ve hata terimiyle ilgili bazı varsayımlara bağlı olarak beş farklı formda oluşturulabilir. Bu varsayımlar aşağıda verilmiştir:

- sabitin ve eğim katsayılarının, zaman ve kesit boyutunda sabit olduğu ve hata terimlerinin bu zaman ve kesit boyutlarındaki farklılıkları içerdiği varsayılabilir,
- eğim katsayılarının kesitlere göre değişmezken, sabitin kesitlere göre değiştiği varsayılabilir,
- zaman ve kesitlere göre, eğim katsayısının değişmezken, sabitin değiştiği varsayılabilir,
- tüm katsayıların kesitlere göre değiştiği varsayılabilir,
- zamana ve kesitlere göre sabitin ve eğim katsayılarının değiştiği varsayılabilir.

Literatürde sabit etkiler regresyon modeli olarak bilinen yaklaşım, eğim katsayılarının kesitlere göre değişmezken, sabitin kesitlere göre değiştiği varsayımına dayanan modeldir. Böyle bir model aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$Y_{it} = \beta_{1i} + \beta_2 X_{2it} + \beta_3 X_{3it} + u_{it} \quad (21)$$

β_{1i} , ifadesindeki i harfi kesiti simgelemekte ve sabitin kesitlere göre değiştiğini göstermektedir. Sabit etkiler modelinde sabit, kesit veri boyutunda değişirken her bir kesitin katsayısı zaman boyutunda değişmemektedir. Bu yaklaşımda her bir kesit biriminin zaman içerisinde değişmeyen özellikleri kukla değişkenlerle temsil edilmektedir. Elde edilen sonuçların anlamlılığı R^2 , t, F ve d istatistiklerine göre değerlendirilir (Gujarati, 2003:640-644).

5.2.1.4. Durağanlığın Sınanması

Zaman serilerinin en önemli özelliklerinden biri, bu serilerin durağan ya da durağan olmamalarıdır. Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan olması gerekmektedir. Genel

olarak bir serinin durağan kabul edilebilmesi için ortalama ve varyansının sabit, kovaryansının ise hesaplandığı zamana değil iki zamansal nokta arasındaki periyoda ya da gecikmeye bağlı olması gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle, gözlem sayısı arttıkça serinin ortalaması belli bir değere yaklaşıyorsa ve ortalamalardan sapmalar da sabit büyüklükte ise bu seriye durağan denir. Durağan olan bir serinin sahip olması gereken özellikler aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$\text{Sabit aritmetik ortalama:} \quad E(Y_t) = \mu \quad (22)$$

$$\text{Sabit Varyans:} \quad \text{var}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2 \quad (23)$$

$$\text{Ortak Varyans:} \quad \gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)] \quad (24)$$

Burada γ_k , k gecikme ile ortak varyans (ya da ardışık ortak varyans), Y_t ile Y_{t+k} arasındaki, yani aralarında k dönem fark olan iki Y arasındaki ortak varyanstır. Eğer $k=0$ ise, γ_0 bulunur ki bu da Y'nin varyansıdır. $k=1$ ise γ_1 , Y'nin ardışık iki değeri arasındaki ortak varyanstır. Y'nin sıfır noktasını Y_t 'den Y_{t+m} 'ye kaydıracağımızı düşünelim. Eğer Y_t durağansa Y_{t+m} 'nin ortalaması, varyansı Y_t 'ninkilerle aynı olmalıdır. Özetle, eğer bir zaman serisi durağansa, ortalaması, varyansı ve ortak varyansı bunları ne zaman ölçersek ölçelim aynı kalır (Gujarati, 2003:713).

Durağanlığın sınanmasında, grafiksel analiz testi, korelogram testi ve birim kök testi yaklaşımlarından biri kullanılabilir. Bu çalışmada, durağanlığın test edilmesi için, literatürde en çok tercih edilen ve geçerli yaklaşım olan birim kök testi kullanılacaktır.

5.2.1.4.1. Panel Birim Kök Testi

Panel birim kök testi öneren çalışmalar arasında Levin, Lin ve Chu (2002), Breitung (2000), Im vd. (2003), Maddala ve Wu (1999)¹³, Choi (2001)¹⁴, ve Hadri (1999) yer almaktadır. Bu testler arasında Levin, Lin ve Chu (2002) tarafından geliştirilen panel birim kök testi özellikle endüstri düzeyindeki verileri içeren panel veri analizleri için önerdiklerinden dolayı, bu çalışmada Levin, Lin ve Chu (2002) panel birim kök testi tercih edilmiştir (Levin vd., 2002:18). Levin Lin ve Chu (2002) panel birim kök testini açıklamadan önce panel birim kök testiyle ilgili genel bilgiler vermek faydalı olacaktır.

Panel birim kök testi tek bir seri üzerine uygulanan birim kök testine benzemekle birlikte tamamen aynı değildir. Panel birim kök testi, seriler veya kesitler arasında otoregresif bir süreç olup olmadığı testine dayanır. Panel birim kök testini açıklamak için aşağıdaki AR(1) sürecini ele alalım:

$$y_{it} = \rho_i y_{it-1} + X_{it} \delta + \varepsilon_{it} \quad (25)$$

$i = 1, 2, \dots, N$ t dönemindeki seri veya kesit,

X_{it} = sabit etkiyi ya da trendi içeren dışsal değişken,

ρ_i = otoregresif katsayı,

ε_{it} = hata terimi.

Test için ρ_i ile ilgili iki varsayım yapılır. Birincisi sabit parametrelerin tüm kesitler için ortak olduğu varsayımdır. Başka bir gösterimle, tüm kesitler için $\rho_i = \rho$ 'dur. Levin-Lin-Chu (LLC), Breitung ve Hadri testleri bu varsayım üzerine

¹³ Maddala ve Wu (1999) panel birim kök testi Fisher tipi-ADF testi olarak bilinmektedir.

¹⁴ Choi (2001) panel birim kök testi Fisher PP testi olarak isimlendirilmektedir.

kurulmaktadır. Im-Pasaran-Shin, Fisher ADF ve Fisher PP gibi alternatif testler ise ρ_i 'nin kesitlerde değiştiğini varsaymaktadır.

ρ_i 'nin tüm kesitlerde aynı olduğunu kabul eden Levin-Lin-Chu (LLC), Breitung ve Hadri testlerinden ilk ikisi birim kök varlığını ifade eden boş hipotezi sınarken, Hadri birim kök olmadığını ifade eden boş hipotezi sınamaktadır. LLC ve Breitung aşağıdaki temel ADF tanımlamasını takip etmektedir:

$$\Delta y_{it} = \alpha y_{it-1} + \sum_{j=1}^{\rho_i} \beta_{ij} \Delta y_{it-j} + X'_{it} \quad (26)$$

Bu tanımlamada $\alpha = \rho - 1$ olduğu varsayılır ve kesitlere göre değişen ρ_i fark terimi için gecikme komutuna izin verilir. Hipotezler aşağıdaki gibi kurulur:

$$H_0 : \alpha = 0 \quad H_1 : \alpha < 0$$

Buraya kadar panel birim kök testine ilişkin verilen genel açıklamalar, LLC panel birim kök testi sınamasına ilişkin yapılacak açıklamalarla devam edecektir.

(25) ve (26) nolu regresyonlar yardımıyla α parametresi tahmin edilebilir. Verilen gecikme komutları seti için ilave iki yardımcı eşitlik tahmin edilmesi gerekmektedir. Δy_{it} ve y_{it-1} , Δy_{it-j} ($j=1, \dots, P_i$) gecikme terimi ve X_{it} dışsal değişkenine göre tahmin edilir. Bu iki regresyondan elde edilen katsayılar, sırasıyla, $(\hat{\beta}, \hat{\delta})$ ve (β, δ) ile gösterilir.

Daha sonra, Δy_{it} alınır ve otokorelasyon ve belirleyici bileşenler yok edilerek $\Delta \bar{y}_{it}$ aşağıdaki gibi tanımlanır:

$$\Delta \bar{y}_{it} = \Delta y_{it-1} \sum_{j=1}^{\rho_i} \hat{\beta}_{ij} \Delta y_{it-j} - X'_{it} \hat{\delta} \quad (27)$$

Buna benzer olarak, $\bar{y}_{it-1}$ ikinci katsayı seti kullanılarak tanımlanabilir:

$$\bar{y}_{it-1} = y_{it-1} - \sum_{j=1}^{\rho_i} \beta_{ij} \Delta y_{it-j} - X'_{it} \delta \quad (28)$$

Daha sonra, regresyonun standart hataları alınarak $\Delta \tilde{y}_{it}$ ve $\tilde{y}_{it-1}$ elde edilir.

$$\Delta \tilde{y}_{it} = (\Delta \bar{y}_{it} / s_i) \quad (29)$$

$$\tilde{y}_{it-1} = (\bar{y}_{it-1} / s_i) \quad (30)$$

S_i her bir ADF tahmininden elde edilen standart hatadır. Son olarak yardımcı panel eşitliğinden elde edilebilen α katsayısı tahmin edilir:

$$\Delta \tilde{y}_{it} = \alpha \tilde{y}_{it-1} + \eta_{it} \quad (31)$$

Boş hipotezin sınanmasına dayanan LLC, $\hat{\alpha}$ sonucuna ulaşan düzenlenmiş t istatistiğinin asimptotik olarak normal dağıldığını göstermektedir.

$$t_{\alpha}^* = \frac{t_{\alpha} - (N\bar{T}) S_{N\hat{\sigma}}^{-2} se(\hat{\alpha}) \mu_{m\bar{T}}^*}{\sigma_{m\bar{T}}^*} \longrightarrow N(0,1) \quad (32)$$

$\hat{\alpha} = 0, \sigma^{-2}$ için standart t istatistiği t_{Δ} 'dır ve t_{Δ}, η hata teriminin tahmin edilen varyansıdır. $se(\hat{\alpha}), \hat{\alpha}$ 'nın standart hatasıdır.

$$\bar{T} = T - (\sum_i p_i / N) - 1 \quad (33)$$

Ortalama standart dağılım rasyosu (S_N), uzun dönem standart dağılımın her bir birimdeki standart dağılım değişimine oranlarının ortalaması olarak tanımlanır.

LLC metodunda dışsal değişken belirleme zorunluluğu olmadığı gibi, sabit terim, trend veya her ikisi de birden belirlenebilir.

5.2.1.3.3. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

(26) nolu model tahmin edilerek yapılan LLC panel birim kök testi sonuçları Tablo 5.1.'de gösterilmiştir.

Tablo 5.1. PCM Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	p değeri (trendli ve sabit terimli)	p değeri (sabit terimli)	p değeri (trendsiz ve sabit terimsiz)
PCM	0.0000*	0.1882	0.6524
MAB	0.0000*	0.0073*	0.9071
MMAB	0.0000*	0.0000*	0.0111*
MDGK	0.0000*	0.0002*	0.9987
MMDGK	0.0028*	0.9184	0.5465
XAB	0.0000*	0.0001*	0.7254
XXAB	0.0000*	0.3151	0.0297*
XDGK	0.0138*	0.0000*	0.6457
XXDGK	0.0002*	0.0603**	0.1481
IITAB	0.0000*	0.0000*	0.0924**
IITDGK	0.0000*	0.0000*	0.0159*
KQ	0.0000*	0.0033*	0.0000*

Not: “*” %5 anlamlılık düzeyinde ve “**” %10 anlamlılık düzeyinde durağanlığın sağlandığını göstermektedir.

Sabit terimsiz ve trendsiz, sabit terimli ve trendli ve sabit terimli olarak yapılan panel birim kök analizleri sonucunda değişkenlerin tamamı için, durağanlığın sağlandığı varsayılmıştır.

5.2.1.4. Tahmin Sonuçları

Kurulan model, sabit etkiler panel veri analizine göre tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 5.2.'de gösterilmektedir.

Tablo 5.2. Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	t istatistiği	Olasılık
MAB	-1.070554	-3.541874*	0.0013
MMAB	1.526830	7.834669*	0.0000
MDGK	0.837283	2.836271*	0.0080
MMDGK	-1.315681	-6.250918	0.0000
XAB	0.233676	0.766213	0.4493
XXAB	-1.733384	-4.738020*	0.0000
XDGK	-0.539181	*-2.591508*	0.0144
XXDGK	0.422715	1.536741	0.1345
IITAB	-0.053199	-0.820182	0.4184
IITDGK	0.119051	4.068676*	0.0003
KQ	0.015710	2.454446*	0.0199
Düzeltilmiş R ²	0.905543	DW	1.936015
F-İstatistiği	29.16135	Gözlem Sayısı	48

Not: “*” işareti %5 seviyesinde anlamlı katsayıları göstermektedir. Tahminde sabit etkiler modeli kullanılmıştır ve sabit katsayılar gösterilmemektedir. *t* testleri değişen varyans düzeltilmiş *t* testleridir.

Elde edilen sonuçlara göre; XAB, XXDGK ve IITAB değişkenleri dışındaki değişkenlerin tamamı %5 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. DW değeri otokorelasyon sorununun ortaya çıkmadığını ve F değeri modelin bütünü itibarıyla anlamlı olduğunu işaret etmektedir. R²’nin yüksek olması ise bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasında kuvvetli ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır.

AB’den yapılan ithalat oranı (MAB) ile fiyat-maliyet marjları arasındaki ilişkiyi veren α_1 katsayısı teoride öngörüldüğü gibi negatif ilişkilidir ve %5 düzeyinde anlamlıdır. Bununla birlikte gümrük birliğinden kaynaklanan ithalat artışı değişkeni (MMAB) ile fiyat-maliyet marjı arasında, beklenilenin aksine pozitif yönlü ve %5 düzeyinde anlamlı ilişki bulunmuştur. Dünyanın geri kalanından yapılan ithalat oranı değişkeni (MDGK) ile fiyat-maliyet marjı arasındaki ilişkiyi gösteren α_3 katsayısı pozitif ve %5 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Gümrük birliğinin ortak gümrük tarifesi etkisini içeren dünyanın geri kalanından yapılan ithalat değişkeni (MMDGK) ile fiyat-maliyet marjı arasındaki ilişki ise beklendiği gibi negatif yönlü ve %5 düzeyinde anlamlıdır. Elde edilen sonuç, teoride gümrük birliğinden kaynaklanan ithalat artışının rekabeti artıracığı öngörüsünün ortaya çıkmadığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle, AB’den yapılan ithalatın rekabeti artırıcı

etkisinin ortaya çıkmadığını; tersine, rekabeti azaltıcı etkisi olduğunu göstermektedir. Bu sonuç teoride beklenen ithalatın yurt içi endüstrilerin fiyat-maliyet marjını düşüreceği beklentisine uymamaktadır.

AB ile Türkiye arasındaki endüstri içi ticaret değişkeni (IITAB) ile fiyat-maliyet marjı arasındaki ilişkiyi gösteren α_9 katsayısı, %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen, beklendiği gibi negatif yönlüdür. Dünyanın geri kalanı ile Türkiye arasındaki endüstri içi ticaret değişkeni (IITDGK) ile fiyat-maliyet marjı arasındaki ilişkisi ise beklenenin aksine pozitif yönlü ve %5 düzeyinde anlamlıdır.

AB'ye yapılan ihracat oranı değişkeni (XAB) ile fiyat-maliyet marjı arasındaki ilişkiyi veren α_5 katsayısı anlamsız çıkarken, gümrük birliğinden kaynaklanan ihracat artışını içeren ihracat oranı değişkeni (XXAB) ile fiyat-maliyet marjı değişkeni arasındaki ilişkiyi gösteren α_6 katsayısı %5 düzeyinde anlamlı ve negatif ilişkili bulunmuştur. Bu sonuç gümrük birliğinden kaynaklanan ihracat artışının yurt içi piyasalarda da rekabetçi bir süreç ortaya çıkardığını ima etmektedir.

Dünyanın geri kalanından yapılan ihracat değişkeni (XDGK) ile fiyat-maliyet marjı arasındaki ilişkiyi veren α_7 katsayısı negatif ve %5 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. α_7 katsayısının negatif çıkması, uluslar arası rekabet koşulları içinde dünyanın geri kalanına yapılan ihracatın, yurt içi yansımalarının da olduğunu göstermektedir. Ortak gümrük tarifesinin etkisini içeren dünyanın geri kalanına yapılan ihracat oranı değişkeni (XXDGK) ile fiyat-maliyet marjı arasındaki ilişki (α_8) ise %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen, pozitif ilişkili bulunmuştur.

Son olarak sermaye hasıla oranı fiyat-maliyet marjı ilişkisini veren α_{11} katsayısı teoride öngörüldüğü gibi pozitif ve %5 düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

5.2.2. AB Türkiye Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Rekabet Gücü Üzerine Etkisi

Bu başlık altında AB Türkiye gümrük birliğinin Türkiye'nin rekabet gücü üzerinde etkili olup olmadığının sınanması için, üç basamak (digit) düzeyinde Türkiye'nin AB piyasalarındaki rekabet gücü Balassa endeksi ile ölçülecek ve daha sonra sabit etkiler panel veri analizi kullanılarak gümrük birliğinin rekabet gücü üzerindeki etkisi incelenecektir..

5.2.2.2. Model

RCA endeksinin belirleyicilerini içeren model kurulurken Yua ve Hua (2002) tarafından, RCA endeksinin bağımlı değişken ve döviz kuru, ilgili ülkenin GSYİH'si ve dünyanın GSYİH'nin bağımlı değişkenler olarak belirlendiği modelden yararlanılmıştır. Bu çalışmada dünya yerine AB içindeki rekabet gücü ölçüleceği için dünya yerine AB GSYİH'si kullanılmıştır.

$$\ln RCA = \alpha_1 + \alpha_2 \ln ABGDP + \alpha_3 \ln REDK + \alpha_4 D + \varepsilon \quad (34)$$

Modelde, ABGDP, AB'nin gayri safi yurt içi hasılasını (GSYİH), REDK, 1995 yılı bazlı reel efektif döviz kurunu ve D gümrük birliğini ifade eden kukla değişkeni simgelemektedir.

Gümrük birliğinin Türkiye'nin rekabet gücü üzerindeki etkisini görmek için α_4 katsayısı sınanmaktadır. Bu katsayının anlamlı çıkması gümrük birliği ile rekabet gücü arasında ilişki olduğu sonucunu doğuracaktır.

α_2 katsayısı ise AB GSYİH'nin Türkiye'nin rekabet gücü üzerindeki etkisini göstermektedir. AB'nin GSYİH'sindeki artışlar, (35) nolu RCA denkliğinin hem üst kısmındaki i ülkesinin j malındaki ihracatını ve i ülkesinin toplam ihracatını hem de denkliğin alt kısmındaki j malında dünya ihracatını ve toplam dünya ihracatını

etkilemektedir¹⁵. AB'nin GSYİH'daki bir artış Türkiye'nin mallarına yönelik talebi, AB'nin dünya mallarına yönelik talepten daha fazla artırması durumunda, AB GSYİH'sı ile RCA arasındaki ilişki pozitif beklenmektedir. Tersı durumda ise negatif beklenmektedir.

REDK ile RCA arasındaki ilişkiyi gösteren α_3 katsayısı, RCA eşitliğinin üst kısmına bağlıdır. REDK'daki bir artışın, Türkiye'nin ihraç ettiği malların ucuzlaması anlamına geldiği için, Türkiye'nin ihraç mallarına yönelik talep esnekliğine bağlı olarak, Türkiye'nin ihracatında da artışa yol açması beklenmektedir. Ancak REDK ile RCA arasındaki ilişki, Türkiye'nin ihraç ettiği i malına yönelik AB talep esnekliği ile Türkiye'nin toplam ihracına yönelik AB talep esnekliğine bağlı olarak değişecektir. Eğer i malı talep esnekliği, toplam talep esnekliğinden yüksek ise REDK RCA ilişkisi pozitif olacaktır. Tersı durumda ise negatif olacaktır.

5.2.2.3. Veriler

RCA endeksinin hesaplanmasında Balassa (1965) tarafından önerilen aşağıdaki denklik kullanılmıştır:

$$RCA = \frac{X_{ij} / X_{it}}{X_{wj} / X_{wt}} \quad (35)$$

Formülde X_{ij} , Türkiye'nin j malında AB'ye yaptığı ihracatı, X_{it} , Türkiye'nin AB'ye toplam ihracatını, X_{wj} , dünya ülkelerinin j malında AB'ye yaptıkları toplam ihracatı, X_{wt} , dünya ülkelerinin AB'ye yaptıkları toplam ihracatı göstermektedir.

¹⁵ Dünya olarak AB kabul edildiği ve AB ihracatı yerine de AB'nin yaptığı ithalat verileri kullanıldığı için AB GSYİH'sı denkleğın hem üst hem de alt kısmını etkilemektedir.

AB-14¹⁶ ve Türkiye'ye ait dış ticaret verileri SITC Rev.3 sınıflamasında OECD'den elde edilmiştir. Elde edilen dış ticaret verileri üç basamak düzeyinde olup toplam 215 sektörü kapsamaktadır. Dış ticaret verileri, iki farklı sınıflamaya tabi tutulmuştur. Birincisi, Foders (1996) tarafından yapılan ve Çeştepe ve Vergil (2004) tarafından takip edilen, Tablo 5.3'deki malların üretiminde kullanılan teknolojiye göre yapılan sınıflamadır.

Tablo 5.3. Kullanılan Teknolojiye Göre Mal Sınıflaması

1.Yüksek Teknoloji Malları		3. Standart Teknoloji Malları	
54	Tıp ve eczacılık ürünleri	0	Canlı hayvanlar ve gıda
72	Belirli sanayiler için özel makineler	1	İçkiler ve tütün
74	Diğer genel endüstri makine/ cihazların aksamaları	2	Akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde
75	Büro makineleri ve otomatik veri işleme makineleri	4	Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar
764	İletişim Araçları	63	Mantar ve ahşap eşya(mobilya hariç)
772	Elektrikli aletler ve devreler	65	Diğer tekstil iplik,kumaş,şekil ver.mens
774	Tıbbi aletler	67	Demir ve çelik
776	Termiyonik, mikro devreler ve transistör ler	68	Demir ihtiva etmeyen madenler
778	Elektrikli makineler ve cihazlar	69	Başka yerde belirtilmeyen madenden mamul eşya
792	Uçak ve ilgili parçaları	79	Diğer taşıt araçları
793	Gemi, bot ve yüzen yapılar	81	Prefabrik yapılar; sıhhi su tesisatı, ısıtma ve sabit aydınlatma cihazları
87	Başka yerde belirtilmeyen mesleki,ilmi,kontrol alet ve cihazlar	82	Mobilya;yatak takımı,yatak payandaları ve yastıklar
88	Fotograf malzemesi, optik eşya,saatler	83	Seyahat eşyası,el çantaları vb. taşıyıcı eşya
2. Ara Teknoloji Malları		84	Giyim eşyası ve aksesuarları
3	Mineral yakıtlar, yağlar vb. damıtılmasından elde edilen ürünler	85	Ayakkabılar
5	Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri (54 hariç)	89	Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamul eşyalar
61	Başka yerde belirtilmeyen İşlenmiş deri ve kürkler		
62	Kauçuktan eşya		
64	Kağıt,karton ve kağıt hamurundan eşya		
71	Güç üreten makineler ve araçlar		
73	Metal işleme makineleri		
76	Haberleşme,ses kaydetme ve sesi tekrar vermeye yarayan cihaz ve araçlar (764 hariç)		
77	Elektrik makineleri,cihazları ve aletleri, vb. aksam,parçaları (772,774,776,778 hariç)		
78	Motorlu kara taşıtları		

Kaynak: Hasan, Vergil ve Hamza Çeştepe; 2004, "Competition Power of the New EU Entrants and Its Possible Effects on the Competition Power of the European Union", *The Proceedings of the Third International Symposium on Business Administration*, Çanakkale, Turkey, p.34.

¹⁶ AB'ye ait veriler üye ülkeler bazında elde edilebilmiştir. Lüksemburg'a ait veriler elde edilemediğinden dolayı, AB-14, Lüksemburg dışındaki 14 AB üyesi ülkeyi ifade etmektedir.

İkinci sınıflama Hufbauer ve Chilas (1974) tarafından yapılan ve Yılmaz (2003) ile Erlat ve Erlat (2004) tarafından takip edilen, malların üretiminde kullanılan üretim faktörünün yoğunluğuna göre yapılan sınıflamadır. Hufbauer ve Chilas (1974) tarafından yapılan sınıflama Tablo 5.4’de gösterilmektedir.

Tablo 5.4. Kullanılan Üretim Faktörüne Göre SITC Rev.3 Sınıflaması

Hammadde Yoğun Mallar
0 Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri
2 Akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde
3 Mineral yakıtlar, yağlar vb. damıtılmasından elde edilen ürünler
4 Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar
56 Gübreler
Emek-Yoğun Mallar
26 Dokuma elyafı ve bunların artıkları
6 Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar (62, 67, 68 hariç)
8 Çeşitli mamul eşya (87,88 hariç)
Sermaye Yoğun Mallar
1 İçkiler ve tütün
35 Elektrik enerjisi
53 Debatat ve boyacılıkta kullanılan ürünler
55 Uçucu yağlar, parfüm, kozmetik, tuvalet müstahzarları
62 Kauçuktan eşya
67 Demir ve çelik
68 Demir ihtiva etmeyen madenler
78 Motorlu kara taşıtları
Taklidi Kolay Araştırma Yoğun Mallar
51 Organik kimyasal ürünler
52 İnorganik kimyasal ürünler
54 Tıp ve eczacılık ürünleri
58 İlk şekilde olmayan plastikler
59 Başka yerlerde belirtilmeyen kimyasal maddeler ve ürünler
75 Büro makineleri ve otomatik veri işleme makineleri
76 Haberleşme, ses kaydetme ve sesi tekrar vermeye yarayan cihaz ve araçlar
Taklidi Zor Araştırma Yoğun Mallar
57 İlk şekildeki plastikler
7 Makine ve ulaştırma araçları (75, 76, 78 hariç)
87 Başka yerde belirtilmeyen mesleki, ilmi, kontrol alet ve cihazlar
88 Fotoğraf malzemesi, optik eşya, saatler

Kaynak: Güzin, Erlat and Haluk Erlat; 2004, “The Performance of Turkish Exports at the Sectoral Level, 1990-2000”, 24th Annual Conference of the Middle East Economic Association, San Diego, USA., p.17.

GSYİH verileri OECD’den Türkiye ve AB-14 için ülke bazında elde edilmiştir. Elde edilen GSYİH değerleri IFS (International Financial Statistics)’den ülke bazında elde edilen döviz kurları ile dolara dönüştürüldükten sonra, yine IFS’den elde edilen 2000 yılı bazlı ABD TÜFE’si kullanılarak reel hale getirilmiştir. 1995 yılı bazlı reel efektif döviz kuru ise TCMB’den elde edilmiştir.

5.2.2.4. Panel Birim Kök Testi

Modelde birim kök varlığını tespit etmek için LLC panel birim kök testi kullanılmıştır ve sonuçlar Tablo 5.5. ve 5.6’da gösterilmiştir.

Tablo 5.5. Teknolojiye Göre Sınıflanan Veriler İçin Panel Birim Kök Testi

Mal grubu	Değişken	p değeri (trendli ve sabit terimli)	p değeri (sabit terimli)	p değeri (trendsiz ve sabit terimsiz)
Standart Teknoloji Malları	RCA	0.0000*	0.0000*	0.0000*
	ABGDP	0.0000*	1.0000	1.0000
	REDK	0.0000*	0.0000*	0.0707
Ara Teknoloji Malları	RCA	0.0000*	0.0000*	0.2034
	ABGDP	0.0000*	1.0000	1.0000
	REDK	0.0000*	0.0000*	0.1523
İleri Teknoloji Malları	RCA	0.0000*	0.0000*	0.9781
	ABGDP	0.0000*	0.9998	1.0000
	REDK	0.0000*	0.0008*	0.2073

Not: “*” %5 anlamlılık düzeyinde durağanlığın sağlandığını göstermektedir.

Tablo 5.6. Üretim Faktörüne Göre Sınıflanan Veriler İçin Panel Birim Kök Testi

Mal Grubu	Değişken	p değeri (trendli ve sabit terimli)	p değeri (sabit terimli)	p değeri (trendsiz ve sabit terimsiz)
Hammadde Yoğun Mallar	RCA	0.0000*	0.0000*	0.0000*
	ABGDP	0.0000*	1.0000	1.0000
	REDK	0.0000*	0.0000*	0.1481
Emek Yoğun Mallar	RCA	0.0000*	0.0000*	0.8968
	ABGDP	0.0000*	1.0000	1.0000
	REDK	0.0000*	0.0000*	0.1502
Sermaye Yoğun Mallar	RCA	0.0000*	0.0000*	0.7697
	ABGDP	0.0000*	0.9997	1.0000
	REDK	0.0000*	0.0012*	0.2173
Taklidi Kolay Araştırma Yoğun Mallar	RCA	0.0000*	0.0000*	0.0000*
	ABGDP	0.0000*	0.9978	1.0000
	REDK	0.0000*	0.0057*	0.2571
Taklidi Zor Araştırma Yoğun Mallar	RCA	0.0000*	0.0000*	0.6922
	ABGDP	0.0000*	1.0000	1.0000
	REDK	0.0000*	0.0001*	0.1731

Not: “*” %5 anlamlılık düzeyinde durağanlığın sağlandığını göstermektedir.

Teknoloji sınıflamasına göre oluşturulan serileri içeren Tablo 5.5. ve üretim faktörlerine göre oluşturulan serileri içeren Tablo 5.6. serilerin tamamının trendli ve sabit terimli regresyon kullanıldığında %5 anlamlılık düzeyinde, düzey olarak durağan olduklarını göstermektedir. Bu sonuçla tüm seriler için durağanlığın sağlandığı varsayılmıştır.

5.2.2.5. Panel Veri Analizi Sonuçları

Kurulan model sabit etkiler panel veri analizi kullanılarak tahmin edilmiş ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir. Panel veri analizlerinin tamamında otokorelasyon sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sorun, AR yöntemi kullanılarak aşılmıştır.

Tablo 5.7. İleri Teknoloji Malları Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	t istatistiği	Olasılık
ABGDP	0.404309	4.691197*	0.0000
REDK	-0.185738	-0.949342	0.3433
D	0.664975	14.52372*	0.0000
Düzeltilmiş R2	0.829839	DW	2.186020
F-İstatistiği	41.38973	Gözlem Sayısı	324

Not: “*” işareti %5 seviyesinde anlamlı katsayıları göstermektedir. Tahminde sabit etkiler modeli kullanılmıştır ve sabit katsayılar gösterilmemektedir. *t* testleri değişen varyans düzeltilmiş *t* testleridir.

Tablo 5.7. ileri teknoloji malları üreten sektörlerin rekabet gücü ile gümrük birliği arasında pozitif ve %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, ABGDP ile RCA arasında %5 düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç AB’nin Türkiye’nin ileri teknoloji malları ihracına yönelik gelir esnekliğinin Türkiye’nin rekabet gücü üzerinde etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir. REDK ile RCA arasındaki ilişki ise %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen negatiftir.

Tablo 5.8. Ara Teknoloji Malları Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	t istatistiği	Olasılık
ABGDP	-1.085164	-0.400972	0.6886
REDK	0.000551	1.511862	0.1313
D	-0.065274	-6.485285*	0.0000
Düzeltilmiş R2	0.909006	DW	2.183137
F-İstatistiği	86.245858	Gözlem Sayısı	513

Not: “*” işareti %5 seviyesinde anlamlı katsayıları göstermektedir. Tahminde sabit etkiler modeli kullanılmıştır ve sabit katsayılar gösterilmemektedir. *t* testleri değişen varyans düzeltilmiş *t* testleridir.

Tablo 5.8. Türkiye'nin ara teknoloji ürünleri üreten sektörlerinin rekabet gücü ile gümrük birliği arasında negatif ve %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. ABGDP ile RCA arasında %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen negatif bir ilişki bulunurken, REDK ile RCA arasında da %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Tablo 5.9. Standart Teknoloji Malları Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	t istatistiği	Olasılık
ABGDP	-0.268126	-1.115842	0.2647
REDK	0.296487	1.153968	0.2488
D	0.030569	0.367741	0.7131
Düzeltilmiş R ²	0.906978	DW	2.114578
F-İstatistiği	86.476780	Gözlem Sayısı	1053

Not: “*” işareti %5 seviyesinde anlamlı katsayıları göstermektedir. Tahminde sabit etkiler modeli kullanılmıştır ve sabit katsayılar gösterilmemektedir. *t* testleri değişen varyans düzeltilmiş *t* testleridir.

Tablo 5.9. standart teknoloji malları üreten sektörleri kapsayan panel veri analizi sonuçlarını vermektedir. Bu analizde, RCA ile ABGDP arasındaki ilişki %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen negatiftir. RCA ile REDK arasında ve RCA ile D arasında da %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen pozitif ilişkiler bulunmuştur.

Tablo 5.10. Hammadde Yoğun Mallar Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	t istatistiği	Olasılık
ABGDP	-0.657566	-2.222800*	0.0267
REDK	0.242747	0.712085	0.4768
D	-0.064137	-0.804728	0.4214
Düzeltilmiş R ²	0.894515	DW	2.165433
F-İstatistiği	73.49069	Gözlem Sayısı	531

Not: “*” işareti %5 seviyesinde anlamlı katsayıları göstermektedir. Tahminde sabit etkiler modeli kullanılmıştır ve sabit katsayılar gösterilmemektedir. *t* testleri değişen varyans düzeltilmiş *t* testleridir.

Kullanılan üretim faktörüne göre yapılan sınıflamada ilk sırayı alan, hammadde yoğun malları üreten sektörleri içeren panel veri analizi sonuçları Tablo

5.10’da gösterilmektedir. Bu analiz ABGDP ile RCA arasında negatif ve %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki ortaya koyarken, RCA ile REDK arasında %5 düzeyinde anlamlı olmayan pozitif bir ilişki ve RCA ile gümrük birliği arasında %5 düzeyinde anlamlı olmayan negatif ilişkiler ortaya koymuştur.

Tablo 5.11. Emek-Yoğun Mallar Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	t istatistiği	Olasılık
ABGDP	0.029863	0.257805	0.7967
REDK	0.477051	3.963281*	0.0001
D	-0.003448	-0.056218	0.9552
Düzeltilmiş R2	0.949475	DW	2.132916
F-İstatistiği	161.5021	Gözlem Sayısı	522

Not: “*” işareti %5 seviyesinde anlamlı katsayıları göstermektedir. Tahminde sabit etkiler modeli kullanılmıştır ve sabit katsayılar gösterilmemektedir. *t* testleri değişen varyans düzeltilmiş *t* testleridir.

Emek yoğun mallar üreten sektörleri içeren panel veri analizi sonucunda RCA ve REDK arasındaki %5 düzeyinde anlamlı ve pozitif yönlü, RCA ile ABGDP arasında %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen pozitif ilişki ve RCA ile D arasında anlamlı olmamasına rağmen negatif yönlü ilişki bulunmuştur. Bu sonuç Türkiye’nin emek yoğun mallar üreten sektörlerinin rekabet gücünün REDK artışıyla yükseldiğini göstermektedir.

Tablo 5.12. Sermaye-Yoğun Mallar Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	t istatistiği	Olasılık
ABGDP	0.033733	0.104718	0.9167
REDK	0.475348	0.871542	0.3843
D	-0.096716	-2.063391*	0.0401
Düzeltilmiş R2	0.831343	DW	1.901625
F-İstatistiği	41.52901	Gözlem Sayısı	297

Not: “*” işareti %5 seviyesinde anlamlı katsayıları göstermektedir. Tahminde sabit etkiler modeli kullanılmıştır ve sabit katsayılar gösterilmemektedir. *t* testleri değişen varyans düzeltilmiş *t* testleridir.

Sermaye yoğun mallar üreten sektörleri kapsayan panel veri analizi sonuçlarının gösterildiği Tablo 5.12.’ye göre, gümrük birliği ile RCA arasında negatif ve %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuç, gümrük birliğinin

Türkiye'nin sermaye yoğun mallardaki rekabet gücünü olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. ABGDP ve REDK değişkenlerinin RCA ile ilişkileri ise %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen pozitifdir.

Tablo 5.13. Taklidi Kolay Araştırma Yoğun Mallar Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	t istatistiği	Olasılık
ABGDP	0.986345	5.085441	0.0000
REDK	-0.641822	-2.495495	0.0135
D	-0.003791	-0.064342	0.9488
Düzeltilmiş R2	0.953098	DW	1.798712
F-İstatistiği	162.0066	Gözlem Sayısı	207

Not: “*” işareti %5 seviyesinde anlamlı katsayıları göstermektedir. Tahminde sabit etkiler modeli kullanılmıştır ve sabit katsayılar gösterilmemektedir. *t* testleri değişen varyans düzeltilmiş *t* testleridir.

Taklidi kolay araştırma yoğun mallar üreten sektörler üzerine yapılan analizde, RCA ile ABGDP arasında %5 düzeyinde anlamlı ve pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. RCA ile REDK ve D değişkenlerinin ilişkisi ise %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen negatif yönlüdür.

Tablo 5.14. Taklidi Zor Araştırma Yoğun Mallar Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	t istatistiği	Olasılık
ABGDP	8.02E-10	0.463120	0.6435
REDK	8.34E-05	0.221748	0.8246
D	0.022212	2.412911*	0.0163
Düzeltilmiş R2	0.919522	DW	2.035937
F-İstatistiği	97.55860	Gözlem Sayısı	432

Not: “*” işareti %5 seviyesinde anlamlı katsayıları göstermektedir. Tahminde sabit etkiler modeli kullanılmıştır ve sabit katsayılar gösterilmemektedir. *t* testleri değişen varyans düzeltilmiş *t* testleridir.

Taklidi zor araştırma yoğun malları kapsayan panel veri analizi sonuçları Tablo 5.14.'de gösterilmektedir. Analiz sonucuna göre, gümrük birliği ile rekabet gücü arasında %5 düzeyinde anlamlı ve pozitif ilişki vardır. Başka bir ifadeyle,

gümrük birliği Türkiye'nin taklidi zor araştırma yoğun mallardaki rekabet gücünü olumlu etkilemiştir. RCA ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiler ise %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen pozitif yönlü ilişkilerdir.

6. SONUÇ

II. Dünya Savaşı sonrası ekonomik entegrasyon hareketleri hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Ekonomik entegrasyon hareketleri hem entegrasyon dışında kalan ülkeleri hem de entegrasyona dahil olan ülkeleri etkilemektedir. Ekonomik entegrasyonların etkileri statik etkiler ve dinamik etkiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Dinamik etkilerden özellikle ölçek ekonomileri, yabancı yatırımları çekme etkisi ve rekabet yanlısı etki önemli etkilerdir.

Türkiye II. Dünya Savaşı sonrası ekonomik entegrasyon süreci dışında kalmamak için AB'ne üye olma amacını gütmüştür. Bu amaca yönelik olarak 1995 yılında AB-Türkiye gümrük birliği anlaşması imzalanmıştır. Bu çalışmada gümrük birliğinin Türkiye üzerine rekabet etkisi analiz edilmiştir. Analiz gümrük birliğinin, Türkiye'nin yurt içi rekabet ortamı üzerine etkisi ve Türkiye'nin AB piyasalarındaki uluslararası rekabet gücü üzerine etkisi olarak iki bölümden oluşmaktadır.

Teorik çalışmalar, gümrük birliği dünya çapında olmasa da birlik içindeki ülkelerin Türkiye'nin yurt içi piyasalarına giriş koşullarını ve Türkiye'nin endüstri ürünlerinin de AB piyasalarına giriş koşullarını iyileştireceğini ileri sürmektedir. Böylece, gümrük birliğinin ölçek ekonomilerine, yurt içi firmaların daha rekabetçi davranışlar sergilemesine, fiyatların ve fiyat-maliyet marjlarının düşmesine neden olması beklenmektedir.

Bu çalışmada gümrük birliğinin Türkiye'nin yurt içi rekabet ortamına rekabet etkisi, endüstri düzeyinde fiyat-maliyet marjları ve AB'den yapılan ithalat verileri kullanılarak tahmin edilmiştir. 1993-2000 yıllarını kapsayan analizde, sabit etkiler panel veri analizi kullanılmış ve tahmin sonuçlarına göre ithalat oranı ile fiyat-maliyet marjı arasında, teoride öngörüldüğü gibi negatif ve %5 düzeyinde anlamlı ilişki bulunmuştur. Gümrük birliğinin etkisini içeren AB'den yapılan ithalat oranı ile

fiyat-maliyet marjı arasında ise beklenenin aksine pozitif ve %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç, gümrük birliğinin etkisiyle AB'den yapılan ithalattaki artışın Türkiye yurt içi endüstrilerinde fiyat-maliyet marjını artırdığı, bir diğer deyişle, rekabet ortamını bozduğu veya yurt içi piyasalardaki yoğunlaşma oranını artırdığını göstermektedir. Gümrük birliği nedeniyle dünyanın geri kalanından yapılan ithalat artışı ile fiyat-maliyet marjları arasında negatif ve %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar gümrük birliğinden sonra AB'den yapılan ithalatın Türkiye'deki rekabeti bozucu etki gösterdiği, fakat gümrük birliğinden sonra dünyanın geri kalanından yapılan ithalatın Türkiye'deki rekabeti artırdığını göstermektedir. Bu ilişkilerin nedeni, AB'den ithalat yapan firmaların, daha çok oligopol özellikleri gösteren piyasalarda çalışırken, gümrük birliğinden sonra monopolleşmeye doğru yönelmeleri ve dünyanın geri kalanından ithalat yapan firmaların tam rekabet piyasa yapısına yaklaşan piyasalarda çalışması olabilir. Gümrük birliği sonrası dünyanın geri kalanından yapılan ithalat oranı ile Türkiye'nin yurt içi piyasalarındaki fiyat-maliyet marjları arasındaki negatif yönlü ilişki, gümrük birliği öncesi Türkiye'nin uyguladığı yüksek gümrük tarifelerinin, gümrük birliği ile birlik içinde sıfırlanması ve birlik dışındaki ülkelere ise daha düşük ortak gümrük tarifesinin uygulanması sonucu, Türkiye piyasalarına yeni firmaların girmesinden kaynaklanmış olabilir.

Gümrük birliğinden kaynaklanan ihracat artışını içeren ihracat oranı ile fiyat-maliyet marjı arasındaki ilişki ise negatif ve %5 düzeyinde anlamlıdır. Gümrük birliğinden kaynaklanan AB'ye yapılan ihracat, AB ve Türkiye piyasaları arasında fiyat farklılaştırmasının azalması ve AB mevzuatına uyumdan kaynaklanan ihracat prosedürlerinin azaltılmasından kaynaklanan AB-Türkiye arasındaki ekonomik faaliyetlerin artması sonucu Türkiye'nin yurt içi piyasalarındaki rekabet ortamını olumlu etkilemiş olabilir. Diğer yandan dünyanın geri kalanına yapılan ihracat oranı ile fiyat-maliyet marjları arasında negatif ve %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. İhracat ile fiyat-maliyet marjları arasında negatif ilişkiler bulunmasının bir diğer nedeni de, Çin ve Malezya gibi Türkiye'ye rakip olan

Ülkelerin 1990 sonrası liberalleşme sürecine girmesi ve bu gelişmenin Türkiye ihracatında fazlaya neden olması ve bu fazlanın yurt içi piyasalara sürülmesi olabilir.

Modeldeki bir diğ er değ işken sermaye hasıla oranıdır ve teoride ngrldğ  gibi fiyat-maliyet marjları ile %5 düzeyinde anlamlı ve pozitif ilişkilidir. Türkiye ile AB arasındaki endüstri iç i ticaret ile fiyat marjı ilişkisi, %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen negatif yönlüdür. Dünyanın geri kalanı ile Türkiye arasındaki endüstri iç i ticaret ve fiyat-maliyet marjı ilişkisi ise %5 düzeyinde anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Bu sonuç, gümrük birliğinin üçüncü ülkelere yönelik ticaret saptırma etkisinden kaynaklanmış olabilir. Fiyat-maliyet marjları değ işmese bile, birlik dışı ülkelerden yapılan ithalatın azalması endüstri iç i ticaretin artmasına ve ilişkinin pozitif yönlü olmasına neden olabilir.

Çalışmada uygulanan ikinci panel veri analizi gümrük birliğinin Türkiye'nin AB piyasalarındaki rekabet gücü üzerinedir. Rekabet gücünün ölçümü iç in ticaret verilerine dayanan Balassa endeksi kullanılmıştır. Ticaret verileri iki ayrı sınıflamaya tabi tutulmuştur. Birincisi, malların üretiminde kullanılan teknolojiye göre SITC Rev3 sınıflaması altındaki verilerin toplulaştırılması ile elde edilmiştir. İkinci sınıflama yine SITC Rev3 sınıflaması altındaki verilerin malların üretiminde kullanılan üretim faktörlerine göre toplulaştırılmasıyla oluşturulmuştur. Kullanılan teknolojiye göre yapılan sınıflama, kendi iç inde standart teknoloji malları, ara teknoloji malları ve ileri teknoloji malları olarak üç e ayrılmıştır. Kullanılan retim faktörüne göre yapılan sınıflamada ise hammadde yoğun mallar, emek yoğun mallar, sermaye yoğun mallar, taklidi kolay araştırma yoğun mallar ve taklidi zor araştırma yoğun mallar alt sınıflaması yapılmıştır.

Türkiye'nin ileri teknoloji malları üreten sektörlerindeki rekabet gücü ile gümrük birliğ i arasında %5 düzeyinde anlamlı ve pozitif ilişki bulunmuştur. Bu sonuç, gümrük birliğinin Türkiye endüstri yapısında ileri teknoloji mallarına doğ ru bir dönüşüm olduğ u anlamına gelebilir. Ara teknoloji malları üreten sektörlerin rekabet gücü ile gümrük birliğ i arasındaki ilişki %5 düzeyinde anlamlı ve negatif

bulunmuştur. Standart teknoloji malları üreten sektörlerin rekabet gücü ile gümrük birliği arasındaki ilişki ise %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen pozitif bulunmuştur.

Kullanılan üretim faktörlerine göre yapılan sınıflama altındaki sermaye yoğun mallar üreten sektörlerin rekabet gücü ile gümrük birliği arasında ise %5 düzeyinde anlamlı ve negatif ilişki elde edilmiştir. Taklidi zor araştırma yoğun mallar üreten sektörlerin rekabet gücü ile gümrük birliği arasındaki ilişki ise %5 düzeyinde anlamlı pozitif bulunmuştur. Hammadde yoğun malları ve emek yoğun malları üreten sektörlerle ait rekabet gücü ile gümrük birliği arasında %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen negatif ilişki elde edilmiştir. Taklidi kolay araştırma yoğun mallardaki rekabet gücü ile gümrük birliği ilişkisinin sınındığı panel veri analizinde ise %5 düzeyinde anlamlı olmamasına rağmen pozitif ilişki bulunmuştur.

Sonuç olarak, Türkiye AB gümrük birliğinin Türkiye'nin yurt içi piyasalarının rekabet ortamı AB kaynaklı ithalat aracılığıyla olumsuz etkilenirken, dünyanın geri kalanından yapılan ithalat ve AB'ye yapılan ihracat vasıtasıyla olumlu etkilemiştir. Diğer bir sonuç ise Türkiye AB gümrük birliğinin Türkiye'nin AB piyasalarındaki rekabet gücüyle ilgilidir. Gümrük birliği Türkiye'nin ileri teknoloji mallarındaki rekabet gücünü ve ikinci sınıflama altındaki taklidi zor araştırma yoğun mallardaki rekabet gücünü olumlu etkilemiştir. Birbiriyle uyumlu olan bu iki sonuç gümrük birliği nedeniyle Türkiye'nin endüstri yapısının değiştiğini göstermektedir. Gümrük birliğinin Türkiye'nin rekabet gücünü olumsuz etkilediği sektörler ise birinci sınıflama altındaki ara teknoloji malları üreten sektörler ile ikinci sınıflama altındaki sermaye yoğun mallar üreten sektörlerdir.

KAYNAKLAR

- Addison-Smyth, Diarmaid; 2005, "Ireland's Revealed Comparative Advantage", *Quarterly Bullnetin*, Vol.1:101-114.
- Akgüngör, S. vd.; 2002, "Competitiveness of the Turkish Fruit and Vegetable Processing Industry in the EU Market", *Russian and East European Finance and Trade*, Vol.38, No.3:34-53.
- Akkoyunlu-Wigley, Arzu; 2000, "Bölgesel Ekonomik Bütünleşme Anlaşmalarının Etkilerini Ölçen Ampirik Çalışmaların Genel Bir Değerlendirmesi", *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt. 18, Sayı.2:35-60.
- Akkoyunlu-Wigley, Arzu and Sevinc Mıhcı; 2004, "The Effects of Customs Union with European Union on the Market Structure and Pricing Behaviour of the Turkish Manufacturing Industry", *European Study Group ETSG Conferanges*, Nottingham.
- Allen, Chris vd.; 1998, "The Competition Effects of the Single Market in Europa", *Economic Policy*, Vol.13, No.27:439-486.
- Altay, N. Oğuzhan ve Aydanur Gacener; 2003, "Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü Rekabet Gücünün Karşılaştırmalı Analizi", *ERC/METU VI. Uluslararası Ekonomi Kongresi*, Ankara.
- Arndt, Swen W.; 1968, "On Discriminatory vs. Non-Preferential Tariff Policies", *The Economic Journal*, Vol. 78, No.312: 971-979.
- Arndt, Swen W.; 1969, "Customs Unions and Theory of Tariffs", *The American Economic Review*, Vol. 59, No.1:108-118.
- Bain, Joe S.; 1951, "Relation of Profit Rate to Industry Concentration: American Manufacturing, 1936-1940", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol.65, No.3:293-324.
- Bain, Joe S.; 1954, "Economies of Scale, Concentration, and the Condition of Entry in Twenty Manufacturing Industries", *The American Economic Review*, Vol.44, No.1:15-39.

- Balassa, Bela; 1966, "Tariff Reductions and Trade in Manufacturers among the Industrials Countries", *The American Economic Review*, Vol.56, No.3:466-473.
- Balassa, Bela; 1961, *The Theory of Economic Integration*, Homewood, Illinois.
- Balassa, Bela; 1965, "Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage", *The Manchester School of Economic and Social Studies*, Vol.33:99-121.
- Baldwin, R. and Venables A.J.; 1995, "Regional Economic Integration", *Handbook of International Economics*, Eds. G. Grossman and K. Rogoff, Vol.3, Elsevier, Amsterdam.
- Bender, Siegfried and Kui-Wai Li; 2002, "The Changing Trade and Revealed Comparative Advantages of Asian and Latin American Manufacture Exports", *Yale University Economic Growth Center Discussion Paper*, No.843.
- Berglas, Eiten; 1979, "Preferential Trading Theory: The n Commodity Case", *The Journal of Political Economy*, Vol.87, No.2:315-331.
- Berglas, Eiten; 1983, "The Case for Unilateral Tariff Reductions: Foreign Tariffs Rediscovered", *The American Economic Review*, Vol.73, No.5:1141-1142.
- Bhagwati, Jagdish and Arvind Panagariya; 1996, "The Theory of Preferential Trade Agreements: Historical Evolution and Current Trends", *The American Economic Review*, Vol.86, No.2:82-87.
- Bojo-Rubio, Oscar vd.; 2004, "Price-cost Margins and Economic Integration: How Important is the Pro-competitive Effect?", *Centra: Fundacion Centro de Estudios Andaluces*, Seria.E2004/62.
- Boone, Jon; 2000, "Competition", *CEPR*, No.2000-104.
- Boone, Jon; 2004, "A New Way to Measure Competition", *Tilburg University Center Paper*, No. 2004-31.
- Bottasso, Anno and Alessandro Sembenelli; 2001, "Market Power Productivity and the EU Single Market Program: Evidence from a Panel of Italian Firms", *European Economic Review*, Vol.45:167-186.
- Brada, Josef C. and Jose A. Mendez; 1983, "Regional Economic Integration and Volume of Intra Regional Trade", *Kyklos*, Vol.36:589-603.

- Brada, Josef C. and Jose A. Mendez; 1985, "Economic Integration among Developed, Developing and Centrally Planned Economies: A Comparative Analysis", *The Review of Economics and Statistics*, Vol.67, No.4:549-556.
- Brada, Josef C. and Jose A. Mendez; 1988, "An Estimate of Dynamic Effects of Economic Integration", *The Review of Economics and Statistics*, Vol.70, No.1:163-168.
- Brander, J.A.; 1981, "Intra Industry Trade in Identical Commodities", *Journal of International Economics*, Vol.11:1-14.
- Brander, J.A. and P.R. Krugman; 1983, "A Reciprocal Dumping Model of International Trade", *Journal of International Economics*, Vol.15:313-321.
- Brown, Drusilla; 1988, "Trade Preferences for Developing Countries: A Survey of Results", *The Journal of Development Studies*:335-363.
- Brown, Drusilla and Robert Stern; 1989, "Computable General Equilibrium Estimates of the Gains from US-Canadian Trade Liberalization", Ed. David Greenaway vd., *Economic Aspects of Regional Trading Arrangement*, London: Harvester Wheatsheaf.
- Brown, Drusilla vd.; 1992, "North American Integration", *The Economic Journal*, Vol.102, No.415:1507-1518.
- Brown, Drusilla vd.; 1998, "Computational Analysis of the Accession of Chile to the NAFTA and Western Hemisphere Integration", *TUFTS University Economic Department Discussion Paper Series*, No.98-20.
- Carolan, Terrie vd.; 1998, "The Composition of US-East Asia Trade and Changing Comparative Advantage", *Hong Kong Centre for Economic Research Letters*, Vol.48, No.2:1-37.
- Chappell, William F. and Rex L. Cottle; 1985, "Sources of Concentration-Related Profits", *Southern Economic Journal*, Vol.51, No.4:1031-1037.
- Choi, I.; 2001, "Unit Root Tests for Panel Data", *Journal of International Money and Finance*, Vol.20:249-272.
- Choi, Jai-Young and Eden S. H. Yu; 1984, "Customs Unions Under Increasing Returns to Scale", *Economica*, New Series, Vol.51, No.202:195-203.
- Collier, Paul; 1979, "The Welfare Effects of Customs Union: An Anatomy", *The Economic Journal*, Vol.89, No.353:84-95.

- Collier, Paul; 1975, "Commodity Aggregation in Customs Unions", *Oxford Economic Papers*, New Series, Vol. 73, No.4:677-682.
- Collins, Norman R. and Lee E. Preston; 1966, "Concentration and Price-Cost Margins in Food Manufacturing Industries", *The Journal of Industrial Economics*, Vol.14, No.3:226-242.
- Collins, Norman R. and Lee E. Preston; 1969, "Price-Cost Margins and Industry Concentration", *The Review of Economics and Statistics*, Vol.51, No.3:271-286.
- Conway, Patrick J. vd.; 1989, "Trade Aggrements vs. Unilateral Tariff Reductions: Evidence from Modeling with a Continuum of Goods", *International Economic Review*, Vol.30, No.4:775-794.
- Cooper, C.A. and B.F. Massel; 1965a, "A New Look at Custom Union Theory", *The Economic Journal*, Vol.75, No.300:742-747.
- Cooper, C.A. and B.F. Massel; 1965b, "Toward a General Theory of Customs Unions for Developing Countries", *The Journal of Political Economy*, Vol.73, No. 5:461-476.
- Corado, Cristina and Jaime De Melo; 1986, "An Ex-ante Model for Estimating the Impact of Trade Flows of a Country's Joining a Customs Union", *Journal of Development Economics*, Vol.24:153-166.
- Corden, W.M.; 1972, "Economies of Scale and Customs Unions Theory", *The Journal of Political Economy*, Vol.80, No.3:465-475.
- Corden, W.M.; 1976, "Customs Union Theory and the Non-Uniformity of Tariffs", *Journal of International Economics*, Vol.6, No.1:99-106.
- Çetintaş, Hakan; 2000, "Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nin Rekabet Politikası ve Rekabet Gücü (Demir-Çelik Sektörünün Rekabet Gücü Analizi)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- D'Arge, Ralph; 1969, "Note on Customs Unions and Foreign Direct Investment", *The Economic Journal*, Vol.79, No.314:324-333.
- D'Arge, Ralph; 1971, "Customs Unions and Foreign Direct Investments: A Correction and further Thoughts", *The Economic Journal*, Vol.81, No.322:352-355.

- De Beers, John S.; 1941, "Tariff Aspects of Federal Union", *Quarterly Journal of Economics*, Vol.56, No.1:49-92.
- De Melo, J. and A. Panagariya; 1993, *New Dimensions in Regional Integration*, Cambridge:Cambridge University Press for the Center for Economic Policy Research.
- De Rosa, Dean A.; 1998, "Regional Integration Arrangements Static Economic Theory, Quantitative Findings, and Policy Guidelines", *World Bank Working Paper*, No.2007, Washington DC.
- Demowitz, Ian vd.; 1986, "Business Cycles and the Relationship Concentration and Price-Cost Margins", *The RAND Journal of Economics*, Vol.17, No.1:1-17.
- Demsetz, Harold; 1973, "Industry Structure, Market Rivalry, and Public Policy", *Journal of Law and Economics*, Vol.16, No.1:1-9.
- Dinopoulos, Elias and Constantinos Syropoulos; 1996, "Growth-Creating Trading Blocks", *The Canadian Journal of Economics*, Vol.29, Special Issue: Part 2:371-375.
- Dowling, Malcolm and Chia T. Cheang; 2000, "Shifting Comparative Advantage in Asia: New Tests of the "Flying Geese" Model", *Journal of Asian Economics*, Vol.11:443-463.
- Drabek, Z. and D. Greenaway; 1984, "Economic Integration and Intra Industry Trade: the CMEA and EEC Compared", *Kyklos*, Vol.37, No.3:444-469.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı); 2000, *Rekabet Hukuku ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.
- Dura, Cihan ve Hayriye Atık; 2003, *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye, Genişletilmiş 2. Baskı*, Nobel Yayınları, Ankara.
- El-Agraa, Ali M.; 1999, *Regional Integration Experience, Theory and Measurement*, Second Edition, Macmillan Press, London.
- El-Agraa, Ali M.; 2002, "The UTR versus CU Formation Analysis and Article XXIV", *Applied Economics Letters*, Vol.9:621-624.
- El-Agraa, Ali M., and Anthony J. Jones; 2000a, "UTR versus CU Formation: The Missing CET", *Journal of Economic Integration*, Vol.15, No.2:239-259.

- El-Agraa, Ali M. and Anthony J. Jones; 2000b, "On CU Can Dominate UTR", *Applied Economics Letters*, Vol.7:301-304.
- Erdem, Erkan and James Tybout; 2003, "Trade Policy and Industrial Sector Responses: Using Evolutionary Models to Interpret Evidence", *NBER Working Paper*, No.9947.
- Erlat, Güzin and Haluk Erlat; 2004, "The Performance of Turkish Exports at the Sectoral Level, 1990-2000", *24th Annual Conference of the Middle East Economic Association*, San Diego, USA.
- Ethier, Wilfred J.; 1998, "The New Regionalism", *The Economic Journal*, Vol.108, No.449:1149-1161.
- Ferman M. vd.; 2004, "The Competitiveness of Turkey and Its Sustainability: A Comparison in the Market from the Perspectives of the Rival Countries and Turkey", *Türkiye Ekonomi Kongresi*, İzmir, pp.4-29.
- Fernandez, Raquel; 1997, "Returns to Regionalism An Evaluation of Nontraditional Gains from Regional Trading Agreements", *The World Bank Policy Research Working Paper*, No.1816.
- Fodors, Federico, 1996; "MERCOSUR: A New Approach to Regional Integration", *Kiel Working Paper*, No.746.
- Fertö, Imre and L. J. Hubbard; 2001, "Regional Comparative Advantage and Competitiveness in Hungarian Agri-food Sectors", s", *77th EAAE Seminar*, Helsinki.
- Frankel, Jeffrey A. vd.; 1996, "Regional Trading Arrangements: Natural or Supernatural?", *The American Economic Review*, Vol.86, No.2:52-56.
- Fung, K.C.; 1992, "Economic Integration as Competitive Discipline", *International Economic Review*, Vol.33, No.4:837-847.
- Gasiorek, M. vd.; 1992, "Trade and Welfare: a General Equilibrium Model", in *Trade Flows and Trade Policy After 1992*, ed. L.A. Winters, Cambridge, United Kingdom, Cambridge University Press.
- Gehrels, Franz and Bruce Johnston; 1955, "The Economic Gains of European Integration", *The Journal of Political Economy*, Vol.63, No.4:275-292.
- Gehrels, Franz; 1956-1957, "Customs Union from a Single-Country Viewpoint", *The Review of Economic Studies*, Vol.20, No.1:61-64.

- Goldor, Bishwanath and Suresh Chand, Aggarwal; 2004, "Trade Liberalization and Price Cost Margin in Indian Industries", *Indian Council for Research on International Economic Relations*, www.icrier.org, Working Paper No. 130.
- Greenaway, David and Chris Milner; 1983, "On the Measurement of Intra Industry Trade", *The Economic Journal*, Vol.93, No.372:900-908.
- Grether, Jean-Marie; 1996, "Mexico: 1985-90: Trade Liberalization, Market Structure and Manufacturing Performans", *Industrial Evolution in Developing Countries*, ed. Mark Roberts and James Tybout, Oxford:Oxford University Press.
- Grubel, Herbert; 1967, "Intra Industry Specialisation and the Pattern of Trade", *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, Vol.33, No.3:374-388.
- Gujarati, Damodar N.; 2003, *Basic Econometrics*, McGraw-Hill, New York.
- Güran, Nevzat; 1990, "Liberalleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Rekabet Edebilirliği", *DPT*, No.2231, Ankara.
- Haaland, J. and V. Norman; 1992, "Global Production Effects of European Integration", *Trade Flows and Trade Policy After 1992*, ed. L.A. Winters, Cambridge, United Kingdom, Cambridge University Press.
- Haberler, Gottfried; 1964, "Integration and Growth of the World Economy in Historical Perspective", *The American Economic Review*, Vol.LIV, No.2:1-24.
- Halıcıoğlu, Ferda; 1996, "Ekonomik Entegrasyonların Etkileri ve Ölçme Yöntemleri: Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Alternatifleri İçin Uygulamalar", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Harrison, Ann; 1994a, "Productivity, Imperfect Competition and Trade Reform: Theory and Evidence", *Journal of International Economics*, Vol.36:53-73.
- Harrison, G.W.; 1994b, "Production Standards Imperfect Competition and Completion of the Market in the European Union", *The World Bank International Economics Department*, Policy Research Working Paper No.1293, Washington, DC.
- Helpman, Elhanan and Paul Krugman; 1985, *Market Structure and Foreign Trade*. MIT Pres.

- Helpman, Elhanan and Paul Krugman; 1989, *Trade Policy and Market Structure*, Cambridge:MIT Press.
- Hoekman, Bernard vd.; 2001, "Markups, Entry Regulation and Trade: Does Country Size Matter?", *World Bank Research Policy Paper*, No.2662
- Im, K.S., vd.; "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels", *Journal of Econometrics*, Vol.115:52-74.
- International Financial Statistics (IFS); 2005, <http://ifs.apdi.net/imf/>.
- Jacquemin, Alexis vd.; 1980, "Concentration and Profitability in a Small Open Economy", *The Journal of Industrial Economics*, Vol.29, No.2, pp.131-144.
- Johnson, Harry G.; 1965, "An Economic Theory of Protectionism, Tariff Bargaining and Formation of Customs Unions", *Journal of Political Economy*, Vol.73:256-283.
- Johnson, Harry G. (1974), "Trade-Diverting Custom Unions: A Comment", *The Economic Journal*, Vol.84, No.335:618-621.
- Karakaya, Etem; 2003, "Ekonomik Entegrasyon Teorileri", Ed. Muhsin Kar ve Harun Arıkan, *Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Karakaya, E. and F.B. Özgen; 2002, "Economic Feasibility of Turkey's Economic Integration with the EU: Perspectives from Trade Creation and Trade Diversion", *METU International Conference in Economics IV*, Ankara.
- Karluk, Rıdvan; 1998, *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*, Turhan Kitabevi, 4. Baskı, Ankara.
- Kemp, Murray; 1955, "The Efficiency of Competition as an Allocator of Resources: I, External Economies of Production", *Canadian Journal of Economics and Political Science*, Vol.21, No.1:30-42.
- Kemp, Murray and Wan Henry; 1976, "An Elementary Proposition Concerning the Formation of Customs Unions", *Journal of International Economics*, Vol.6, No.1:95-97.
- Kirzner, M. ve F. B. Özgen; 2005, "Piyasa Rekabetinin Dayanılmaz Gücü", <http://web.adu.edu.tr/akademik/fbozgen/yayin/Piyasa%20rekabeti.pdf>, 05.06.2005.

- Kohr, Leopold; 1960, "The History of Common Market", *The Journal of Economic History*, Vol.20, No.3:441-454.
- Konings, Josef vd.; 2001, "The Dynamics of Industrial Mark-ups in Two Small Open Economies: Does National Competition Policy Matter?", *International Journal of Industrial Economics*, Vol.19:841-859.
- Koutsoyiannis, A.; 1997, *Modern Mikro İktisat*, (Çev.Muzaffer Sarımeşeli), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kowalczyk, C.; 2000, "Welfare and Integration", *International Economic Review*, Vol.41, No.2:483-94.
- Köse, Ayhan and Raymond Reizman; 2000, "Small Countries and Preferential Trade Agreements How Severe is the Innocent Bystander Problem?", *CSGR Working Paper*, No.48/00.
- Krauss, Melvyn; 1972, "Recent Developments in the Customs Union Theory", *Journal of Economic Literature*, Vol.10, No.2:413-436.
- Kreinin, Mordechai; 1964, "On the Dynamic Effect of a Customs Union", *The Journal of Political Economy*, Vol.72, No.2:193-195.
- Kreinin, Mordechai and Michael Plummer; 2002, *Economic Integration and Development*, MPG Books Ltd. Cornwall, Great Britain.
- Krishna, Pravin; 2003, "Are Regional Trading Partners 'Natural'?", <http://www.econ.brown.edu/%7Epk/nat-pk.html>, 10.11.2004.
- Krishna, Pravin and Jagdish Bhagwati; 1997, "Necessarily Welfare-Enhancing Customs Unions with Industrialization Constraints: The Cooper-Massell-Johnson-Bhagwati Conjecture", *Japan and the World Economy*, Vol.9:441-446.
- Krishna, Pravin and Devashish Mitra; 1998, "Trade Liberalization, Market Discipline, and Productivity Growth: New Evidence from India", *Journal of Development Economics*, Vol.56:447-462.
- Krugman, Paul; 1979, "Increasing Returns, Monopolistic Competition and International Trade", *Journal of International Economics*, Vol.9:469-479.
- Krugman, Paul; 1980, "Scale Economies, Product Differentiation and the Pattern of Trade", *The American Economic Review*, Vol.70, No.5:950-959.

- Küçükahmetoğlu, Osman; 2000, "Türkiye-AB Gümrük Birliğinin İktisadi Etkileri", *İktisat Dergisi*, Aralık, AB-GB-Türkiye Özel Sayısı:34-47.
- Kydland, Finn and Edward Prescott; 1977, "Rules Rather Than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plan" *The Journal of Political Economy*, Vol.85, No.3:473-492.
- Lancaster, Kelvin; 1980, "Intra-Industry Trade under Perfect Monopolistic Competition", *Journal of International Economics*, Vol.10, No.2:151-175.
- Lee, Sung-Chul; 2003, "Patterns of Canada's Revealed Comparative Advantage in the United States", *Departments of Economics University of Regina Working Paper*, No.104.
- Leibenstein, Harvey; 1966, "Allocative Efficiency vs. X-Efficiency", *The American Economic Review*, Vol.56, No.3:392-415.
- Levin, A. vd.; 2002, "Unit Root Tests in Panel Data: Asymtotic and Finite-Sample Properties", *Journal of Econometrics*, Vol.108:1-24.
- Levinshon, James; 1993, "Testing the Imports-as-Market Discipline Hypothesis", *Journal of International Economics*, Vol.35:1-12.
- Lim, Kang-Teag; 1997, "Analysis of North Korea's Foreign Trade by Revealed Comparative Advantages", *Journal of Economic Development*, Vol.22, No.2:97-117.
- Lipsey, Richard; 1957, "The Theory of Customs Unions:Trade Diversion and Welfare", *Economica*, New Series, Vol.24, No.93:40-46.
- Lipsey, Richard; 1960, "The Theory of Customs Unions: A General Survey", *The Economic Journal*, Vol.70, No.279:96-513.
- Lipsey, Richard and Kelvin Lancaster; 1956-1957, "The General Theory of Second Best", *The Review of Economic Studies*, Vol. 24, No.1:11-32.
- Lloyd, P.J.; 1982, "3x3 Theory of Customs Unions", *Journal of International Economics*, Vol.12, No.1-2:41-63.
- Lohrman, Astrid-Marina; 2000, "Development Effects of the Customs Union Between Turkey and the European Union Catching up–or the Heckscher Ohlin–Trap", *Russian and East European Finance and Trade*, Vol.36, No.4:26-44.

- Lopez A., Rigoberto and Elena Lopez; 2003, "The Impacts of Imports on Price-cost Margins: An Ampirical Illustration", *Empirical Economics*, Vol.28:403-416.
- Maddala, G.S. vd.; 1999, "A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data a New Simple Test", *Oxford Economic Bulletin of Economics and Statistics*, Vol.61:631-652.
- Mahmood, Amir; 2005, "Trade Liberalisation and Malaysian Export Competitiveness: Prospects, Problems and Policy Implications", <http://econ.tu.oc.th/iccg/papers/amir.doc>, 08.06.2005.
- Makower, H. and G. Morton; 1953, "A Contribution Towards a Theory Customs Unions", *The Economic Journal*, Vol.63, No.249:33-49.
- Marraşlıoğlu, Hayri ve Ahmet Tıktık; 1991, "Türkiye Ekonomisinde Sektörel Gelişmeler: Üretim, Sermaye Birikimi ve İstihdam 1968-1988", DPT, Yayın No. 2271-İPB:428, Ankara.
- Mayer, Jörg; 2003, "Trade Integration and Shifting Comparative Advantage in Labour-Intensive Manufactures", *The UNU/WIDER Conference on Sharing Global Prosperity*, Helsinki, Finland.
- McFetridge, Donald; 1973, "Market Structure and Price-Cost Margins: An Analysis of the Canadian Manufacturing Sector", *The Canadian Journal of Economics*, Vol.6, No.3:344-355.
- McMillan, John and McCann Ewen; 1981, "Welfare Effects in Customs Unions", *The Economic Journal*, Vol.91:697-703.
- Michaely, Michael; 1965, "On Customs Unions and the Gains From Trade", *The Economic Journal*, Vol.75, No.279:577-583.
- Michaely, Michael; 1998, "Partners to a Preferential Trade Aggrement: Implication of Varius Size", *Journal of International Economics*, Vol.46:73-85.
- Mıhçı, Sevinç ve Arzu Akkoyunlu-Wigley; 2002, "Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'nin Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri Üzerindeki Yoğunlaşma ve Karlılık Etkileri", *ERC/METU International Conference in Economics VI*, Ankara, Turkey.
- Movshuk, Oleksandr; 2001, "International trade, technology and changing comparative advantage: a comparative study of transition economies, 1988-1998", *International Center for the Study of East Asian Development*, Kitakyushu.

- Mundell, R.A.; 1964, "Tariff Preferences and the Terms of Trade", *Manchester School of Economics and Social Studies*, Vol.32:7-9.
- Negishi, Takashi; 1969, "The Customs Union and the Theory of Second Best", *International Economic Review*, Vol.10, No.3:391-398.
- Nicholson, Michael W.; 2004, "Quantifying Antitrust Regimes", *Federal Trade Commission*, <http://www.ftc.gov/be/workpapers/wp267.pdf>, 13.11.2004.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD); 2005, <http://new.sourceoecd.org>.
- Panagariya, Arvind; 1980, "Variable Returns to Scale in General Equilibrium Theory Once Again", *Journal of International Economics*, Vol.10:499-526.
- Panagariya, Arvind; 1997, "Preferential Trading and the Myth of Natural Trading Partners", *Japan and the World Economy*, Vol.9:471-489.
- Peltzman, Sam; 1977, "The Gains and Losses from Industrial Concentration", *Journal of Law and Economics*, Vol.20, No.2:229-263.
- Perroni, Carlo and John Whalley; 1994, "The New Regionalism: Trade Liberalization or Insurance?" *NBER Working Paper*, No.4626.
- Perroni, Carlo ve John Whalley; 1996, "How Severe is Global Retaliation Risk Under Increasing Regionalism?", *The American Economic Review*, Vol.86, No.2:57-61.
- Perroni, Carlo and John Whalley; 2000, "The New Regionalism: Trade Liberalization or Insurance?" *The Canadian Journal of Economics*, Vol.33, No.1:1-24.
- Petith, Howard; 1977, "European Integration and the Terms of Trade", *The Economic Journal*, Vol.87, No.346:262-272.
- Pindyck, S. Robert and Danial L., Rubinfeld; 1991, *Econometric Models and Economic Forecasts*, McGraw-Hill.
- Pomfret, Richard; 1986, "The Trade-Diverting Bias of Preferential Trade Aggrement", *Journal of Common Market Studies*, Vol.XXV, No.2:109-117.
- Pomfret, Richard; 2001, *The Economics of Regioanl Trading Arrengments*, Oxford University Press, UK, London.

- Reizman, Raymond; 1979, "A 3x3 Model of Customs Unions", *Journal of International Economics*, Vol.9, No.19:341-354.
- Robson, Peter; 1993, *The Economics of International Integration*, Third Revised Edition Routledge, London.
- Salinger, Michael vd.; 1990, "The Concentration-Margins Relationship Reconsidered", *Brooking Papers on Economic Activity, Microeconomics*, Vol.1990:287-335.
- Scaperlanda, Anthony; 1967, "The EEC and US Investment: Some Empirical Evidence", *The Economic Journal*, Vol.77, No.305:22-26.
- Schiff, Maurici; 1997, "Small is Beautiful Preferential Trade Aggrement and the Impact of Country Size, Market Share, Efficiency and Trade Policy", *Journal of Economic Integration*, Vol.12, No.3:359-387.
- Schiff, Maurici; 1999, "Will the Real Natural Trading Partner Please Stand Up?", *World Bank Development Research Department*, <http://econ.worldbank.org/docs/425.pdf>, 24.09.2004.
- Schiff Maurice and Alan Winters, 2003; *Regional Integration and Development*, The World Bank, Washington, DC.
- Scitovsky, Tibor; 1956, "Economies of Scale, Competition and European Integration", *The American Economic Review*, Vol.46, No.1:71-91.
- Senyücel, Orçun; 2003, *Rekabet İktisadında Ampirik Uygulamalar*, Rekabet Kurumu, Yayın No.0109, Ankara.
- Seyidoğlu, Halil; 2003, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları, Geliştirilmiş 15. Baskı, İstanbul.
- Sharma, Abhijit and Michael Dietrich; 2004, "The Indian Economy Since Liberalization: the Structure and Composition of Exports and Industrial Transformation", *European Trade Study Group Annual Conferance*, Nottingham, UK.
- Simeh, A. Mohd; 2004, "Comparative Advantage of the European Rapeseed Industry vis-a-vis Other Oils and Fats Producers", *Oil Palm Industry Economic Journal*, Vol.4, No.2:14-22.

- Siotis, Georges; 2003, "Competitive Pressure and Economic Integration: An Illustration for Spain, 1983-1996", *International Journal of Industrial Organization*, Vol.21:1435-1459.
- Smith, A. and A.J. Venables; 1988, "Completing the Internal Market in the European Community: Some Industry Simulations", *European Economic Review*, Vol.32, No.7:1501-1525.
- Smith, Adam; 1776, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, The Library of Economics and Liberty, <http://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html> , 01.03.2004.
- Srinivasan, T.N.; 1997, "The Common External Tariff of a Customs Union: Alternative Approaches" *Japan and the World Economy*, Vol.9:447-465.
- Stigler, George; 1976, "The Xistence of X-Efficiency", *The American Economic Review*, Vol.66, No.1:213-216.
- Tarı, Recep; 2002, *Ekonometri*, Alfa Yayınları, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, İstanbul.
- Tausing, Frank William; 1911, "Tariff", *Essay from the Encyclopedia Britannica*, Vol.XXVI:422-427.
- Tausing, Frank William.; 1915, *Some Aspects of the Tariff Question*, Cambridge, Harvard University Press.
- Trung, Nguyen Tien; 2002, "Vietnam's International Trade Regime and Comparative Advantage", *Centre for ASEAN Studies Discussion Paper*, No.37.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB); 2005, <http://www.tcmb.gov.tr>.
- Tybout, James and Daniel Westbrook; 1996, "Scale Economies as a Source of Efficiency Gains", Ed. Mark Roberts and James Tybout, *Industrial Evolution in Developing Countries, Micro Patterns of Turnover, Productivity and Market Structure*, New York: Oxford University Press.
- Utkulu, Utku and Dilek Seymen; 2004, "Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-a-vis the EU/15", *European Trade Study Group 6th. Annual Canferance*, Nottingham.
- Vanek, Jaroslav; 1965, *General Equilibrium of International Discrimination: The Case of Customs Unions*, Cambridge, Harvard University Press.

- Vergil, Hasan ve Hamza Çeştepe; 2004, "Competition Power of the New EU Entrants and Its Possible Effects on the Competition Power of the European Union", *The Proceedings of the Third International Symposium on Business Administration*, Çanakkale, Turkey.
- Vickers, John; 1995, "Concepts of Competition", *Oxford Economic Papers*, New Series, Vol.47, No.1:1-23.
- Wonnacott, P. and M. Lutz; 1989, "Is There a Case for Free Trade Areas?", *Free Trade Areas and US Trade Policy*, ed., Schott, J.Washington, D.C., Institute for International Economics.
- Wonnacott, P. and R. Wonnacott; 1967, *Free Trade Between the United States and Canada: The Potential Economic Effects*, Cambridge, Harvard University Press.
- Wonnacott, Paul and Ronald Wonnacott; 1981, "Is Unilateral Tariff Reduction Preferable a Customs Union? The Curious Case of the Missing Foreign Tariffs", *The American Economic Review*, Vol.71, No.4:704-714.
- Wonnacott, P. and R. Wonnacott; 1984, "How General is the Case for Unilateral Tariff Reduction", *The American Economic Review*. Vol.74, No.3:491.
- Wootan, Ian; 1986, "Preferential Trading Agreements: An Investigation", *Journal of International Economics*, Vol.21:81-97.
- Wziatek-Kubiak, Anna; 2003, "Critical Synthesis, Review of the Main Findings, Methodologies and Current Thought on Competitiveness of Accession Countries.Mapping of Competence", *Center for Socail and Economic Research*, <http://www.case.com.pl>, 02.03.2005.
- Yalçın, Cihan; 2000, "Price Cost Margins and Trade Liberalization in Turkish Manufacturing Industry: A Panel Data Analysis" <http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/dpaper37.pdf> , 12.03.2005.
- Yılmaz, B.; 2003, "Turkey's Competitiveness in the European Union: A Comparison with Five Candidate Countries –Bulgaria, The Czech Republic, Hungary, Poland, Romania– and the EU15", *Ezoneplus Working Paper*, No.12.
- Yu, Eden Siu-Hung and G. W. Scully; 1975, "Domestic Distortions and the Theory of Customs Unions", *Southern Economic Journal*, Vol.42, No.2:218-224.
- Yue, Changjun and Ping Hua; 2002, "Does Comparative Advantage Explain Export Patterns in China", *China Economic Review*, Vol.13:276-296.

Kurum : ZKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı
Tez Başlığı : Gümrük Birliği ve Rekabet: Türkiye Uygulaması
Tez Yazarı : Ertuğrul Yıldırım
Tez Danışmanı : Yrd.Doç.Dr. Hasan Vergil
Tez Türü, Yılı : Yüksek Lisans Tezi, 2005
Sayfa Adedi : 150

ÖZET

Ekonomik entegrasyonların rekabet etkisi, entegrasyon üyesi olan ülkenin yurt içi piyasalarındaki rekabet ortamı üzerine etkisi ve ilgili ülkenin uluslararası rekabet gücü üzerindeki etkisi olarak ikiye ayrılabilir. Ekonomik entegrasyonun dinamik etkilerinden biri olan rekabet etkisi konusunda teorik literatür, ekonomik entegrasyonun yurt içi rekabet ortamını iyileştirdiği ve ekonominin yapısında değişiklik yaptığını ileri sürmektedir. Fakat, bir kısım ampirik literatür teorik literatürün çıkarsamalarına ters sonuçlar bulmuştur. Bu çalışmada AB ile gümrük birliğinin Türkiye'nin yurt içi piyasalarındaki rekabet ortamı ve Türkiye'nin AB piyasalarındaki rekabet gücü üzerine etkisi incelenerek, teorik literatürün ekonomik entegrasyon hakkındaki çıkarsamalarının Türkiye örneği üzerinde geçerliliği test edilmiştir.

Bu etkiyi incelemek için ekonomik entegrasyon ve rekabet literatürü sunulduktan sonra, yurt içi piyasalardaki rekabet ortamını ölçmek için altı sektörün fiyat-maliyet marjları hesaplanmış ve Türkiye'nin AB piyasalarındaki rekabet gücünü ölçmek için 215 sektörün açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksleri hesaplanmıştır. Sabit etkiler panel veri modelleri kullanılarak yapılan tahminlerde gümrük birliğinin Türkiye'nin yurt içi endüstrilerindeki rekabet ortamını AB'den yapılan ithalat vasıtasıyla olumsuz etkilerken, AB'ye yapılan ihracat ve dünyanın geri kalanından yapılan ithalat aracılığıyla olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin AB piyasalarındaki rekabet gücü ile gümrük birliği arasındaki ilişkinin tahmin edildiği ikinci sabit etkiler panel veri analizinde, gümrük birliğinin hem Türkiye'nin ileri teknoloji mallarında hem de taklidi zor araştırma yoğun mallardaki rekabet gücünü olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılırken, sermaye yoğun mallardaki ve ara teknoloji mallarındaki rekabet gücünü olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Gümrük Birliği, Rekabet Etkisi, Panel Veri Analizi, Rekabet Gücü, AB

Institution : ZKU Institute of Social Sciences Department of Economics
Heading of Thesis : Customs Union and Competition: The Case of Turkey
Author of Thesis : Ertuğrul Yıldırım
Adviser of Thesis : Asst. Prof. Hasan Vergil
Type, Year of Thesis : MSc. thesis, 2005
Number of Pages : 150

ABSTRACT

The effects of economic integration on competition can be categorized into two parts: the effect on competition environment in the member country, and the effect on international competition power of the member country. Although the theoretical literature claims that economic integration improves the domestic competition environment in a country and changes the structure of the economy, some empirical literature reached opposite conclusions. This study aims to test the inferences of theoretical literature on economic integration using the case of Turkey by investigating domestic competition environment of Turkey and Turkey's competition power in European Union markets after the customs union agreement with the European Union .

In order to examine these effects, having presented the literature on economic integration and competition, price-cost margin of six sectors are computed to measure the domestic competition environment in Turkey and revealed comparative advantage index of 215 sectors are computed to measure competition power of Turkey in European Union markets. Using fixed effects panel data models, it is concluded that while the customs union agreement has a negative effect on domestic competition environment in imports from the EU, it has positive effect on domestic competition environment in Turkey both in imports from the rest of the world and exports to the EU. In addition, in the second fixed effects panel data models which estimate the relationship between competition power of Turkey in European Union markets and the customs union agreement, it is concluded that while the customs union agreement has positively affected the Turkey's competition power in both high-tech goods and difficult-to-imitate research-intensive goods, it has negatively affected the Turkey's competition power in capital-intensive goods and intermediate technology goods.

Keywords

Customs Union, Competition Effect, Panel Data Models, Competition Power, EU